

ii458

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Österreichische Nationalbibliothek

A PÁZMÁNY PÉTER-TUDOMÁNYEGYETEM
TÖRTÉNELMI SZEMINÁRIUMÁNAK KIADVÁNYAI
8. SZ.

(ÚJKORI MAGYAR TÖRTÉNELMI TANSZÉK)

LENGYEL TAMÁS

KLAPKA GYÖRGY
EMLÉKIRATAI ÉS EMIGRÁCIÓS
MŰKÖDÉSE

BUDAPEST, 1936.

KLAPKA GYÖRGY

emlékiratai és emigrációs
működése

IRTA:

LENGYEL TAMÁS

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

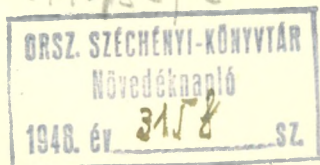

BUDAPEST, 1936
BETHLEN GÁBOR IRODALMI ÉS NYOMDAI RT. NYOMÁSA

RÖVIDÍTÉSEK:

Eml.	= Klapka Emlékeimből c. munkája.
Ir.	= Kossuth Irataim az emigrációból c. munkája.
K. Ir.	= Kossuth Lajos (kiadatlan) iratai a Magyar Nemzeti Múzeumban.
Mem	= Klapka Memoiren c. munkája.
Nat.	= Klapka Nationalkrieg in Ungarn u. Siebenbürgen c. munkája
M. N. M. Irod. Lev. tár	= Magyar Nemzeti Múzeum Irodalmi Levelestára.
M. N. Ig.	= Magyar Nemzeti Igazgatóság.
O. H. B.	= Országos Honvédelmi Bizottmány.
O. L. O. H. B.	= Az Országos Levéltár Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzó c. akcsoportja.
Pulszky ltár	= M. N. M. Irodalmi Levelestár. Pulszky levéltár 1900—20. sz.

BEVEZETÉS.

A magyar történelem kiderítetlen pontjai közé tartozik a szabadságharc története is. A szabadságharc történetével foglalkozó historikusok kénytelenek voltak szinte teljesen elbeszélő kútfők alapján dolgozni, mert egészen az összeomlásig csak kisebb jelentőségű akta-gyűjtemények állottak a kutatás rendelkezésére. Az elbeszélő kútfőket pedig csak a legnagyobb kritikával lehet ebből a korból használni, mert a legtöbb emlékirat-író befolyása alatt volt a Kossuth—Görgey kérdésnek; saját szereplését is tisztázni akarja, tehát sok helytelen adatot közöl és sok eseményt meg nem felelő színben állít be.

Kossuth szeptember 12-iki viddini levele¹⁾ óta a memoire-írók legnagyobb része a volt kormányzó hatása alatt a szabadságharc bukását igyekezett úgy beállítani, mintha az nem az orosz-osztrák túlerő miatt következett volna be, hanem Görgey árulása okozta volna. Kossuthnak ezt a vádját átvették az emigráns-emlékirók; Görgey egész szereplését úgy tüntették fel, mintha egész szabadságharci működése folyamán arra törekedett volna, hogy a küzdelem sikerét megakadályozza és a nemzetet eladja a dinasztíának. Ezt a felfogást erősítette az a propaganda-szellem is, mely Kossuthtól indult ki a amelynek az volt a célja, hogy a magyarságot a jövőre nézve erősnek tüntesse fel. Kossuth propagandája az európai közönségnek be akarta bizonyítani, hogy Ausztriára nincs többé szükség s a magyarság olyan erős, hogy képes lesz Ausztria felbomlása után az európai nagypolitika által megkívánt egyensúlyozó állam helyét betölteni. Kossuth törekedett bebizonyítani azt is, hogy a magyarság képes lesz a Duna medencéjében kezében tartani az impériumot és ellenállani a pánszláv és pángermán terjeszkedésnek. Ezért volt szükséges Világost árulással magyarázni s a magyarságot olyan erősnek

---

¹⁾ Szilágyi Sándor: Kossuth a magyar szabadságharc végnapjairól. Pest 1850.

tüntetni fel, hogy Európa két császára sem tudta legyőzni és csak árulás buktatta el.

Kossuth vádjait átvette az emigráns memoire-írók legnagyobb része s ezzel elkövették azt a hibát, hogy elfogultsággal töltötték meg munkáikat és saját szereplésük takargatása mellett még Görgey alakját is törekedtek mennél jobban befeketíteni. A viddiní levéllel elkezdődött irányzat megmaradt a kiegyezési korban is, amikor Kossuth alakját pártpolitikai célzattal használták ki a nevét viselő párt tagjai.²⁾

A Kossuth-iránnyal szemben megjelent Görgey védekezése; majd már a kiegyezési korban Görgey István nagy kritikai munkája, amelyben arra törekedett, hogy bátyja szerepét tisztázza. De ők is ugyanabba a hibába esnek, mint Kossuth követői: minden tényt úgy csoportosítanak, hogy Görgey működése teljesen hibátlannak lássék.

Míg a szabadságharc kérdését a napipolitika befolyásolta, nem lehetett várni olyan elfogulatlan író, aki teljesen objektíven tisztázhatta volna az eseményeket. De ha lett volna ilyen, az sem tudta volna feladatát elvégezni az elbeszélő kútfők ellentmondásai miatt. Ezeknél ugyanis olyan eltérések vannak, hogy levéltári adatok nélkül egyes események megállapítása teljesen lehetetlen. Az összeomlás óta megnyílt levéltárak segítségével most már szabadságharcunk legtöbb kérdését tisztázni lehet, de fontos szerepet játszanak az elbeszélő kútfők is. Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy a szabadságharc történetének talán leggyakrabban használt kútfőjét, Klapka György emlékiratait vegye kritikai vizsgálat alá.

Klapka különböző korokban írta emlékiratait. Az elsőket az emigráció első éveiben, az utolsót élete vége felé: a kiegyezési korban. Egyes művei közt lényeges eltérések vannak, amit éppen annak a fentebb jelzett politikai oknak kell tulajdonítanunk, amely a szabadságharc történetét befolyásolta. De emlékiratainak a politika által való befolyásoltságát bizonyítja az is, hogy egyes tényeket az akkori politikai helyzet szerint megváltoztat: ez munkájának hitelét erősen csökkenti. Olyan helyzetekben is, mint látni fogjuk, amikor saját szerepe nem volt dicsőséges, vagy nagyobb politikai és hadászati hibákat követett el, sokat változtatott a való eseményeken, ami mind munkája értékének rovására esik. Hogy mégis foglalkozunk ezekkel

²⁾ V. ö. Szekfü Gyula: Negyvennyolcas történetünk mai állása. Napkelet 1924.

az emlékiratokkal, annak oka az, hogy igen sok esemény csak az ő útján vált világossá és ismertté s azonkívül azokra a munkákra, amelyek megpróbálták a függetlenségi harc történetét összeállítani — Rüstow, Horváth Mihály, Gelich Richárd és Breit József munkáira gondolunk — rendkívül nagy hatással volt Klapka munkássága, amely sokáig egyedüli enciklopédikus összeállítása volt a szabadságharc, vagy — ahogyan Klapka nevezi — „nemzeti háború“ történelmének.

Ennek a tanulmánynak az első részében az emlékiratok keletkezésével foglalkozunk Klapka emigrációs és kiegyezés utáni életével kapcsolatban, magyarázatot próbálunk adni arról, hogy mi befolyásolta egyes emlékiratait írásánál, második részében Klapka szabadságharekori emlékiratait becsújtjuk kútfői kritika alá a többi elbeszélő kútfő és levéltári adatok felhasználásával, végül pedig néhány szóval Klapkának az írónak és hadvezérnek jellemzésével és műveinek a szabadságharc történetíróira való hatásával fogunk foglalkozni.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ FEJEZET.

Komárom átadása után Klapka a kapitulációs szerződés által biztosított útlevéllal kezében hagyta el az országot. Németországon át Londonba, a nemzetközi emigráció akkori centrumába utazott.¹⁾ A londoni magyar emigránsok — élükön Pulszkyval — szívesen fogadták a tábornokot, aki alig néhány héttel Angliába való megérkezése után meg akarta az emigráció tagjaival tárgyalni, hogy mit tehetnek a jövőben. Teleki László ezt a tanácskozást még korainak tartotta s így ez nem valósult meg. Teleki ebben az időben még teljes mértékben Kossuth embere volt, tudta azt, hogy a keleti emigráció Klapkában nem bízik s így nem is akart neki főszerepet adni az emigráció szervezkedésében.²⁾

A Kossuth vezetése alatt álló keleti emigráció Klapka komáromi szereplését rendkívül igazságtalanul bírálta meg. A viddini menekültek nagy része 1849 szeptemberében meg volt győződve arról, hogy ha Komáromot sikerül még egy ideig tartani, akkor az orosz hadsereg a közelgő tél miatt kivonul az országból s a magyar ellenállást Komáromra támaszkodva tavasszal újra folytatni lehet.³⁾ Maga Kossuth is azon a véleményen volt, hogy ez a terv kivihető s ezért szeptember végén egy volt angol katonatisztet, Henningsen Frigyeszt, teljhatalommal ruházott fel, megbízta azzal, hogy siessen Komáromba s ott vegye át Klapkától a vezérséget. Henningsennek az volt a pontos megbízása, hogy igyekezzék tartani addig a várat, amíg segítség külföldről vagy belföldről nem jön.⁴⁾ Kossuth egy kiáltványt is küldött Henningsennel, amelyben megparancsolta a komáromi helyőrségnek azt, hogy az angol tisztnek mindenben engedelmeskedjék s buzdítja a katonaságot, hogy a végsőkig tartson ki, mert a segítség meg fog érkezni.⁵⁾

1) Eml. 289. l.

2) U. o. 553. l.

3) Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban. Bp. 1927. I. 151. l.

4) U. o.

5) Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harca (II. k.)

A Kossuth-emigráció tagjai és maga Kossuth sem látta szívesen azt, hogy Komárom védelmét a szerintük Görgey-párti Klapka látja el. Kossuth már a júliusi komáromi események miatt nem bízott benne, az emigráció többi tagjai között pedig olyan vélemények hangzottak el, hogy bárcsak Guyon vagy más valaki állana Komárom élén s nem a megbízhatatlan Klapka.⁶⁾ Ezért küldte Kossuth is Henningsent, amivel nyíltan megmutatta, hogy Klapkában nem bízik. Mire azonban az angol kalandor megérkezhetett volna a várba, a kapituláció megtörtént, ami a keleti emigrációt az utolsó reményétől is megfosztotta.⁷⁾

Kossuth környezetében a kapituláció hírére sokan nyíltan emlegették Klapka árulását s a vár feladását a világosi fegyverletétellel hasonlították össze. Később, amikor Klapka Angliában lakott, álhírek terjedtek el ottani életéről. Guyon írja Kossuthnak Konstantinápolyból, hogy Klapka nőül vette Londonban egy bécsi bankár leányát, sok pénzének kell lennie, hiszen ő a komáromi pénzt is megtartotta.⁸⁾

Nem tudjuk biztosan, hogy Kossuth mennyit hitt el ezekből a vádakból, de annyit biztosan meg lehet állapítani, hogy a kapituláció után egyáltalán nem óhajtotta felvenni vele a kapcsolatot és bizalmatlankodásával elültette az emigráció bomlásának csíráit. Klapka Londonban értesült Henningsen kinevezéséről s ez természetesen a lehető legrosszabb hatással volt rá. Andrásy és Teleki Kossuthhoz intézett leveleiből tudjuk azt, hogy Klapka panaszkodott Henningsen kinevezése és az ellene irányuló bizalmatlanság miatt.⁹⁾

Már 1849 decemberében nyílt jelét adta Klapka annak, hogy önállóan óhajt eljárni. Londonban néhány emigránssal együtt megalakított egy bizottságot, az ú. n. magyar komitét. Készítettek egy protestációt is, amelyet átküldtek a párisi emigránsokhoz is, csatlakozásra szólítva fel őket. A protestáció szövege nem maradt fenn, de Andrásy Kossuthhoz intézett leveléből értesülünk arról, hogy Kossuth-ellenes kitételek is voltak benne. A párizsi emigránsok nem fogadták el Klapka tervzetét, de Andrásy figyelmeztette arra Kossuthot, hogy békítse meg Klapkát, mert az nagyon használható barát, de még kellemetlenebb ellenség is tud lenni.¹⁰⁾

Ilyen körülmények között írta meg még Pulszky Ferenc tanácsára

⁶⁾ Hajnal: i. m. I. 149. l.

⁷⁾ U. o. I. 150. l.

⁸⁾ U. o. I. 157. l.

⁹⁾ U. o. I. 607. l.

¹⁰⁾ U. o. I. 600. l.

első emlékiratait.¹¹⁾ Ebben a memoire-jában ¹²⁾ csak az 1849 április végétől október elejéig terjedő dolgokat írta meg, tehát a szabadságharcnak azt a részét, amelyben nagyobb szerepet játszott. Forrásai alig voltak, néhány magával hozott levelén kívül teljesen emlékeire volt kénytelen támaszkodni. De emlékiratainak jelentősége nem is az események pontos elmondásában van, hanem abban, hogy a magyar ügy iránti érdeklődést megerősítette az angol és német liberális körökben. A Memoiren nem a tudatos propaganda eszméjével készült, mindössze fel akarta hívni a külföldi közönség figyelmét a magyar ügyre, barátokat akart szerezni az országnak és ellenségeket az osztrák dinasztíának. De a könyvet rendkívül nagy népszerűsége mégis csak a meginduló magyar propaganda alapjává tette. Az 1850-ik év elején jelent meg Otto Wenckstern fordításában angolul ¹³⁾ s rá néhány hónapra pedig németül is. A munka bevezetésében röviden közli Magyarország történetét, erős színekkel festve a Habsburgok uralkodását, majd rátér a szabadságharc okaira és kitörésére s mindvégig a legerősebben elítéli a dinasztia szerepét. Könyvét kiegészítette a vértanúkról szóló kisebb tanulmányokkal és mint piéces justificatives-eket, történelmi okiratokat mellékelte hozzá.

Ebben az első emlékiratában határozottan meg tudta tartani a pártatlanságát a szabadságharc két főszereplőjével, Kossuthal és Görgegyvel szemben. Munkáját ilyen szempontból nem is lehet kifogásolni, csak azokat a részeket kell erős kritika alá venni, ahol saját szereplésével kapcsolatos eseményeket ad elő. Ekkor azzal a módszerrel élt — a szabadságharc emlékiróinál általában megfigyelhető —, hogy letagadja vagy elhallgatja azokat az eseményeket, amelyek szereplését esetleg kedvezőtlen színben mutatnák meg. De a Görgey-kérdésben határozottan meg tudta őrizni pártatlanságát s ennek okát éppen Kossuthal való rossz viszonyában találhatjuk meg. Kossuth és követői a viddini levél óta Görgeyt okolták a bukásért s az első emlékirók legnagyobb része szintén beleesett ebbe a hibába, hogy Görgey egész szerepét már úgy állítja be, mintha a vezér már előre készült volna az árulásra. Ezt az elfogultságot Klapka egyáltalán nem vette át s távol volt az is tőle, hogy Kossuthat tömjénezzze. Kossuth alakját nem állítja a központba s azokon a helyeken, ahol az ő és Görgey viszonyáról beszél, egészen objektív; a váci mani-

¹¹⁾ Pulszky Ferenc: Életem és korom (II. k.) 1884. II. 20. l.

¹²⁾ Memoiren von April bis Oktober 1849. Leipzig 1850.

¹³⁾ Memoirs of the war of independence. London 1850.

fesztum kérdésében pedig határozottan Görgeynek fogja pártját. Nem veszi át természetesen a világosi árulási vádat sem s e tekintetben elismeri, hogy Görgey nem tehetett másképp. Így tehát Kossuth főbb vádjait nem teszi magáévá, viszont, bár kitűnő katonának tartja Görgeyt, mégis végzetes hibának látja azt, hogy politikába avatkozott. Csak azokon a helyeken itéli el Görgey működését, ahol egy-egy dologban a felelősséget vagy neki, vagy Görgeynek kell viselnie. Így például a budai ostrom, a júniusi harcok és a júliusi komáromi időtöltés kérdésében tér el sokszor az igazságtól azért, hogy saját személyét kímélje. Ilyen esetekben, mint látni fogjuk, nem riad vissza attól sem, hogy a valósággal teljesen ellenkező dolgokat állítson, ilyen például az április 27-iki haditanács leírása. Ha ilyen esetekben nem is tudjuk, vagy csak nagy kritikával tudjuk használni a Mem.-t, egyes dolgok leírásánál munkájának döntő szerepe van. Ilyen fontos rész az utolsó komáromi hónapok története. Hogy munkája meg tudja őrizni a mindenki által támadott Görgeyvel szemben az objektivitást, abban nagy része van annak is, hogy ő némileg sors-társát érezte Görgeyben. Bár ellene nem adtak ki „viddini levelet“, mégis tudta, hogy Kossuth és környezete, továbbá a nyugati emigráció sok tagja rossz szemmel néz rá és azzal vádolja, hogy Komáromot túlságosan olcsón adta fel azért, hogy ő maga megmenekülhessen. Emellett azok az emigránsok, akikkel érintkezett, különösen a londoni komité tagjai, egyáltalán nem voltak Kossuth-pártiak s éppen az, aki emlékiratainak összeállításában segédkezett — Orosz József, a Terra incognita szerzője — határozottan Kossuth-ellenes volt. Ezt megmutatta azzal, hogy a viddini levél német fordításához magyarázó jegyzeteket írt; ezekben több helyütt megeáfolta a Görgey-ellenes vádakát.¹⁴⁾

Klapka még nem volt gyakorlott író, de kevés adata támaszkodva határozottan ügyesen és a nagyközönség ízlésének megfelelően állította össze könyvét. Jól ismerte az angol és német liberális közönség hangulatát és ennek megfelelően ügyesen kidomborította azokat az eseményeket, amelyek felkelthették a dinasztia és az osztrák szoldateszka iránti gyűlöletet és barátokat szerezhettek a magyarságnak: Maderspachné megvesszőzése, a kivégzések leírása, stb. A Memoiren értékes leírásai mellett is inkább az olvasóközönség részére készült és tudományos fontossága kisebb.

Emlékiratainak megírása után egy ideig Londonban tartózkodott még, majd Párizsba utazott, onnan pedig emlékiratainak német

¹⁴⁾ Die Katastrophe in Ungarn v. L. Kossuth. Leipzig 1850.

kiadása s a magyar haviszemle ügyében Németországba ment át.¹⁵⁾ Londoni tartózkodása alatt írta meg febr. 6-án nyílt levelét Haynauhoz.¹⁶⁾ A komáromi kapituláció szövege nem volt ismeretes külföldön. A külföldi sajtó és az emigránsok részéről különösen sok vád érte Klapkát, hogy könnyelműen kötötte meg a szerződést s különösen akkor kezdték támadni, amikor Haynau a komáromi katonákat, akiket a szerződés szerint nem lett volna szabad bevinni a hadseregbe, az osztrák Streif-Corpsokba soroztatta be. Ezért volt szükséges Klapkának nyílt levelet írnia, mely több nagy liberális lapban meg is jelent.¹⁷⁾ Ebben a nyílt levélben felelősségre vonta Haynaut azért, mert a kapitulációs szerződés szövegét nem tartotta meg. Levelében kijelentette azt, hogy a kapituláció csak azért történt meg ilyen formában, mert Haynau azt állította, hogy ha békében kapitulálnak, akkor nemcsak ők, hanem az aradi foglyok is kegyelmet fognak kapni s azért megy a császár főhadsegédje is Aradra, hogy kegyelmet vigyen. A nyílt levélnek a szerződés megsértésére vonatkozó pontjai tényleg megfelelnek a valóságnak, de Haynau ígéretéről semmi más tudomásunk sincs s ez nem is valószínű, azt kell hinni, hogy ezt csak azért vette bele nyílt levelébe, hogy a nagy nyilvánosság előtt megmeneküljön az aradi kivégzések ódiumától.

Az emigráció első időszakában, amíg Kossuth nem érkezett meg Ázsiából, Klapka volt a legtevékenyebb az összes emigránsok között. Kapcsolatban volt szinte valamennyi nemzet emigrációjával és már ekkor megteremtette azokat az összeköttetéseket, amelyekre támaszkodva vették fel a kapcsolatot a francia, szárd és oláh kormányokkal a keleti és az olasz háború idején.

Még Londonban tervbevette egy lap alapítását, amelyet az emigrációk közösen adnának ki céljaik ismertetésére. Pulszkytól tudjuk, hogy Klapka Lubomirski herceggel, a lengyel emigráció egyik vezetőjével is tárgyalt erről a kérdéssel, a román és orosz emigránsokkal együtt, de a dologból pénzühiány miatt nem lett semmi.¹⁸⁾ Párizsi tartózkodása alatt ismerkedett meg Napoleon Jeromos herceggel, Mazzinival és sok más francia forradalmárral.¹⁹⁾ Ugyancsak ebben az időben barátkozott össze melegen Teleki Lászlóval, aki pedig megérkezése után meglehetősen hidegen fogadta. Teleki Kossuth

15) Eml. 303. l.

16) U. o.

17) La Patrie 1850 febr. Kölnische Zeitung 1850 febr. stb.

18) Pulszky: i. m. II. 29. l.

19) Eml. 320. l.

belső barátja és hive volt, de a kormányzó újabb, a vezérségre vonatkozó törökországi kijelentései miatt elfordult tőle s egyre jobban a Kossuth-ellenes Klapkához csatlakozott.

1850 tavaszán utazott Németországba s ekkor újra felvette a lapalapítás gondolatát. Ez a lap többé nem a nemzetközi emigráció lapja lett volna, hanem csak a magyaré. Klapkának, mint azt Telekinek írta, az volt a legfőbb célja, hogy a magyar szabadság ügyét a legszélesebb körben propaganda tárgyává tegye s ennek legalkalmasabb módjául egy időközönként megjelenő szemle kínálkozott, amely állandóan tájékoztatná a külföldi közönséget a magyar viszonyokról és ismertetné az emigráció új koncepcióit Magyarország függetlenségének visszaállítására.²⁰⁾ Klapka erről legelőször Telekit értesítette, aki nagy lelkesedéssel fogadta a tervet. A legfontosabb szerepet játszó emigránsok, Horváth Mihály és Vukovics Sebő, helyeselték tervét s megígérték azt, hogy támogatni fogják cikkeikkel a lapot, csak Szemere nem akart résztvenni benne. A lap szerkesztésére vonatkozó tervezetet Vukovics állította össze s ennek alapján a folyóirat foglalkozott volna a legutóbbi szabadságharc történetével, a leveretés következményeivel, Magyarország helyzetével az idegen uralom alatt és a jövőre vonatkozó tervekkel.²¹⁾

A jövőre vonatkozó tervek a legérdekesebbek; ezeket Vukovics fejtette ki, de helyeslésüket adták hozzá Teleki és Klapka is. Itt jelent meg nyíltan a nyugati emigránsok gondolatában a nemzetiségi állam eszméje a szabadságharc nemzetállamával szemben. A cél Vukovics meghatározása szerint az, hogy a különböző nemzetiségeket ki kell békíteni a kölcsönös megértés szellemében s az ellentéteket közöttük ki kell egyenlíteni, s végül a magyar korona országait egy szabad népszövetségben kell majd egyesíteni.²²⁾

A lap kiadására Wigand lipcsei könyvkiadó vállalkozott,²³⁾ ha megfelelő pénz gyűlik össze. Ennek hiánya miatt azonban ebből a tervből sem lett semmi. A Klapka által tervbevett magyar propaganda elszórtan jelentkezett: a nagy angol, német és francia lapok közölték az emigránsok cikkeit. A másik eredmény pedig az volt, hogy Klapka közelebbi viszonyba került az emigránsokkal s barátsága Telekivel egyre melegebbé vált.

Németországi tartózkodása alatt az 1850-ik év nyarán született

²⁰⁾ Eml. 322. l.

²¹⁾ U. o. 331. l.

²²⁾ U. o. 333. l.

²³⁾ Márki Sándor: Horváth Mihály Bp. 1917. 158. l.

meg a második emlékirat eszméje, amelynek ötletét a lipcei Wigand könyvkiadó, akivel Klapka bizalmas barátságba került, adta neki. Ezt a munkát Klapka eleinte egy összefoglaló jellegű történelmi könyvnek szánta, melynek ő lett volna a szerkesztője, munkatársai pedig Teleki, Horváth és Vukovics. Klapka mindhármukat felszólította erre, de mint Teleki hozzáintézett leveléből tudjuk, egyikük sem vállalkozott, mert Horváth és Vukovics önálló történelmi munkát akartak írni, Teleki pedig szintén nem akart részt venni benne, mert — mint írta — ő a szabadságharc politikai történetét nem ismeri, külföldi tartózkodása miatt s így csak a diplomáciai összeköttetések történetét írhatná meg.²⁴⁾ Valamilyen okból ez sem történt meg s így a *Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen* címen megjelent két-kötetes munka legnagyobb részét egyedül Klapka írta meg, csak az erdélyi háború történetét bízta Czech János tábornokra, akinek erről a tárgyról már egy munkája Hamburgban megjelent.²⁵⁾

Klapkának ez az újabb munkája sokkal nagyobb forrásanyagra támaszkodott, mint az előbbi. Megszerezte a hivatalos Közlönyt s legfőképpen ennek az adatait használta fel. Az új munka megírására Teleki László 1850 nyarán nagyon biztatta, de szerinte nem fontos az, hogy tárgyilagos történelmi munka legyen, hanem inkább hősköltemény.²⁶⁾ Klapka azonban ezt a tanácsot nem fogadta meg és ebben a munkájában szigorú történelmi kritikát gyakorolt a szabadságharc felett. Viszont ezzel szemben munkája egyáltalán nem olyan érdekes olvasmány s minthogy nagyrészt nem is saját élményeit írta meg, csupán száraz adatösszeállításnak tekinthető. Klapka Horváthtól kért egy embert, aki a Közlönyből a jelentéseket kimásolja,²⁷⁾ de sokszor ő maga sem ment sokkal ezen túl s csak éppen összeszerkesztette az adatokat. Munkájának legnagyobb része ilyen szerkesztés, amelynek érdeme csak annyiban van, hogy első volt ezeknek az adatoknak az összeállításában és sok addig megvilágítatlan kérdést sikerült tisztáznia. A többi forrást az osztrák hivatalos kútfők szolgáltatták. Használta a Windischgrätz égisze alatt megjelent Winterfeldzugot²⁸⁾ és Kociczka katonai írónak a Schlik-hadsereg működéséről szóló könyvét is.²⁹⁾

²⁴⁾ Eml. 322. l.

²⁵⁾ Johann Czech: *Bem's Feldzug in Siebenbürgen*. Hamburg 1850.

²⁶⁾ Eml. 322. l.

²⁷⁾ Márki: i. m. 159. l.

²⁸⁾ *Die Winterfeldzug in Ungarn*. Wien 1850.

²⁹⁾ Kociczka: *Die Winer-Campagne d. Graf Schlik'schen Armeekorps*. Olmütz 1850.

Ami a Nationalkrieg-et kisebb értékűvé teszi a Memoiren-nel szemben, az nem az adatok felhasználása, hanem az, hogy ebben az időben Klapka már nem tudta, vagy nem akarta pártatlanul nézni a Kossuth—Görgey viszályt és könyvét erősen Kossuth-pártian írta meg Klapka Kossuthnal ebben az évben sem volt jó viszonyban, mégis felesapott azok közé, akik a szabadságharc bukását Görgey árulásával magyarázzák. Kossuthhoz való viszonya nem változott, de akkor már nagyon valószínű volt az, hogy Kossuth kiszabadul a kisázsiai belebezésből s Klapka meg akarta teremteni a vele való együttműködést: ennek az érdekében írt meg sok dolgot saját meggyőződésével ellentétben. Kossuth Angliába való megérkezésekor Klapka Svájból hozzá is utazott s felajánlotta neki az együttműködést,³⁰⁾ de nem sikerült Kossuthnal a vezetés kérdésében megegyezésre jutnia, pedig ennek a munkájának tendenciája arra mutat, hogy Kossuthnal helyre akarta állítani a jó viszonyt.

Görgey szereplését sokszor egészen igazságtalanul elítélte, olyankor is, amikor nem tartja tulajdonképpen hibásnak. Eredeti véleménye nem volt azonos azzal, amit a Nat.-ban megírt. Meg lehet állapítani abból is, hogy az egy évvel ezelőtt írt Mem.-ben egyes kérdésekről egészen másképpen nyilatkozott, ugyancsak más a véleménye a kiegyezési korban is. Nagyon alkalmas erre a vizsgálatra a váci proklamáció kérdése. A Mem.-ben Görgey váci kiáltványát érhetőnek tartja. Szerinte azért kellett ezt kiadni, mert Kossuth ellentmondó rendelkezései miatt seregében deprimáltság vett erőt s annyian kiléptek a hadseregből, hogy félnie kellett attól, hogy az egész sereg felbomlik.³¹⁾ Ez a magyarázat teljsen objektív. A Nat.-ban lévő véleménye azonban éppen ellenkező ezzel. Megvádolta Görgeyt azzal, hogy ahelyett, hogy seregét gyorsan elvezette volna, időt adott a habozó tiszteknek a lemondásra és távozásra. A Nat. beállítása szerint Görgey azért adta ki a kiáltványt, hogy ezzel Kossuth és az OHB. tekintélyét aláássa, másrészt pedig kapcsolatot tudjon keresni ezen keresztül az osztrák fővezérrel. Végül pedig egészen patetikusan hozzáteszi, hogy Görgeynek még egyszer Isten és ember előtt felelnie kell azért, hogy ezzel a kiáltvánnyal elűtette a gyökerét azoknak az egyenlenségeknek, amelyek miatt a szabadságharc hónapok mulva megbukott.³²⁾ Egy 1881-ben írt hírlapi cikkében elismerte, hogy Görgeynek megvolt

³⁰⁾ Eml. 337. l.

³¹⁾ Mem. 146. l.

³²⁾ Nat. I. 144. l.

az oka a nyilatkozat kiadására, csak abban hibázott, hogy Kossuth ellen egy rejtett vágást mért³³⁾. A valóságban tehát egyáltalában nem ítélte el olyan hevesen a nyilatkozatot, mint ahogyan ezt a Nat.-ben jónak látta kifejezni. Általában mindent megragadott arra, hogy Görgey politikai és hadvezéri működését mennél kisebb értékűre szálítsa le. Hibákat fedezett fel a bányavárosi visszavonulásban, őt vádolta a Schlik-sereg elmeneküléséért, hibáztatta a tavaszi hadjárat vezetéséért s általában úgy állította be Görgeyt, mint aki dinasztikus érzelmei miatt állandóan a kormány ellen dolgozott s ezzel a szabadságharc bukásának okozójává vált.

A Görgey-kérdés mellett fontos szerepet játszik az, hogy miképpen írja le saját működését. Erre vonatkozólag azt állapítjuk meg, hogy azokban a helyzetekben, ahol szereplése könnyen hibáztatható lehetett, ugyanazokat a módszereket követi, mint a Mem.-ben. Elhallgatja, vagy másra fogja saját hibáit. Viszont ott, hol szereplését különben sem lehetne hibáztatni s így elhallgatására nincs szüksége, ott megbízható és sok tekintetben pótolhatatlan kütfő.

A Nat. első kötetében a budai ostrom megkezdéséig írta le az eseményeket, második kötetében a szerb háborúról számolt be ugyanezeknek a forrásoknak alapján. Nagyobb könyvsikere nem volt. Ezt részben az okozta, hogy szélesebb közönség a száraz leírásokat nem tudta élvezni, másrészt a könyv példányainak nagy részét Németországban lefoglalták. Nagyobb elterjedése csak az 1861-ben megjelent második kiadásnak lehetett volna, de ekkor már újabb és átfogóbb munkák is megjelentek. Tudományos szempontból azonban mindkét munkája fontos forrása volt a szabadságharc történetének.

Megszakítva az események kronológiai sorrendjét, foglalkoznunk kell Kossuthnak és a nyugati emigráció két legfontosabb tényezőjének, Klapkának és Telekinek viszonyával. Kossuth és Klapka között a viszony nem volt jó már az emigráció első heteiben sem, de elfordult Kossuthtól Teleki is, aki eddig hűséges embere volt. Az ellentétek Kossuth és Klapka között két csoportra oszthatók. Először a vezetés kérdésében nem tudtak megegyezni s ezenkívül az egész emigráció folyamán ellentét volt közöttük a nemzetiségi kérdésben is.

Kossuth már Törökországból semmisnek jelentette ki a kormányzóságról való lemondását és az emigrációt egyedül óhajtotta vezetni. Ez Telekire és Klapkára a lehető legrosszabb hatást tette, mert ők úgy képzelték el az emigrációt, hogy az alkotmányos testület

33) Magyarország 1881 márc. 5. Klapka tbk. a Görgey-ügyről.

iesz. Kossuth kijelentéseire — még 1850 elején — ők ketten és a párizsi emigránsok egy része elhatározták azt, hogy körvonalazzák azokat a pontokat, amelyeknek alapján hajlandók lesznek Kossuthal egyezkedni. Az emigránsok semmiféle diktatúrát nem akartak megtűrni, nem ismerték el Kossuth kormányzói címét; szerintük Kossuth mellett egy állandó bizottságnak kell lenni.³⁴⁾ Teleki és Klapka szigorúan ragaszkodtak az „alkotmányos“ gondolathoz s nem akarták Kossuth egyeduralmát. Mindaddig ez nem volt nagyobb jelentőségű, amíg Kossuth nem jött Angliába s nem valósította meg azt a tervét, hogy az emigrációt egymaga fogja vezetni. Ez Kossuth megérkezésétől egészen a Magyar Nemzeti Igazgatóság megalapításáig megoldatlan probléma maradt s ellenzékbe kergette Telekit meg Klapkát, akik éppen emiatt Kossuthtól függetlenül próbálták céljaikat elérni.

A másik probléma a nemzetiségi kérdés megoldása volt. Kossuth az emigráció egész ideje alatt ragaszkodott a nemzetállam koncepciójához, hajlandó volt ugyan engedményeket tenni az egyes nemzetiségeknek, de csak olyan mértékben, hogy Magyarország integritása ne szenvedjen kárt és az ország ne alakuljon át nemzetiségek konföderációjává. Kossuth gyakran kifejtette nézeteit a nemzetiségi kérdésre vonatkozólag, Horvátországról szívesen lemondott, a nemzetiségeknek egyetemes gyűlést tervezett, a vármegyéknek és községeknek saját nyelvhasználatot akart biztosítani, de az országnak territóriumokra való felosztását, vagy országrészeknek a szomszédos nemzetek részére való átengedését a leghevesebben ellenezte.³⁵⁾ Klapkának azonban Teleki Lászlóval együtt nem voltak ilyenszerű aggályai. Klapka már 1849 végén folytatott tárgyalásokat ebben a kérdésben a különböző emigránsokkal és a londoni török nagykövettel. 1849 Szilveszter éjszakáján Pulszkyval együtt tárgyalt a londoni török nagykövettel s olyan terveket szőttek, hogy Magyarország visszaállítását török szuverénítás alatt hozzák létre.³⁶⁾ Erről a lehetetlen tervről maga a török nagykövet beszélt le, de Klapka tovább tervezgetett a lengyel és román emigránsokkal a dunai államok federatív alapon való visszaállításáról.³⁷⁾

Klapka átvette a Teleki László és Golescu-féle magyar-román

³⁴⁾ Eml. 316. l.

³⁵⁾ Deák Imre: Az első magyar-román konföderációs tervek (Magyar Ki-sebbség 1932.) 376. l. és Irányi-Chassin: Histoire politique I. 365—400. l.

³⁶⁾ Hajnal: i. m. I. 378. l.

³⁷⁾ Jancsó Benedek: Szabadságharcunk és a dakoromán törekvések Bp. 1895. 182. l.

szövetségi tervet, amelynek érdekében alakult meg 1850 elején Londonban a lengyel, német, olasz és magyar emigránsok szövetsége. Ez a szövetség azt tűzte ki célul, hogy az emigránsok egyesült erővel fognak törekedni a szabadság helyreállítására.³⁸⁾

Klapka és Teleki az 1850-ik év elején teljesen magukévá tették a nemzetközi emigránsok liberális ideológiáját s ennek az eszmének a csillogásától elkápráztatva nem tartották szemük előtt a nemzeti érdekeket. Klapka 1850 januárjában közeli kapcsolatba került Balcescuval, a román emigráció egyik főnökével. Balcescu állandóan értesítette a Konstantinápolyban tartózkodó Ghikát s ebből a levelezésből tudjuk meg azt, hogy Klapkának a román emigránsok a Duna-konföderáció körül igen nagy szerepet szántak. Már jan. 26-án azt írja Balcescu Ghikának, hogy Klapkát teljesen megnyerte a konföderáció eszméjének s neki (Klapkának) igen széleskörű eszméi vannak erre vonatkozólag. Lehetőnek tartja azt, hogy Klapka ki fog adni erről a tárgyról egy röpiratot is. Balcescu szerint Klapka lenne a legalkalmasabb az új román hadsereg fővezérének.³⁹⁾ Ápr. 6-iki levelében pedig egész konkrét tervekkel közöl, amelyeket Klapkával megtárgyalt, még annak németországi útja előtt. E tervek szerint három állam (Magyarország, Délszlávia és Románia) konföderációba lép egymással, élén egy szövetségi kormány lenne parlamenttel, közös külkereskedelem és hadügy, az egyes vármegyék maguk határoznák meg azt, hogy a három állam közül melyikhez akarnak csatlakozni.⁴⁰⁾ Ez tehát nem jelentett mást, mint Magyarország nemzetiségi alapon való felosztását. Teleki még arra is törekedett, hogy Kossuthot rábeszélje erre a megoldásra. 1850 júniusában ajánlja ezt a tervet Kossuthnak, de a volt kormányzó hatalmas reálpolitikai érzékkel tüstént belátta, hogy ez a terv végzetes Magyarországra s jún. 15-én élesen visszautasította a konföderációt.⁴¹⁾ A román emigránsok közvetlenül is igyekeztek rávenni a terv elfogadására Kossuthot, de ő, úgy Eliade levélbeli felszólítására,⁴²⁾ mint Golescu személyes rábeszélésére⁴³⁾ nemmel válaszolt s így ez a korai konföderációs terv megbukott, a nemzetiségi kérdés azonban az egész emigrációban ellentéteket okozott Kossuth és Klapka között.

38) Janesó: i. m. 182. l.

39) U. o. 183. l.

40) U. o. 184. l.

41) Deák: i. m. Magyar Kisebbség 1932. 376. l.

42) U. o. 603. l.

43) Szemere Bertalan. Naplója. Pest 1869. II. 60. l.

Klapka a Kossuth-tal való megegyezés meghiusulása után két évet töltött el kényszerű passzivitásban. Lakóhelyét 1851-ben végleg Svájcba tette át, de minthogy sem vagyona, sem biztos kereseti forrása nem volt, szegényesen élt; jövedelme legfőképpen kisebb cikkek írásából volt.⁴⁴⁾ Kossuth maga az 1851-ik és 52-ik év folyamán halani sem akart a megegyezésről, angliai és amerikai sikerei elhitették vele, hogy az emigráció egyedüli vezetésére ő van hivatva. Klapka megbízásából Mednyánszky Sándor küldött értesítéseket időnkint Londonból Kossuthról és környezetéről. Ezekből a levelekből tudjuk meg azt, hogy Kossuth több diplomáciai megbízottat nevezett ki Európa különböző országaiba. Vetter meg olyan megbízást akart adni Mednyánszky-nak, hogy arról Klapkának ne legyen tudomása.⁴⁵⁾ Ugyancsak akkor, amikor 1851 végén szó került arról, hogy Olaszországban egy magyar légiót lehetne és kellene szervezni, Vetter visszautasította azt az ajánlatot, hogy Klapka szervezze azt meg.⁴⁶⁾ Ez a folytonos mellőzés Kossuth környezete részéről egyformán elvadtotta Telekit és Klapkát. Viselkedésük azonban nem ment túl a passzív rezisztencián és időnként ki is akartak békülni. Kossuth-ellenes nyílt fellépésre nem voltak hajlandók. Mikor az emigráció baloldali csoportja részéről súlyos támadás érte Kossuthot, mindketten melléálltak, de újból felvetették azt a gondolatot, hogy Kossuth fogadja el az alkotmány-tervezetet.⁴⁷⁾

Az 1851-ik évhez hasonló az 1852-ik év lefolyása is. A Kossuth-tal való viszony egyáltalán nem javult. Számos, eddig még fel nem dolgozott levelünk bizonyítja azt, hogy a passzív szerepre kényszerített Klapka mennyire elfogultan és irigykedve nézte azokat a sikereket, amelyeket Kossuth az újvilágban aratott. Ápr. 17-iki gr. Karacsay Sándornak szóló levelében a legteljesebb mértékben elítélte Kossuth egy amerikai kijelentését. Idéz Telekinek hozzáintézett leveléből: a levélíró felfogását osztja. Ebben a levélben Teleki beszámolt Kossuth Cincinnatiából írt leveléről, amely „dőreségben, felfuvalkodottságban felülmúlja minden eddigi nyilatkozatait“. Itt Kossuth kiemelte, hogy senki által fékeztetni nem engedi magát s csak azokat segíti pénzzel, akik melléállnak. Ez jó kép a jövőre — teszi hozzá

⁴⁴⁾ Eml. 408. l.

⁴⁵⁾ Eml. 349. l.

⁴⁶⁾ Eml. 337. l.

⁴⁷⁾ Eml. 369. l.

Klapka.⁴⁸⁾ Még előbb, ápr. 13-án írta ugyancsak Karacsaynak, hogy olvasta Kossuth sikereit az angol lapokból, de fél, hogy az egész rosszra fog fordulni. Rendkívül erősen elítéli Kossuth költekezését s kijelenti, hogy ez teljesen jogtalan akkor, amikor az emigránsok legnagyobb része a legrémesebb nyomorban él.⁴⁹⁾ Aug. 24-én pedig szintén panaszkodik az emigráció nagy nyomora miatt s hozzáteszi, hogy ez volt tehát az eredménye annak a sok meetingnek és a sok ígérgetésnek. Mindennek ellenére az emigráció valósággal éhezik. Szerinte ennek Kossuth az oka, aki elköltötte a pénzt. Ebben a levélben írja, hogy barátai biztatják arra, kezdjen már valamibe, de neki az a véleménye, hogy jelenleg politikai szempontból várni kell. Kossuth azt hiszi, hogy részleges felkelések fognak történni, de ebben ő nem hisz.⁵⁰⁾

Látjuk tehát, hogy leveleiben féltékenységgel vegyes irigységgel nézi a siker emberét, aki azt a helyet, amelyet néhány év előtt ő foglalt el, megszerezte magának. Leveleiben állandóan hidegnek, gőgösnek és hiúnak nevezi Kossuthot és úgy látszik, mintha egy cseppet sem örülne az ő amerikai sikereinek. Hasonlóan bizalmatlan Kossuth 1852-iki politikájával szemben Teleki László is, aki ebben az időben levelezésben áll Klapkával.

A szinte két évig tartó svájci semmittevés azonban az 1853 évben véget ér. Klapkát megszokott genfi tartózkodásából kimozdítja a Mazzini-féle megghiúsult milánói összeesküvés. Mazzini, akivel Klapka Londonban ismerkedett meg, 1852 nyarán újból felvette vele a kapcsolatot ennek a felkelésnek az érdekében. Az összeesküvés célja az volt, hogy a milánói citadellát elfoglalják; ennek következményeként Mazzini egy általános lombardiai lázadást remélt.⁵¹⁾ A tervről tudomása volt Kossuthnak is, néhány magyar személyesen is résztvett benne, de Mazzini és Klapka csak a messzi Luganóból értesültek a „februári forradalom“ bukásáról.⁵²⁾

Sokkal nagyobb és jelentékenyebb szerepe volt Klapkának a keleti háborúban, illetőleg a háborút megelőző időszakban. 1853 tavaszán már elkerülhetetlennek mutatkozott a háború az oroszok és

48) Klapka levelei gr. Teleki Lászlóhoz és gr. Karaacsay Sándorhoz a M. N. M. Kézirattár Oet. Hung. 441. sz. fascikulusban vannak. (Horváth Mihály hagyatékából.) A következőkben Klapka levelezése címen idézzük.

49) Klapka levelezése. M. N. M.

50) Klapka levelezése M. N. M.

51) Pollini: Gli ungharesi e la rivolta di Milano del febbrajo 1853. Milano 1934.

52) Eml. 414. 1.

a törökök között s ezt a konfliktust akarta felhasználni a magyar emigrációnak mindkét, egymással nem is érintkező csoportja, a magyar függetlenség kivívására. Az első lépéseket Kossuth tette meg. Már áprilisban megbizta Gál Sándort, a Mack-összeesküvés egyik alvezérét, hogy jelentéseket küldjön keletről, majd felvette az érintkezést Guyonnal, aki Khursid pasa néven törökké lett. Kossuth és Klapkaék is azt remélték, hogy Ausztria bele fog avatkozni a háborúba. Ha ez megtörténik, Konstantinápolyban magyar légiót alakíthatnak és a déli határtól kezdve meg lehet kezdeni a felkelés megszervezését.

Kossuth az európai sajtó és Gál, valamint Guyon jelentéseiből állandóan informálódik a keleti helyzetről⁵³⁾ s 1853 őszén, amikor a hadműveletek megkezdését erősen várják, neki magának is szándékában van az, hogy keletre menjen. Ilyen értelemben nov. 13-án utasítást adott Andrássy Gyulának Vely pasa párizsi török követhoz, amelyben részletesen kifejtette, hogy Ausztria nem fog semleges maradni s ennek következtében Magyarország támogatására szükség lesz. Ha a magyar ügyet sikerülne belekapcsolni, ez olyan fergeteget támasztana, amely lehetetlenné tenné, hogy Ausztria fellépessen Törökországgal szemben. Megírta Andrássynak, hogy a magyarokkal való összeköttetés eszméjét a török kormány elfogadta s őt meg fogják hívni Konstantinápolyba, mihelyt Ausztria viselkedése háborús lesz. Andrássyt megbizta azzal, hogy legyen állandó összeköttetésben a török követtel és szerezzen tőle információkat. Kifejezte szándékát, hogy minél hamarabb Törökországba akar menni, nem tudja azonban, hogy titkon, vagy nyíltan menjen-e.⁵⁴⁾

Kossuth egész komolyan gondolt arra, hogy Törökországba megy, de sokkal erősebb működést fejtett ki Klapka, aki 1853 novemberében érkezett meg Konstantinápolyba.⁵⁵⁾ Utazásáról sokféle álhír terjedt el. Egyesek szerint a török kormány egyenes hívására ment Konstantinápolyba azért, hogy a dunai haderő főparancsnokságát átvegye.⁵⁶⁾ Erre azonban semmi adatunk nincs, utazása főképpen Teleki László biztatására történt, aki teljes erővel hitt a keleti ügyek sikerében s már évek óta várt erre az alkalomra.

Klapka törökországi, egy évig tartó szereplésére és az emigráció első éveire is nagyon jól használhatjuk Emlékeimből című emlékiratait

⁵³⁾ Guyon és Gál Sándor levelei M. N. M. K. Ir.

⁵⁴⁾ K. Ir. 1743.

⁵⁵⁾ Eml. 437. l.

⁵⁶⁾ Veress Sándor: A magyar emigráció a Keleten. Bp. 1879. II. 3. l.

mellett gr. Teleki Lászlóhoz intézett leveleit, amelyek eddig ismeretlenek voltak és Teleki hozzáintézett leveleit, amelyeket az Eml. függelékében ő maga kiadott.

1853 novemberének végén érkezett meg Klapka a török fővárosba, ahol a magyar megbízottak, Guyon és Gál mellett egész esomó lengyel emigráns volt, akik hasonló tervekkel foglalkoztak, mint a magyarok. Ebben az időben 1853 végén és 1854 elején még valószínűnek látszott, hogy Ausztria bele fog avatkozni a háborúba; azt viszont még nem tudták, hogy a nyugati nagyhatalmak segítenek-e. A Porta az emigránsokat a legnagyobb szívésséggel fogadta. Klapka hamar ismeretéseket szerzett a diplomáciai testület tagjai között s gyakran tanácskozott különösen Tecco szárd követtel és Stratford Canning, angol követtel, a Kossuth emigráció előtt jól ismert diplomatával.⁵⁷⁾ Szereplésével teljesen kiszorította Gál Sándort, aki ugyan váltig bizonygatta Kossuthhoz intézett jelentéseiben, hogy a kormányzó legyen biztos afelől, hogy itt mással mint vele nem tárgyalnak,⁵⁸⁾ de Klapkát mind a külföldi diplomaták, mind a török államférfiak — különösen Mehemed Ali pasa, a seraskier — a legnagyobb szívésséggel fogadták egészen addig, amíg szó lehetett arról, hogy Ausztria beleavatkozik a háborúba. Kossuth megbízottja egyre kisebb helyre szorult, úgyhogy az emigrációnak ez a nagy vállalkozása teljes mértékben Klapka kezébe került.

Sokkal előnyösebb helyzetben voltak a magyar emigránsoknál a lengyelek, akikből a török kormány külön légiót alakított. Ez azonban teljesen megszüntette a jóviszonyt a magyar és a lengyel emigráció között mind Párizsban, mind a keleten. Magyar légiót a Porta nem mert alakítani, mert Ausztria ezt casus belli-nek foghatta volna fel, de a lengyel légiónak nem voltak akadályai. Klapka már december végén panaszkodott Telekinek a lengyelek ellenük irányuló intrikáira,⁵⁹⁾ Teleki pedig arra a hirre, hogy Czartoriszky megszegte azt az egyezményt, amely szerint a két emigráció csak együtt vehet részt egy európai konfliktusban, azáltal, hogy a török kormány felhívására légiót alakított, megszakította a lengyelekkel való érintkezést.⁶⁰⁾ A nemzetiségi ügyből kifolyólag a viszony annyira elromlott, hogy a lengyelek a magyarokat orosz zsoldosoknak kezdték ne-

⁵⁷⁾ Eml. 441. l.

⁵⁸⁾ Gál—Kossuth 1853 dec. 4. K. Ir. 1749.

⁵⁹⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

⁶⁰⁾ Teleki—Klapka dec. 17. Eml. 604. l.

vezni, néhány magyarnak a görög felkelésben való részvételéért.⁶¹⁾

Az 1854-ik év elején, mikor a hadműveletek megindultak, Klapka határozottan azt akarta elérni, hogy Ausztriát, mely szerinte biztosan be fog avatkozni a háborúba, a törökök előzzék meg a támadással. Több memorandumot adott be a török hadsereg reorganizációjára és a magyar légio felállítására vonatkozólag, ezek közül az egyik a francia kormányhoz is eljutott.⁶²⁾ Legjelentékenyebb ezek közül a memorandumok közül az, amelyeket Omer pasához, a dunai haderők vezéréhez, intézett. Ebben nyíltan felszólította arra, hogy hadüzenet nélkül támadja meg Ausztriát. Ebben az emlékiratban, amelyet 1854 januárjában küldött Omerhez Türrrel, kifejtette azt, hogy Ausztria, ha nem fogják megtámadni, olyan előnyös pontot fog elfoglalni, amelyből orvul megsemmisítheti a török sereget.⁶³⁾

Leveleiben, amelyeket Telekihez írt 1854 elején, azzal biztatta barátait, hogy Ausztria beavatkozása biztos. Fontosnak tartja az emigránsok között az egyetértést s gyakran rámutatott a lengyel emigránsok példájára. Teleki többször szemrehányásokat is tett neki a sikertelenség miatt. Klapka ez ellen indulatosan kikelt.⁶⁴⁾ Az ellentétek csak Teleki gyorsan változó kedélyéből fakadtak, az egyetértés megmaradt köztük. Különösen érdekes Klapkának március 30-iki, Puky Miklóshoz írott levele, amelyben az eseményekről a legnagyobb reménykedéssel nyilatkozik; biztosra veszi a beavatkozást és a győzelmet. Kéri őt arra, hogy a nagyobb lapokban csináljanak propagandát. Fontosnak tartja azt, hogy tudják nézetét az ország újraberendezése körül. Kijelenti, hogy véleménye szerint a kormányt és a népképviselőket viseza kell állítani s a segítő hatalmak megkapják azt a jogot, hogy az államformába beleszóljanak. Klapka reméli, hogy ezt minden honfi magáévá teszi, mert ez az egyetlen út, amelylyel ki lehet kerülni Kossuth és Perczel nevetséges követeléseit és minden nagyraavagyó prófétának útját lehet állani. E levélben nagyon optimista: „ügyeink jól állanak s egy év múlva otthon leszünk“ — írja levele végén.⁶⁵⁾

Április 10-iki Telekinek szóló levelében⁶⁶⁾ a hadműveletek s a politikai helyzet leírása után kifejti nézetét Kossuthnal szemben. Szerinte minden eszközt meg kell ragadni a békére. Kossuthnak

⁶¹⁾ Gál—Kossuth 1854. júl. 25. K. Ir. 1812.

⁶²⁾ Eml. 476. l.

⁶³⁾ U. o. 487. l.

⁶⁴⁾ Klapka levelezése 1854 febr. 15. M. N. M.

⁶⁵⁾ Klapka levelezése M. N. M.

⁶⁶⁾ Klapka levelezése M. N. M.

ultimátumot kell adni: vagy elfogadja, vagy egyszer s mindenkorra szakítani kell vele. Ezt a békét ő maga próbálta megteremteni, de mint április 30-iki levelében írja Telekinek, a „fenséges úr“ még csak válasza sem méltatta azt a levelét, amelyben az egyezkedési feltételeket közölte.⁶⁷⁾ Későbbi levelei egyre rosszabb hangulatúak. Látja, hogy Ausztria nem akar beavatkozni, ami magával vonja a magyar ügy bukását. Különben is Mehemed Ali bukása után már nem fogadták olyan szívesen s így ő maga is jobban szeretne már nyugaton lenni. Missziójának csak két jó oldalát látja; a szerbekkel egy jövődő eventualitás esetére sikerült megegyezni és sikerült a Tuilleries érdeklődését felkelteni a magyar emigráció iránt.⁶⁸⁾

Június 10-iki levelében számolt be újabb megbízásának reményéről. Már éppen el akarta hagyni az országot, amikor Stratford Canning felajánlotta neki, hogy a kormány szívesen elküldi őt Kiszáziába, hogy az ottani hadműveletek vezetését átvegye. Ő erre azt válaszolta, hogy szívesen elmegy egy 14 napos inspekciós-útra, de a fővezérlet elvállalását feltételekhez köti.⁶⁹⁾

A június 14-iki osztrák-török szerződés minden szép reményt megsemmisített. Klapka keleti szereplése azonban még nem fejeződött be teljesen, mert várt arra, hogy az angol követ által megígért missziót teljesítheti-e. Ez a kérdés az egész július hónapra keresztül nyitva maradt s Klapka csak augusztus elején tudta meg hatalmas pártfogójától, az angol követtől, hogy megbízása „legfelsőbb helyről felfüggesztetett“. Klapka augusztus 5-én tudatta ezt a szomorú hírt Telekivel s ebben a levelében rendkívül élesen elítélte a török viszonyokat, amelyek miatt az ő megbízása is kútbaesett. Kijelentette, hogy ő ebben az országban, ahol ilyen nyomorult, megvásárolható kormány van, egy lépést sem tesz, hanem mihamarabb visszautazik.⁷⁰⁾ Ez az újabb csalódás teljesen kiábrándította a törökből. Keleti megbízására komolyan számított, kinevezésének híre nemcsak a keleti főhadiszálláson, Karsban, hanem a nyugati lapokban is elterjedt, úgyhogy Klapka tekintélyét ez a váratlan s csak a kormány gyávaságával magyarázható ígért-szegés a legkellemetlenebbül érintette.

Búcsúlátogatásainak megtétele után, augusztus végén hagyta el az országot, leveleiben keményen elítélve a törököket.⁷¹⁾ Útjának

67) Klapka levelezése M. N. M.

68) Klapka levelezése. Telekinek máj. 20-án. M. N. M.

69) Klapka levelezése. M. N. M.

70) Klapka levelezése. M. N. M.

71) Klapka levelezése. Telekinek aug. 5. M. N. M.

eredménye egy háborúról szóló könyvön kívül az volt, hogy a magyar emigrációt mint politikai faktort ismét bekapcsolta az európai nagypolitikába s e tekintetben bátran lehet mondani, hogy nagy vetélytársához, Kossuthhoz hasonló eredményeket ért el.

A keleti háborúval kapcsolatban a nemzetiségi kérdés is új merbe került. A konfliktus kezdetén a svájci magyar emigráció teljes egyetértésben volt a románokkal s együtt készítették terveket arra az cetre, ha sikerül Ausztriát szétbomlasztani.⁷²⁾ Klapka Konstantinápoly felé utazva abban állapodott meg a Golesecu testvérekkel, hogy a függetlenség kivívása esetén országaik konföderációban fognak egyesülni, úgy, hogy belügyeik önállóak lesznek. A konföderáció harmadik tagja Szerbia lett volna. Lett volna egy közös kormány is, a három állam külügyeinek intézésére.⁷³⁾ Ez a terv, amely már 1849-ben is kísértett, Klapkának mindig kedves volt, de nem annyira a románoknak és a lengyeleknek. Mikor a románok látták, hogy Ausztria nem fog interveniálni, ismét visszatértek a régi dákoromán terveikhez, amelyeket Maiorescu már a frankfurti Vorparlamentben is előterjesztett, t. i. ahhoz, hogy Lengyelország állíttassék vissza, ami orosz veszteség esetén könnyen megtörténhetik; Ausztria pedig Galiciáért cserében megkaphatja a két dunai fejedelemséget.⁷⁴⁾ A lengyelek ebben szívesen belementek, nem törődve a magyarokkal és a román emigránsok nagy részének is tetszett ez a terv, amely állami függetlenséget ugyan nem biztosított nekik, de valóra váltotta volna a kedves dákoromán gondolatot. Ez a tervezgetés a Konstantinápolyban tartózkodó lengyelek és oláhok között egész nyíltan folyt, természetesen Klapka legnagyobb bosszúságára; ⁷⁵⁾ ő most már levetkőzte 1849-es liberális ábrándjait s tisztán látta, hogy egy dákoromán állam a magyar államiság bukását jelentené.

Törökországból való visszatérése után, még a krími háború befejezése előtt írta meg munkáját *Der Krieg in Orient* címen, mely egyidejűleg jelent meg németül, franciául és angolul. A könyv első részében részletesen leírja a balkáni és a kaukázusi hadieseményeket, a második részt pedig felhasználja arra, hogy a magyar ügy részére propagandát csináljon. Államkonceptiója ugyanaz maradt, mint a háború előtt volt. Most is, mint a románokkal való tárgyalás idejében, lekötötte magát a konföderációs gondolat és Lengyelország visz-

⁷²⁾ Jancsó: i. m. 218. l.

⁷³⁾ Eml. 433. l.

⁷⁴⁾ Jancsó: A román irredentista mozgalmak története. Bp. 1920. 49. l.

⁷⁵⁾ Eml. 502. l.

szállítására mellett.⁷⁶⁾ Könyvét még a háború befejezése előtt írta s még meg volt annak a lehetősége, hogy a nyugati nagyhatalmak nem fognak győzelmet aratni ellenségükön. Klapka valószínűtlennek tartotta azt, hogy Krimet valaha is el lehessen foglalni⁷⁷⁾ s Oroszország megtörésére azt ajánlotta, hogy a nyugati hatalmak lépjenek szövetségbe az elnyomott nemzetekkel s így döntsék meg az orosz koloszsust s vele együtt Ausztriát is.⁷⁸⁾ Ausztria ugyanis állandóan fenyegette a hatalmakat azzal, hogy váratlanul közbelép és a győzelmet így megakadályozza. Kifejtette azt, hogy egész Magyarország oroszellenes és szívesen hagyná el az osztrák közösséget azért, hogy elnyerje függetlenségét. Azt állította, hogy a magyaroknak ezt az érzületét a monarchia délszlávjai, oláhjai és olaszai is osztják.⁷⁹⁾

Klapka ebben a munkájában is, mint a török hatóságokhoz leadott memorandumaiban, a preventív háborút ajánlotta Ausztria ellen s azt tanácsolta, hogy a nagyhatalmak szállják meg Erdélyt és Galiciát s innen folytassák hadműveleteiket.⁸⁰⁾ Szükséges lenne emellett Lengyelország fellázítása is, ezzel egymillióval több harccsal rendelkeznének a nyugati hatalmak.⁸¹⁾ Ami pedig a jövőt illeti a Dunai-államok szempontjából, arra Klapka régi konföderációs tervét mutatta be. Ennek megvalósulása megszüntetné mind az orosz, mind az osztrák befolyást a Balkánon s a három állam szövetsége erős hatalommá válnék, különösen akkor, ha északon egy szabad Lengyelország és nyugaton egy szabad Itália állanak mellette.⁸²⁾

Klapka munkája talán hibáztatható, de csak azért, mert még a háború befejezése előtt írta s így sok tekintetben kénytelen volt jóslásokba bocsátkozni, de adatai, amelyeket részint a török hatóságoktól, részint pedig a különböző harctereken működő magyaroktól szerzett, megfelelnek a valóságnak. Nagyobb jelentősége van az új államkoncepció nyilvánosságra hozatala miatt, mert később nagyrészt ez a terv lett az alapja az 1859-ben meginduló magyar-román és magyar-szerb tárgyalásoknak. Klapka itt hajlandó elmenni nemzetiségi tekintetben odáig, hogy Horvátországnak és Erdélynek teljes függet-

76) Der Krieg in Orient 140. l. Közlötte Berzeviczy: Az abszolutizmus kora Magyarországon. II. 277. l.

77) U. o. 100. l.

78) U. o. 109. l.

79) U. o. 131. l.

80) U. o. 137. l.

81) U. o. 137. l.

82) U. o. 140. l.

lenséget ad, de annyira már nem, hogy ezeket az országrészeket a környező nemzetiségeknek odaadja.⁸³⁾

Konstantinápolyból való visszatérése után ismét Genfben telepedett le. Még a háború előtt összebarátkozott James Fazy bankárral, a Banque Generale de Suisse vezérével. Ez a bank alkalmazta Klapkát tisztviseelőnek. 1855-ben megszerezte az állampolgárságot s már az 1856-iki választáson tagja lett a Grand Conseil-nek.⁸⁴⁾ A Nagy Tanácsba mint a Fazy-féle radikális párt tagja jutott be. Klapka elég fontos politikai szerepet játszott; több bizottságnak is tagja volt. J. Fazy bankja Európa több fővárosába küldötte ki Klapkát s valószínűleg Fazy volt az, aki a párizsi konferencia alkalmával Cavournak is bemutatatta.⁸⁵⁾

Nagyobb és multjához méltóbb szerepe volt az 1857-iki neuchâtel-i konfliktusban, amely Poroszország és Svájc között játszódott le. Poroszország felségjogot kezdett támasztani Neuchâtel kantonra, amire Svájc összes kantonjai fegyverkezni kezdtek s a fegyverkezésben részt vett Genf is. A genfi Nagy Tanács Klapkát és még három főtitstet bizott meg azzal, hogy a hadseregét újjászervezzék és előkészítsék a háborúra. 1857 elején Klapkát supérieur de general-lá nevezte ki a Nagy Tanács s így az egész genfi katonaság feje lett.⁸⁶⁾ A konfliktus azonban békés úton megoldódott, tehát Klapkának csak katonság megszervezésében volt nagy szerepe.

Egyébként pedig bankjának ügyeiben járt el s szerepe itt egyre fontosabb lett. 1857-ben a bank megbízásából Konstantinápolyba utazott s megalapította ott a bank fiókját Banque Ottomane néven.⁸⁷⁾ Több üzleti utat tett mint a bank ágense Londonba, Brüsszelbe, Párizsba és Turinba is. A magyar emigránsokkal való viszonya ebben az időben sokkal rosszabb volt, mint a háború előtt. Barátjával, Telekivel összetűzött s párbaft is vívtak,⁸⁸⁾ a régiek közül Almásy Pállal és Horváth Mihállyal érintkezett már csak, Kossuthal semmiféle kapcsolatban nem volt.

A magyar emigráció tíz évig próbálta szolgálatait a nyugati hatalmaknak felajánlani, ezek nem fogadták el, mert nem volt szükségük rá. A krími háború már majdnem alkalmat nyújtott arra, hogy a magyar emigráció bekapcsolódjék a politikai eseményekbe, de

⁸³⁾ Der Krieg in Orient 140. l.

⁸⁴⁾ La plaque commemorative Klapka. Bp. 1910. 18. l.

⁸⁵⁾ Vigevano Atilio: La legione ungharese in Italia. Roma, 1924. 41. l.

⁸⁶⁾ La plaque 13. l.

⁸⁷⁾ Márki: i. m. 189. l.

⁸⁸⁾ Lukinich Imre: Teleki László életéhez. Bp. Szemle 221. k. 334. l.

sokkal több alkalmat nyújtott erre az olasz kérdés kipattanása. III. Napoleon és Cavour természetes szövetségest láttak Magyarországon, s különösen Cavour már az 1856-iki párizsi kongresszus óta ismerte a magyar emigráció céljait éppen Klapkától, aki a kongresszus alatt megismerkedett a szárd kormányelnökkel.⁸⁹⁾

A kapcsolatot Cavour a magyarokkal akkor vette fel újra, amikor a háború valószínűnek látszott. Klapka 1858 augusztusában szárd útlevelet kapott és az olasz-magyar együttműködésről tárgyalt Aix-les-Bains-ben Cavour megbízottjával, Theodoro Santa Rosa államtitkárral.⁹⁰⁾ Cavour Santa Rosának a legmelegebben dicsérte leveleiben a tábornokot, megírta róla, hogy rendkívül felvilágosodott és nyílt-szívű ember, akire nagy feladat vár a keleti kérdés megoldásában.⁹¹⁾ Klapka tárgyalt Santa Rosával, majd szeptemberben meglátogatta Cavourt is Turinban s vele megegyezett az olasz-magyar szövetség és a felállítandó magyar légő ügyeiben.⁹²⁾

Klapka Cavour tanácsára 1858. decemberében Párizsban is folytatott tárgyalásokat és sikerült elfogadtatni a szövetségre és a légióra vonatkozó terveket.⁹³⁾ Egyelőre Napoleon Jeromos herceggel, régi ismerősével tárgyalt s igen gyors eredményt értek el. Klapka december 29-én már értesítette arról Irányit, hogy Jeromos megígérte neki az anyagi segítséget, amivel szemben ő kötelezte magát arra, hogy a háborúban részt fog venni.⁹⁴⁾

Az 1859-ik év elején ismét megjelent Turinban és jan. 6-án megbeszélést folytatott Cavourral. Cavour határozottan lekötötte magát az olasz-magyar szövetség mellett s a bekövetkezendő háború végcéljául az egyesült Itáliát és a vele barátságos független Magyarországot jelölte meg. Megbeszélték a Románia és Szerbia felőli támadás lehetőségét és végképpen megegyeztek a légió felállításáról. Klapka felvetette azt a már 49-ben is kísértő gondolatot, hogy a független Magyarország trónjára Leuchtenberg herceget, III. Napoleon és a cáρ rokonát kellene meghívni.⁹⁵⁾ Ez határozottan reálpolitikai gondolat volt, mert két nagyhatalom barátságát nyerték volna meg vele, de a herceg jelölése Turinban nem volt fontos.

⁸⁹⁾ Vigevano: i. m. 41—42. l.

⁹⁰⁾ Chiola: *Politica segreta di Napoleone III. e Cavour*. Torino, 1895. 18. l.

⁹¹⁾ Cavour's Briefe. Leipzig. 1884. II. 503. l.

⁹²⁾ Kastner: *Il contributo ungharese nella guerra del 1859*. Firenze 1934. 14. l.

⁹³⁾ Kossuth: *Irataim* I. 87. l.

⁹⁴⁾ U. o. I. 89. l.

⁹⁵⁾ Kastner: i. m. 23—26. l.

A turini megbeszélés után Klapka Párizsba utazott, hogy újra felvesse a tárgyalásokat a francia kormánnyal. Cavour igen meleg ajánlólevelet írt érdekében Jeromos hercegnek.⁹⁶⁾ Klapka ezután is állandóan kapcsolatban maradt Cavourral Nigra követ és Alessandro Bixio ügyvivő útján. Jan. 10-én kihallgatáson volt Jeromos hercegnél. A herceg megígérte, hogy magyar forradalom esetén számíthatnak 18—20.000 főnyi francia segítségre s beleegyezett az itáliai magyar légió felállításába.⁹⁷⁾ Erre vonatkozólag Klapka még januárban memorandumot adott be, amelyben kifejtette a magyar ügy fontosságát a nyugati hatalmak szempontjából. Fontosnak tartja a légió felállítását, a dunai fejedelemségekkel való szövetséget és azt, hogy Magyarországot fellátsítsák a dunai államokon keresztül. Szükségesnek tartja azt, hogy küldjenek titkos ügynököket az országba és propagandát is végeztesse a hadseregben.⁹⁸⁾ Klapka tehát megszerezte a francia és szárd kormányok bizalmát; a kormányok vele és nem Kossuthal akartak tárgyalni s éppen ez volt az oka annak, hogy Kossuth és Klapka között az ellenségeskedés ismét kiobbant.

1859 elején Klapka még azon a véleményen volt, hogy Kossuthot nem kell belekapcsolni az eseményekbe. Az ő véleménye szerint Kossuthnak csak akkor szabad belekapcsolódnia a mozgálmába, ha annak már sikerei lesznek. Klapka féltette a vezéri helyzetét Kossuthtól, mert a kormányzó már jan. 6-án Irányihoz intézett levelében kifejtette, hogy a nemzet főnöke csak ő lehet s a sereg élén is csak ő állhat, mellette Klapka csupán tábornoki főnök lehet.⁹⁹⁾ Kossuthnak Irányi és Szarvady útján tudomása volt a tárgyalásokról, már jan. 8-án tiltakozott az ellen, hogy diversiót csináljanak Magyarországon minden komoly cél nélkül.¹⁰⁰⁾ Hogy Klapka és Teleki mennyire nem akartak egyezkedni Kossuthal, arról meggyőződhetünk Irányi jan. 15-iki leveléből. Ebben azt írja, hogy Klapka neki mint Kossuth megbízottjának, ismét előadta azt a tervet, hogy Kossuth vonuljon vissza, mert vele az udvarok nem léphetnek összeköttetésbe, hiszen Kossuth nyilvánosan és ismételten kijelentette, hogy királyokkal nem szövetsézik, királyság helyreállítására nem működik közre. Klapka ezenkívül erősen kikelt a diktatúra és Kossuth fővezérlete ellen. Irányi próbálta rávenni, hogy engedjen s felhozta azt, hogy az udva-

⁹⁶⁾ Chiala: i. m. 220. l.

⁹⁷⁾ Kastner: i. m. 28. l.

⁹⁸⁾ U. o. 54. l.

⁹⁹⁾ Ir. I. 97. l.

¹⁰⁰⁾ Kossuth—Szarvady K. Ir. 2184.

rok részéről Kossuth felszólítása már megtörtént, de mikor Klapka nem akart engedni, akkor kijelentette, hogy útjaik szétváltak. Klapka még hozzátette, hogy nagyon örülne, ha az udvarok Kossuthral érintkezni akarnának, mire Irányi felszólította, hogy ismerje el Kossuthot az ügyek vezetőjének. Klapka nem akart a hadvezérletről lemondani, mert a sereg szerint biztosabb kézben lesz az övében, de hozzátette, elmegy Londonba, hogy Kossuthral értekezzék.¹⁰¹⁾

Ez a tanácskozás Kossuth és Klapka között január 17-én meg is történt s a személyes találkozó sok félreértést oszlatozott el. Klapka ott előadta, hogy a háború kitörése biztos; érintkezett Turinban Cavourral, Párizsban Jeromossal és kihallgatáson volt Viktor Emánuel-nél is. Elmondta a herceg ígéretét, mely szerint egy 18—20.000 főnyi francia hadosztályt kapnak s emellé pénzt, fegyvert és hajókat Kossuthnak tetszett a terv, de óvatosságot ajánlott s csak akkor akart belemenni, ha tényleg komoly eredményre van kilátás. Ezenkívül kijelentette Klapkának, hogy a katonai és polgári hatalomnak egy kézben kell egyesülnie s hangsúlyozta azt is, hogy a hadsereg vezetését nem adja ki kezéből, de Klapkának felkínálta a tábornoki főnökséget. Klapka valószínűleg Jeromos tanácsára, — a herceg ismerte Kossuth nagy jelentőséget — beleegyezett ebbe a tervbe, elismerte Kossuth főnökségét s ezzel az emigráció nyolc évi szétszakitottság után egyesült.¹⁰²⁾

Klapka maga nem volt nagyon megelégedve ezzel az egyességgel, Telekihez intézett jan. 19-iki levelében írja, hogy csak azért ment bele a megegyezésbe, mert nem akarta a pillanat fontosságát elmulasztani. Ő maga Turinba és onnan fejedelemségekbe készült. Nem mindent közölt Kossuthal, valószínűleg a Cuzával való szövetkezést sem.¹⁰³⁾ Telekit, aki Kossuth bekapcsolásával nem volt nagyon megelégedve, azzal vigasztalta jan. 29-iki levelében, hogy szerintem nem a politika, hanem a katonaság a fő, ennek az érdekében fog ő Turinba utazni. Mindegy — azt írja, — hogy kinek a neve van a légió zászlaján: Kossuthé, Szemerée vagy Perczelé, a legfontosabb Magyarország függetlensége; nem szabad a légiót pártcélokra felhasználni. De kitűnik e levélből az is, hogy a Kossuthal való megegyezést nem akarta megtartani, mert kijelentette azt, hogy ha Kossuth személye fontosabb, akkor átengedi helyét és visszavonul. Foglalkozott ebben a levélben az ország beren-

¹⁰¹⁾ Irányi—Kossuth. K. Ir. 2157.

¹⁰²⁾ Ir. I. 99. l.

¹⁰³⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

dezésének kérdésével s szerinte ezt csak otthon lehet megállapítani s nem idekint, mint ahogy Kossuth akarja. Komitére szerinte nincs szükség, mert itt csak veszekedni fognak. Látjuk tehát, hogy alig néhány nappal a megegyezés után már szakítani akart, mert a katonai vezetést nem akarta kiadni a kezéből.¹⁰⁴⁾

Februárban a viszony elhidegült, mert Kossuth nem hízelgő jelentéseket kapott Irányitól és Szarvadytól Klapkáról. Klapka próbálta a szerepét még nagyobbá tenni s katonai főnök akart lenni. Erről értesítette Irányi Kossuthot; megírta, hogy Klapka megszerezte magának Kiss Miklóst, aki szintén annak a híve, hogy Klapka legyen a katonai főnök. Telekinek pedig az a terve, hogy tanácskozó bizottmány legyen. Irányi még nem tudta, hogy megegyezett-e Kossuth Klapkával s felvilágosítást kért Kossuthtól. Ő azt tanácsolta, hogy a kormányzó egyezzen bele egy bizottmány megalakításába. Kérte Kossuthot, fogadja ezt el s ha Klapka nem akar beleegyezni, akkor a Naggyurral keressenek egyenes összeköttetést.¹⁰⁵⁾

Szarvady kevésbé volt az ügyekbe beleavatva, mégis értesítette Kossuthot arról, hogy Klapka szerint teljes a megegyezés. Febr. 2-án megkérdezte Kossuthot, hogy tényleg meg volt-e a megegyezés, mert erről tudósítani akarja Bixio útján Viktor Emánuel,¹⁰⁶⁾ febr. 14-én pedig Klapka viselkedését kifogásolta azért, hogy egész nyíltan beszél a háborúról.¹⁰⁷⁾ Látjuk tehát, hogy Klapka hirdette a megegyezést, de tulajdonképpen csak nehéz szívvvel ment bele, s nem is akarta megtartani, mert önálló hadvezéri állását nem akarta feladni. Kossuth viszont csak nehezen tudta nyugodtan nézni, hogy a dolgokat mégis csak Klapka intézi s ő kénytelen tétlenül nézni az eseményeket, hiszen Klapka tárgyalt az udvarokkal. Klapka ezalatt több tárgyalást folytatott az olasz és francia főemberekkel, köztük Nigra követtel, Jeromossal, sőt magával III. Napoleonnal is, aki február végén személyesen fogadta Klapkát. Klapkának febr. 24-iki Kossuthhoz intézett leveléből tudjuk azt, hogy kérdést intézett hozzá az emigránsok egymáshoz való viszonyáról, amire azt felelte, hogy az egyetértés teljes. E levelében különben a vele és Telekivel való teljes egyetértésről biztosította s kijelentette, hogy a lengyelek sorsa intő példa előtte. Itt értesítette Kossuthot keleti útjáról, amelynek célja egy Cuza fejed-

¹⁰⁴⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

¹⁰⁵⁾ Irányi—Kossuth. K. Ir. 2167.

¹⁰⁶⁾ Szarvady—Kossuth. K. Ir. 2162.

¹⁰⁷⁾ Szarvady—Kossuth. K. Ir. 2170.

lemmel kötendő megegyezés Magyarországnak a fejedelemségeken keresztül való inszurrekciójára.¹⁰⁸⁾

De nemcsak a kormányokkal való érintkezést, hanem az országgal való kapcsolatokat is Klapkák vették át. Kossuth megelégedett beszédeinek sikerével, de tényleges tevékenységet az ország fellázítására nem fejtett ki. Ekkor kezdődött Klapka kapcsolata Komáromy Györggyel, aki a magyarországi forradalmi bizottság megbízásából jött hozzájuk és híreket hozott az otthoni hangulatról. Telekihez intézett febr. 28-iki levelében¹⁰⁹⁾ intézkedett arról, hogy a turini és párizsi kormányokkal való tárgyalásokról szóló hírek közül minél többet küldjenek haza Komáromyval; ezzel akarta az otthoni szervezkedést elősegíteni. Ő a maga részéről Turinba megy és keleti útja előtt még szeretne találkozni Telekivel. Arra kéri Telekit, törekedjék az országban lévő emberekkel elhitetni, hogy nem összeesküvésről, hanem komoly dologról van szó. Februárban Klapka nagyon optimista volt és hitt abban, hogy az ügyek sikerülni fognak. Febr. 10-én írta Telekinek,¹¹⁰⁾ hogy Turinban minden teljes rendben van. Párizsban pedig meggyőződése szerint nemsokára szintén megegyezésre tudnak jutni. A komité kérdése szerint nem fontos; az a legfőbb probléma, hogy az eddig megszerzett kapcsolatokat a két kormánnyal ne hanyagolják el és tudjanak új összeköttetéseket szerezni. Itt szolította fel Telekit arra, hogy távollétében vállalja a diplomáciai ügyvivő szerepét, amit Teleki szívesen megtett.

Keleti útjára III. Napoleon császár és Cavour egyenes megbízásából mert el. A cél: a két fejedelemség bekapcsolása az osztrák-ellenes koalícióba s olyan megegyezés kötése, amely biztosítja arról a magyarokat, hogy a fejedelemségekben fegyvert tarthatnak és támadást intézhetnek Magyarország elnyomói ellen. Klapka erről az útról hivatalos jelentéseket küldött a francia császárnak és Cavournak, a magyarok közül pedig Telekit és Karacsayt értesítette az eseményekről, de Kossuthot egyáltalán nem vonta bele ebbe az ügybe. Hogy Kossuthot hogyan fogják majd bevonni az emigráció ügyeibe, az még nem alakult ki teljes mértékben. Szándéka most az volt, hogy Kossuthal jóban maradjon, de lehetőleg rábírja arra, hogy diktatori álmaival hagyjon fel és az emigrációt egy bizottság vezesse, amelynek Kossuthon kívül ő és Teleki legyenek tagjai. Ilyen értelemben írt

¹⁰⁸⁾ Ir. I. 110. 1.

¹⁰⁹⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

¹¹⁰⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

Messinából márc. 8-án¹¹¹⁾ Telekinek s kérte őt arra, hogy „Lajossal” maradjon összköttetésben s ezenkívül az ő keleti útja alatt igyekezzék az összes emigránsok kibékülését elősegíteni. Sokkal jobb az ügyre nézve — írta — ha meg tudunk egyezni, mert lehet nélküle menni esetleg, de ellene nem. Ezért azt ajánlotta, vegye rá Kossuthot, hogy az összes régi ellenségekkel a jó ügy érdekében béküljön ki. Pénzügyekben még egyelőre nem fordult a turini kormányhoz, a költségeket a Banque Suisse fedezte. Szerinte nagyon fontos lenne az ügy érdekében, hogy a horvátokat is belevonják a tárgyalásokba s ezért valakit kellene küldeni Zágrábba, aki a horvátokkal tárgyalna. Ami az emigráció vezetését illeti, megmaradt régi nézete, hogy ha a katonai ügyekre nem tudnak nála jobb vezetőt, akkor egységesen és osztatlanul bízzák őreá a vezetést.

Keleti útjának első állomása Konstantinápoly volt, ahonnan hivatalos jelentést küldött Cavournak márc. 16-án,¹¹²⁾ melyben értesítette arról, hogy a szárd követ megigérte teljes támogatását és azt a hírt kapta, hogy megérkezését már várják Jassyban, ahol Place francia konzulnak, tehát a francia kormánynak nagy befolyása van. Márc. 17-én¹¹³⁾ értesítette Telekit megérkezéséről. El volt készülve arra, hogy esetleg meggyilkoltatják az osztrákok; ha ez megtörténnék, akkor Telekiék a háború kitörésekor intézzenek egy felhívást a magyarokhoz, az oláhokhoz és a szerbekhez. Egyelőre azonban reményei voltak, hogy útjának jó eredménye lesz s a szerződést sikerül megkötöni. Konstantinápolyból Odesszáig hajón ment, majd onnan Jassyba utazott, ahol először Ghika Jonelt, régi párizsi ismerősét kereste fel, aki Cuzához vezette. Az egyezkedés nem ment nehezen. A politikai helyzet olyan volt, hogy a Porta még nem hagyta jóvá Cuza kettős megválasztását és ennek oka legfőképpen Ausztria tiltakozása volt. Így Cuza számára nem maradt más szövetséges, mint Franciaország. Természetesen szívesen vette ezt a Napoleon részéről kezdeményezett lépést s szívesen fogadta a hatalmas francia császár és a szárd premier képviselőjét.¹¹⁴⁾ A dákoromán gondolat egy rövid időre ellanyhult, egyelőre a románok számára a főcél a két fejedelemség egyesítése volt, amelyhez Napoleon jóindulata okvetlenül szükségesnek látszott.¹¹⁵⁾ Ez magyarázza meg azt, hogy a Klapka és Cuza fejedelem

¹¹¹⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

¹¹²⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

¹¹³⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

¹¹⁴⁾ Jancsó: i. m. 240. l.

¹¹⁵⁾ Henry Paul: L'abdication du Prince Cuza. Paris, 1930. 4. l.

között kötött egyezmény teljes mértékben honorálta a magyarok igényeit. A szerződés megengedi, hogy a magyarok fegyverraktárát állíthassanak, a császártól küldendő 30.000 puskából 20.000-et a magyar felkelők fognak kapni s adni fognak a magyaroknak a szerbek által küldendő ágyukból is. Ezzel szemben Klapka megígérte, hogy a fegyvereket hamarosan elküldeti. A fejedelem párizsi ágense állandó érintkezésben lesz Klapkával és a magyar emigráció is tart majd ágensket Moldvában és Havasalföldön. Ha pedig Olaszországban a háború kitörne, akkor a moldva-oláhországi kormány a magyar katonai főnök rendelkezésére fogja bocsátani a fegyvereknek és élelmiszereknek a határig való szállításához szükséges eszközöket. A magyarok ezzel szemben megígérik azt, hogy segédkezet nyújtanak Bukovina elfoglalásához.

A Magyarországon lakó nemzetiségekkel való megegyezés is fontos volt. Ezért az egyezmény elvárja a fejedelemségi kormánytól, hogy használni fogja az erdélyi oláhoknál való befolyását arra, hogy a kibékülés létrejöjjön. A magyarok 7 pontban nyilvánítják ki nézeteiket az erdélyi oláhokkal szemben. 1. Teljes kibékülés. 2. Az ország minden lakosának egyforma joga van. 3. Municipális önkormányzat. 4. Vallás- és közoktatásügy autonómiája. 5. Külön szerb és oláh csapatok. 6. Az unióról egy erdélyi gyűlés határozná, ha nem akarnak egyesülni, maradjanak függetlenek. 7. Az ismeretes magyar-szerb-oláh konföderáció.¹¹⁶⁾

Klapka elment a végső határig, sőt talán azon is túlment azért, hogy a felkelés segítségére megszerezze az oláhok barátságát. Ilyen egyezménybe, a municipális autonómiába és az erdélyi unió feladásába Kossuth sohasem ment bele, de Klapka különösen az unió kérdésében nem volt elfogult, már az emigráció elején is javasolta a különállást, sőt a keleti háborúról szóló könyvében is független Erdélyt akart. Ezekért azonban megkapták volna cserében a segítséget: ezt Cuza komolyan megígérte s erre Napoleon császárhoz intézett levelében is lekötötte magát.¹¹⁷⁾

Klapka a jól végzett munka után visszatért Nyugatra, de útja alatt a Kossuthtal való ellentétek nem múltak el. Kossuth látva azt, hogy az ügyeket teljesen Klapka és Teleki intézik, egy memorandumot adott be a francia és szárd kormányhoz. Ebben kijelentette, hogy ha nélküle indulna meg a háború, akkor nyilvánosságra hozza a sajtóban.

¹¹⁶⁾ Ir. I. 369. l.

¹¹⁷⁾ Cuza—III. Napoleon. (Másolat) Klapka levelezése. M. N. M.

azt, hogy nem ért egyet az ügyel. Kifejtette továbbá, hogy nem enged diversiót csinálni s csak akkor vesz részt a dologban, ha az ügy nem mint eszköz, hanem mint cél fog szerepelni.¹¹⁸⁾ Ez az utolsó ütőkártya volt Kossuth részéről, mert tudta azt, hogy az emigránsok ismervé az ő népszerűségét, kénytelenek lesznek megegyezni vele. Érdekes azonban, hogy ezekről a dolgokról Irataiban nem beszél s álláspontját csak a kiadatlan levelek alapján tudjuk rekonstruálni. Szarvady már március végén megmondta Kossuth megbízásából Nigra szárd követnek, hogy Kossuth egyáltalán nem ért egyet Klapka manipulációival s szándékában van ezt a hercegnek is megmondani.¹¹⁹⁾ Kossuthnak különben az a véleménye, hogy a kormányok azért akarnak inkább Klapkával alkudozni, mert ez könnyebb feltételekbe is belemegy és mint Szarvadynak írta márc. 26-án,¹²⁰⁾ a hatalmak szándéka nem komoly, Magyarországot meg akarják csalni s csak diversióra akarják csábítani, aztán cserben hagynák. Ő csak megbízható feltételekkel menne bele a dologba, míg a hatalmak tudják Klapkáról azt, hogy ő nem skrupuluskodik és vele szemben nem lesznek súlyosan lekötve. Ugyanígyen szempontból írt Klapkának márc. 29-én.¹²¹⁾ Szerinte a nemzet szerepeltetése az olasz kérdéssel kapcsolatban sikamlós ösvényekre jutott. Legszentebb kötelességének érzi, hogy ennek elejét vegye. Oly helyzetben van, hogy bármilyen felhívás érkezik a néphez, mindenki azt hiszi, hogy tőle jön. Három feltétele van: 1. a vezetést nem adja ki. 2. A hatalmaknak vele kell megegyezni. 3. A nemzet csak akkor vehet részt a felkelésben, ha a francia zászló a magyar földön már megjelent. Ő abba nem mehet bele, hogy Magyarországot nélküle fellázítsák, mert könnyen lehet, hogy Napoleon be akarja csapni úgy, hogy Franciaország még csak kompromittálva sem lesz. Szarvady márc. 30-án megírta Cavournak, hogy Kossuth megbízása nélkül nem történhetik meg Magyarország fellázítása, mert a kormányzó nem fogja megengedni, hogy a nemzetet hiábavaló vállalkozásba rántsák be.¹²²⁾ Ugyanígyen szempontból tájékoztatta Szarvady Cavourt pár nappal később, márc. 31-én, amikor a szárd kormányelnök Párizsban volt.¹²³⁾ Irányi szintén Kossuth érdekében dolgozott s meggyőzte Nigrát arról, hogy Kossuth nélkül lehetetlen a forradalom s márc. 31-én

¹¹⁸⁾ Teleki—Kossuth ápr. 1. K. Ir. 2195.

¹¹⁹⁾ Ir. I. 163. 1.

¹²⁰⁾ Ir. I. 164. 1.

¹²¹⁾ Kossuth—Klapka. K. Ir. 2191.

¹²²⁾ Kastner: i. m. 247. 1.

¹²³⁾ Kastner: u o.

Irányi már jelentette, hogy Nigra nyilatkozata szerint Turinban is látják azt, hogy Kossuthnal kellett volna alkudozni; minthogy azonban Klapkával tárgyaltak először, meg kell várni, hogy ő visszajöjjön.¹²⁴⁾

Kossuth tehát két ok miatt nem nézte jó szemmel a Klapka-féle terveket: félt attól, hogy oktalan forradalomba rántják a nemzetet, másrészt ő maga akarta vezetni a mozgalmat. Ennek az érdekében adta be már ismertetett memorandumát. Ezt Teleki eléggé rossz néven vette, de igyekezett a végleges kibékülést létrehozni. Ápr. 7-iki levelében azt írta Teleki Kossuthnak, hogy most kapott Klapkától levelet, amelyben arról biztosítja, hogy Kossuth nélkül nem fog a cselekvés terére lépni. Egyszersmind azt is közli, hogy májusban fel akarja keresni Kossuthot. Klapka — úgy látszik — őszintén akarta a kapcsolatot, már csak azért is, hogy pozíciójukat megerősítsék, de mikor tudomást szerzett megérkezése után Kossuth memorandumáról, rendkívül elítélte ezt a tettet. Karacsaynak írta ápr. 22-én, hogy Kossuth emlékirata a legrosszabb lenyomást keltette. „Tehát minden ő akar lenni“ — írta — „s ezért most meg fogja beszélni Telekivel azt, hogy mit tegyenek.“ Biztosította Karacsayt arról, hogy nincs olyan eset, hogy Kossuthot a piederstálra állítsák.¹²⁵⁾

Klapka teljes mértékben meg volt elégedve a Cuzával való tárgyalások eredményével. Ápr. 5-én számolt be részletesen Telekinek.¹²⁶⁾ A háborút biztosra vette, de tisztán látta azt, hogy francia sereg segítségéről nem lehet szó. A francia segítség csak morális lehet. Cuza fejedelemmé választását nagy szerencsének tartotta, mert nélküle a dákö-román párt erősödött volna meg. Tisztán látta azt is, hogy a magyar-oláh barátkozásnak sok ellensége van Bukarestben, főképp Bratianu és Golesecu: ezek osztrák-pártiak. Bratianu igyekezett is lebeszélni arról Cuzát, hogy fogadják őt s az egyezmény megkötését is ellenezte, de szerencse az, hogy most nincs befolyása. E levélben ellenére annak, hogy teljesen megelégedett a konvencióval, egyáltalában nem optimista. Kérdésnek tartja azt, hogy meg lehet-e szervezni a magyar felkelést s nem lesz-e egy nagy vérfürdő belőle. De kötelességének tartja a mozgalom megindítását. A politikai vezetésről lemond, de a katonairól nem.

Klapka április végén Párizsban volt s Telekivel együtt tárgyalt Jeromos herceggel.¹²⁷⁾ Készített egy memorandumot is, amelyben rész-

¹²⁴⁾ Irányi—Kossuth K. Ir. 2193.

¹²⁵⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

¹²⁶⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

¹²⁷⁾ Szarvady—Kossuth ápr. 28. K. Ir. 2220.

letesen közölte a Magyarország megtámadására vonatkozó terveit. E szerint Magyarországot három felől kell megtámadni. Egy francia sereg kössön ki a horvát partokon és igyekezzék az ország közepe felé haladni, egy magyar légió a Székelyföldön át intézzen támadást Erdély ellen s egy harmadik sereg pedig Szerbia felől támadjon. Mindhárom támadásra vonatkozó hadműveleti terveit részletesen kifejtette s a memorandumot a szárd és francia kormányoknak elküldte.¹²⁸⁾

Párizsi tartózkodása alatt a politikai légkör olyan feszültté vált, hogy a háború kitörése a legközelebbi időre volt várható. Ennek érdekében Jeromos és Nigra közvetítésére megtört a jég Klapkák és Kossuth között. Klapka és Teleki május első napjaiban meglátogatták Kossuthot Londonban, ahol létrejött közöttük a megegyezés. A sokáig váratott Kossuth lemondott a diktatúráról és elhatározta azt, hogy Párizsba utazik és a kormánnyal tárgyal. Máj. 5-én kihallgatáson volt a császárnál és annak egyenes óhajára máj. 6-án hárman — Kossuth, Teleki és Klapka — megalakították a Magyar Nemzeti Igazgatóságot, mely most már, mint hivatalos szerv tárgyal a kormányokkal.¹²⁹⁾

Ezt az egyesülést mindhárman örömmel vették tudomásul. Emiatt elfelejtettek minden sértődést és kezet nyújtottak egymásnak, írta Karacsaynak máj. 13-án,¹³⁰⁾ amikor Piemontba ment a légió szervezésére. Nekünk most már nem kell Lajostól félnünk — írta leveletben, — mert lemondott minden diktatori szándékáról. Ő és Teleki állandó összeköttetésben lesznek a francia császárral, Kossuth Angliában fog agitálni s közben pedig szervezik a légiót, amelynek felügyeletét ogyelőre Perczel látja el. Nem felejtkezett meg a keleti ügyekről sem. Oláhországban semmi híre nincs, de azt hallja, hogy az osztrákok nagyon erősítik Erdélyt. Lelkére köti, hogy mint konstantinápolyi képviselő legyen összeköttetésben a balkáni ügynökkel. Az első fegyverszállító hajó már elment s már várják is Galacban. Azt hiszi, hogy a támadást Románia felől júl. közepén lehet majd megkezdeni s az a terve, hogy júl. elejére Konstantinápolyba utazik: ott fogják a teendők megbeszélni; az első szerencsés csata után azonnal meg lehet a Székelyföldön keresztül a támadást kezdeni.

Májusban a légió szervezése mellett legfőképpen a keleti ügyek érdekelték. Winkler és Strzelecki a fejedelemségekben tartózkodtak

¹²⁸⁾ Quelques notes sur les operations militaires en Hongrie. (1859. ápr. 30.) Kiadta Kastner: i. m. 259. l.

¹²⁹⁾ Ir. I. 238. l.

¹³⁰⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

s Klapka Karacsay útján állandóan nyugalomra intette őket és figyelmeztette arra, hogy várják az érkező fegyvereket. De tudta azt is, hogy a románok mindegyikében nem lehet bízni s ezért máj. 20-iki levelében¹³¹⁾ értesítette Karacsayt, hogy a fejedelemben és Goleseuban lehet bízni, máskülönben a helyzet elég rossz. Értesítette arról is, hogy nemsokára keletre megy, hogy ezt az ügyet személyesen vezesse. Máj. 27-én¹³²⁾ tudósítást küldött arról, hogy az első fegyverszállítmány már elment, Czech odautazik s viszi a megígért pénzt. Ő egyébként a légió szervezésével van elfoglalva és nagyon meg van elégedve Kossuth működésével is. Ez a hónap teljes együttműködésben telt el. Az Igazgatóság tagjai meg voltak egymással elégedve, csak kisebb ellentétek merültek fel Klapka proklamációja és a légiónak a szárd seregbe való beosztása miatt.¹³³⁾ Teleki László már június első napjaiban a legmelegebben hívta Kossuthot Genuába, mert szerinte megjelenése ott feltétlenül szükséges.¹³⁴⁾ Június 15-én¹³⁵⁾ még erősebben hívta és hangsúlyozta azt, hogy Kossuthnak saját neve alatt kell jönnie. Ugyanítt írta, hogy Klapkával együtt volt Cavournál, aki nagyon jóakarátú irántuk s kivívták nála azt, hogy a légiónak magyar zászlója legyen, továbbá azt is, hogy a magyar légió az Igazgatóságnak tartozik felelősködni és engedelmeskedni. Klapka ugyancsak erősen hívta Kossuthot oda a politikai és hadihelyzet miatt s azért is, hogy Perczelt ellensúlyozni lehessen.¹³⁶⁾ Kossuth végül is június végén megjelent Genuában, Klapkáék ezalatt megszervezték a két magyar dandárt emigránsokból és katonaszökevényekből, de villámcsapásként érte őket a villafrancai fegyverszünet. A magyar csapat résztvett néhány ütközetben, Kossuth több kihallgatáson is volt Napoleon császárnál, de a fegyverszünet minden reményüktől megfosztotta őket.

Természetes, hogy a keleti terv is hajótörést szenvedett ezzel. Klapka áprilistól kezdve egészen biztosan számított az erdélyi támadásra s a francia és szárd kormányok is támogatták ebben. A francia kormány részéről Oliver Lalande nevű ügynök ment Ausztrián át Jassyba, hogy a magyarok segítségére legyen.¹³⁷⁾ Június 9-én utasította Klapka Karacsayt, mint a M. N. Ig. hivatalos képviselőjét Kon-

¹³¹⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

¹³²⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

¹³³⁾ Ir. I. 416. l.

¹³⁴⁾ Teleki—Kossuth jún. 6. K. Ir. 2261.

¹³⁵⁾ Teleki—Kossuth jún. 15. u. o.

¹³⁶⁾ Klapka—Kossuth jún. 7. K. Ir. 2266.

¹³⁷⁾ Jancsó: i. m. 258. l.

stantinápolyban, hogy magyar tiszteket küldjön a fejedelemségekbe s állandó érintkezésben legyen Durio olasz ügyvivővel és Cuza ágensével a fegyverek ügyében.¹³⁸⁾ Értesítette arról is, hogy 14 napon belül további személyek fognak utazni oda, akiknek sok teendőjük lesz. A keleti ügyek intézését különben Czecz János vette át, aki több levelet intézett Karacsayhoz, amelyben tisztek küldéséről és pénzügyi dolgokról rendelkezett.¹³⁹⁾ A román ügyet lezárta Klapka július 28-iki Karacsayhoz írt levele.¹⁴⁰⁾ Ebben értesítette a fegyverszünetről és a béketárgyalások megkezdéséről. Villafrancát egyszerűen nem érti, de nem értik azt — úgy látszik — a franciák sem, mert volt alkalma beszélni Jeromossal és több francia tábornokkal, La Marmorával és Cavourral is tárgyalt, de senkisem tudta a talányt megfejteni. Most az ő feladata az, hogy itt maradjon és a légiót feloszlassa. A románokkal fenn fogják tartani ugyan a viszonyt, de egyelőre útja elmarad, minthogy annak semmi értelme nincs.

A csalódás után Kossuth és Teleki gyorsan elhagyta Olaszországot. Klapka maga felismerte a helyzetet; ijesztőül használták őket, hogy Ferenc József hamar átadja Lombardiát.¹⁴¹⁾ A légiót 14-én értesítették a fegyverszünetről és arról, hogy a béke következtében fel kell oszlaniuk.¹⁴²⁾ A légió feloszlása körül támadtak az ellentétek a komité három tagja között. Kossuthék elutazása után egyedül Klapka vállára nehezedett a feloszlítás súlyos munkája. A légió tagjai nyugtalanok voltak, mert a zürichi békekonferencia csak lassan haladt előre s addig, amíg a légionáriusok sorsáról nem döntöttek, nem akarták hazaereszteni őket.¹⁴³⁾ Klapka augusztus 14-én értesítette Kossuthot,¹⁴⁴⁾ hogy kellemetlen és súlyos kihágások történnek és sokan vissza akarnak térni az osztrákokhoz. Ő maga Jeromostól azt az ígéretet kapta, hogy a légionáriusok részére biztosítékokat fognak adni az osztrákok. Jeromos amellet biztatta Klapkát, hogy nincs még semmi elveszve, a dolog csak el van halasztva. Klapkára erős hatással volt Jeromos vigasztalása; egyáltalán nem volt kétségbe esve, csak a légió rendetlensége zavarta, hiszen annyi eredmény mégis volt, hogy Ausztria nehéz helyzetbe sodródott. Érezte ugyan, hogy szerepük

138) Klapka levelezése. M. N. M.

139) Klapka levelezése. M. N. M.

140) Klapka levelezése. M. N. M.

141) Ir. I. 473. l.

142) Ir. I. 480. l.

143) Ir. I. 486. l.

144) Klapka—Kossuth. K. Ir. 2347.

nem valami dicsőséges, de semmit sem vesztek, sőt Magyarország ügye nyert, mert Európa újra érdeklődéssel nézeti reá — írta levelében. Kossuth és Teleki nagyon igazságtalanul ítelték meg Klapka augusztusi háládatlan szereplését. Neki rótták fel azt bűnül, hogy a légióban rendetlenség volt s Teleki László is, aki a legutóbbi időkig Klapkának bizalmas barátja volt, emiatt elfordult tőle. Az ügyek nemcsak a légió miatt, hanem a fegyverszállítások miatt is összezavarodtak. Teleki egyáltalában nem volt meglegedve Klapka keleti tevékenységével s mint augusztus 15-én írta,¹⁴⁵⁾ azt hallja, hogy Klapka Magnan-t, egy francia századost bizott meg a fegyverszállítással, legalább is így mondta azt Pukynak. Jó volna, ha Kossuth maga írta neki, mert nagyon nehéz tőle valamit autentikusan megtudni. Ebben a levelében teljesen bizalmatlan Klapka keleti tervei iránt s ezt többször is kifejtette később, amikor a légióval újabb kellemetlenségek voltak. Nehezítette a helyzetet az is, hogy a légió pénze elfogyott, zsoldot nem tudtak fizetni. Klapka Telekit akarta rávenni, hogy tegyen lépéseket Zürichben a volt légionáriusok érdekében, de Teleki ezt visszautasította s végül a béketárgyalásokba ezt a pontot Kossuth vitte be Pietri útján.¹⁴⁶⁾ Klapka aug. 27-én beszámolt a légió helyzetéről Kossuthnak és kérte arra, hogy szerezzen valahonnan pénzt, mert a zsoldot nem tudja kifizetni.¹⁴⁷⁾ Néhány nap múlva közölte velük a magyar alvezérek jelentését a tűrhetetlen állapotokról.¹⁴⁸⁾ A zürichi konferencia döntéséről végül is augusztus végén értesítette Kossuth Klapkát, aki azonban egy-két kitétel miatt aggodalmaskodott s felszólította arra, hogy tudja meg pontosan azt, hazaküldetnek-e tűzhelyeikhez a katonák rendesen, minden bántalom nélkül, vagy nem. Mire Kossuth memorandumára igenlő választ kapott, addigra Klapka már feloszlatta szept. 8-án a légiót, mert mint hivatalos jelentésében írta, a rendetlenség olyan magas fokra hágott, hogy a kormánnyal együtt kénytelen volt a feloszlatást elrendelni.¹⁴⁹⁾ Kossuth és Teleki a feloszlítás hírére óvást emeltek Klapka olaszországi működése ellen, ezt szept. 10-iki levelükben közölték is vele. Erre írta Klapka szept. 16-iki lemondó levelét,¹⁵⁰⁾ amelyben kiter-

¹⁴⁵⁾ Teleki—Kossuth. K. Ir. 2347.

¹⁴⁶⁾ Ir. I. 487. l.

¹⁴⁷⁾ Klapka—Kossuth. K. Ir. 2363.

¹⁴⁸⁾ Ir. I. 502. l.

¹⁴⁹⁾ Klapka a M. N. Ig.-hoz. K. Ir. 2385.

¹⁵⁰⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

jeszkedett azokra a vádakra, amelyekkel igazgatótársai illették. Azal vádolták Kossuthék, hogy Klapka garancia nélkül akarta hazakeresztetni a sereget. Kijelentette, hogy nem tette ezt, mert a feloszlátás alkalmával már tudomása volt arról, hogy amnesztiát kapnak s nem tekintette olyan nagy bajnak azt, hogyha besorozzák őket ott-hon, mintha itt szereznek a magyar névnek szégyent. Ezért igyekezett feloszlátni őket, mert a légió teljesen rothadásnak indult. Levele végén közölte Kossuthal, hogy minden katonai működéstől visszavonul s levelének Kossuthhoz intézett példányában még az igazgatósági tagságról is lemondott. Ezt azonban hamar megbánta, mert Telekihez intézett leveléből ez a mondat hiányzik, bár a két levél különben egyforma.¹⁵¹⁾ Szept. 24-iki levelében kijelentette, hogy nem lép ki az Igazgatóságból, hanem csak az olaszországi működést hagyja abba és még aznap este vissza is utazott Genfbe.¹⁵²⁾

Hátra volt még a pénzügyek elintézése. A piemontiak nem akartak áldozatot hozni s Klapka arra kérte Telekit és Kossuthot, hogy a francia kormánytól szerezzenek pénzt a zsold kifizetésére. Teleki Klapka hozzá intézett leveléről úgy nyilatkozott, hogy az egészen olyan, mintha lelke bélyegét nyomta volna rá. Felsorolta Klapka helytelen tetteit, a lemondást, azt, hogy sürgőtelen költségbe verte az Igazgatóságot s aztán kijelentette, hogy ő nem avatkozik a dologba. Teleki szerint, ha pénz kell, akkor Klapka kérjen, úgyis azt hallotta, hogy Párizsban ismét összebarátkozott Jeromossal.¹⁵³⁾ Teleki Klapkának egy újabb leveléről is beszámol: Klapka visszatér a magánéletbe, de szeretné a félreértések ellenére vele a régi barátságot fenntartani. Teleki azonban hozzáfűzi, hogy néhány dolgot előbb tisztába kell hozni s akkor meglátja azt, hogy folytathatja-e vele a barátságot. Klapkát gögösnek és hiúknak tartja: „az egész ember csupa hiúság, de a pénzt persze mi kérjük“. Szerinte a légió is csak azért süllyedt le olyan mélyre, mert Klapka volt a vezér, ha más lett volna, akkor talán rend lett volna.¹⁵⁴⁾ Teleki nov. 5-iki leveléből értesülünk arról, hogy Klapka végül is belement abba, hogy ő fogja a pénzt kérni, ami végül valóban meg is történt.¹⁵⁵⁾

Kossuth és Teleki igazságtalanok voltak Klapka iránt.

¹⁵¹⁾ Klapka—Kossuth K. Ir. 2385.

¹⁵²⁾ Klapka—Kossuth K. Ir. 2397.

¹⁵³⁾ Teleki—Kossuth K. Ir. 2400.

¹⁵⁴⁾ Teleki—Kossuth. K. Ir. 2401.

¹⁵⁵⁾ Teleki—Kossuth. K. Ir. 2422.

Egyedül hagyták az elégedetlen légió élén s alig nyújtottak segítséget neki ahhoz, hogy rendet csinálhasson. Klapka már augusztusban panaszkodott Karaacsaynak, hogy a légió felosztatását, ezt a hálátlan feladatot rábízták.¹⁵⁶⁾ Valóban az is volt, mert népszerűtlen lett azáltal a légiónáriusok előtt s Kossuthék is megharagudtak rá. Ő még augusztusban komolyan hitt egy talán még abban az évben kítőró ellenségeskedésben s azt írta 10-én Karaacsaynak, hogy vigyázzon a fegyverekre, mert nemsokára szükség lesz rájuk.¹⁵⁷⁾ Levelében nagyon panaszkodott arról, hogy Kossuthék mindent reáháritanak. Panaszait megismétli szept. 27-iki levelében is: ¹⁵⁸⁾ „Lajos és Laci mindent az ő vállára háritottak át“. Egyébként Kossuthékkal ellentétben meg volt elégedve a légió felosztatásával, de Kossuthékra nehezelt; azt a hibát, amit nem ő követett el, nem akarta magára venni. Az volt a terve, hogy teljesen visszavonul a közélettől. Ekkor már nem számított új háborúra s okt. 7-én azt hitte, hogy a legesekélyebb megmozdulás is csak néhány év múlva következhetik be.¹⁵⁹⁾

Az 1859-ik év őszével a magyar emigráció háborús tevékenységének első része befejeződött, az igazgatók visszatértek előbbi tartózkodási helyeikre, régi foglalatosságukhoz, de a viszony megfordult: most Kossuth és Teleki voltak jóban s Klapka állt szemben velük. Különösen elítélte Klapka szereplését Teleki László, aki egyik december végi levelében azt írta, hogy otthon jó hangulat van, örülnek, hogy Kossuthék nem csináltak semmit vakmerően, de ha tudnának Klapka véleményéről, akkor nemcsak meg nem bocsátanának nekik, hanem ki is nevetnék mindannyiukat.¹⁶⁰⁾ (A keleti támadásra vonatkozik.)

Klapka azonban nem akarta abbahagyni a politikai működést. Bár az 1859—60-i tél nagy részét üzleti tárgyalásokban töltötte s ennek érdekében a Banque Suisse megbízásából Londonban, Párizsban és Genfben tartózkodott, mégis volt ideje arra, hogy felújítsa az összeköttetéseket Jeromos herceggel. Decemberben levelet intézett hozzá.¹⁶¹⁾ Erre Jeromos január 3-án válaszolt, s biztatta Klapkát, hogy még

156) Klapka levelezése aug. 5. M. N. M.

157) Klapka levelezése M. N. M.

158) Klapka levelezése. M. N. M.

159) Klapka levelezése. M. N. M.

160) Teleki—Kossuth dec. 29. K. Ir. 2448.

161) Ir. II. 387. l.

nincs minden elveszve.¹⁶²⁾ Jeromos a legnagyobb ellensége volt a békének s a Habsburg-dinasztiának, ő volt a háborús párt lelke s 1860 tavaszára új háborút tervezett. Január 24-én felszólította Klapkát arra, hogy a közvéleményt izgassák Angliában Ausztria ellen, mert nem hiszi azt, hogy a dolgok sokáig így maradhassanak. Egyszersmind felajánlotta azt, hogy pénzsegítséget ad, de szeretné, ha Kossuth egyelőre nem jönne Párizsba.¹⁶³⁾ Klapka Jeromos levelét elküldte Kossuthnak, aki erre Telekivel egy memorandumot küldött a hercegnek, amelyben előadja az emigráció céljait s kér 325.000 frankot a költségekre.¹⁶⁴⁾ Január elején Klapka nagyon optimista volt, tavaszra háborút várt s örült az otthoni közvélemény jó hangulatának, biztatta Karacsyt, hogy ha tavasszal háború lesz, akkor ő is teljesítheti misszióját, a keleti támadást.¹⁶⁵⁾ Februárban azonban Jeromos biztatásának ellenére úgy látta, hogy a helyzet rossz, egyelőre nem lesz háború. Azt tervezte, hogy Spanyolországba utazik s még csak ujságot se fog kezébe venni.¹⁶⁶⁾ Egy másik levelében február 28-án szintén az a véleménye, hogy egyelőre várni kell, ő nem akar résztvenni az események intézésében.¹⁶⁷⁾ Azonban mégis adott egy memorandumot Jeromos hercegnek, amelyben kifejtette, hogy meg kell tudniuk, milyen erők állanak rendelkezésükre az országban; az elhamarkodott felkelést meg kell akadályozni, de ha a harc kitörne, akkor bele kell abba avatkozni. Illúziókat nem kell kelteni, hogy ennek hatása alatt kitörjön a forradalom. Pénzt és fegyvereket kér memorandumában a francia kormánytól.¹⁶⁸⁾ A memorandum sikerében egyikük sem hitt komolyan, de mindhármuknak az volt a véleménye, hogy mindent el kell fogadni, ami használ az ügynek s egyelőre a fegyverszállítás szempontjából jó, ha kapcsolatban maradnak. Teleki még mindig nem melegeedett fel Klapka iránt, nem bízott benne s mint Kossuthnak írta, csak a magyar ügy érdekében marad barátságban vele.¹⁶⁹⁾ Klapka március 8-án adta be a memorandumot, pár nap múlva értesítette Kossuthot, hogy tárgyalta a magyar ügyről a herceggel és Pietri miniszterrel. Telekinél szintén beszámolt a memorandumról s azt írta, hogy a vezetést átadja teljesen Kossuthnak. A herceggel való

¹⁶²⁾ Ir. II. 387. l.

¹⁶³⁾ Ir. u. o.

¹⁶⁴⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

¹⁶⁵⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

¹⁶⁶⁾ Klapka levelezése.

¹⁶⁷⁾ Ir. II. 403–405. l.

¹⁶⁸⁾ Teleki–Kossuth márc. 15. K. Ir. 2733.

beszélgetésről is beszámolt. Megírta, hogy Jeromos megígérte azt, hogy mindenről referálni fog a császárnak, még sines remény arra, hogy Napolon a tervet elfogadja, mert nagyon Szardínia ellen van. Sem a herceg, sem Pietri nem bíztatták.¹⁶⁹⁾ Ilyen helyzetben hagyta el Párizst, s tért vissza Genfbe. A franciákkal való tárgyalásokról már nem sok jót várt. Az volt a magyar emigráció tragikuma, hogy Villafranca után a francia politika nem haladt többé egy sínen a piemonti-val s különösen elszakadtak a szálak Garibaldi expedíciója után. Ennek volt a következménye az, hogy a magyar emigránsok elvesztették a hatalmas francia császár pártfogását s meg kellett elégedniök Piemont támogatásával.

Március első felében ismét hosszasan tárgyalt a herceggel, anélkül azonban, hogy sokat várt volna ezektől a tárgyalásoktól. Telekinek írta márc. 15-én, hogy beszélt a herceggel, aki a memorandumot átadta a császárnak, de az kijelentette, hogy Ausztriával szemben kötelezettségeket vállalt s így nem tehet semmit.¹⁷⁰⁾ Jeromos azonban reméli, hogy lehet még együttműködés. Március 21-én Genfből értesítette Telekit, hogy elhagyta Párizst, mert nem akar ott kétértelmű szerepet játszani. Nem fogja többé semmi politikai dologgal kompromittálni magát, ezért vonul vissza a magánéletbe s csak akkor kapcsolódik bele az eseményekbe, ha az osztrák-olasz háború kitör.¹⁷¹⁾ Másnap már jókedvű s értesíti Telekit, hogy a magyarországiaknak megírhatják, semmi segítségre nem számíthatnak ugyan külföldről, de reméli, hogy még az év folyamán otthon felkelés fog kitörni, mely aztán esetleg európai háborút csinál.¹⁷²⁾ Pár nap múlva ebben is csalódott s úgy látja, hogy Turin ebben az évben minden konfliktust el akar kerülni. Magyarországon pedig nem lehet felkelést csinálni. Ő egyelőre mindentől visszavonul, mert a genfiiek bizalmával nem élhet vissza s így nem avatkozhatik diplomáciai fondorlatokba.

A hivatalos Franciaországra többé nem számíthatott az emigráció s most már teljes mértékben Piemontra voltak utalva. Kossuth már február óta újra felvette a kapcsolatot Cavourral és később Pulszky Ferencet a M. N. Ig. képviselőjéül Turinba küldötte.¹⁷³⁾ Még sokkal nagyobb lett az emigráció reménye Garibaldi sikerei után s Klapka május végén ismét úgy látja a helyzetet, hogy a szicíliai expedíció

¹⁶⁹⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

¹⁷⁰⁾ Klapka levelezése M. N. M.

¹⁷¹⁾ Klapka levelezése M. N. M.

¹⁷²⁾ Klapka levelezése (márc. 28.) M. N. M.

¹⁷³⁾ Ir. II. 501. l.

után, könnyen megtörténhetik, hogy a legközelebbi állomás Magyarország lesz.¹⁷⁴⁾ Július 6-án pedig azt hitte, hogy a romániai ügyeket is újonnan fel lehet venni.¹⁷⁵⁾ Ugyancsak optimista hangulatban volt Garibaldi sikerei miatt július 31-i levelének írásakor. Kossuthnak tudomására hozza, hogy az ő véleménye szerint az események nem-sokára cselekvésre fogják kényszeríteni az emigrációt s azt találná helyesnek, hogy ha nyíltan a nemzetiségekhez fordulnának. Manifesztumot kell kiadni és ezáltal megnyerni őket a magyar felkelésnek. Ajánlja továbbá, hogy a két szövetséges fejedelemmel, Obrenoviccsal és Cuzával maradjanak kapcsolatban.¹⁷⁶⁾ Ilyen értelemben Kossuth és Klapka leveleztek is Cuzával,¹⁷⁷⁾ de újabb aktív cselekvésre csak szeptemberben került sor, amikor Turinban az olaszországi hangulat hatása alatt tervezgetni kezdték az irredenta felszabadítását.

A terv még mindig a régi volt: Magyarországnak a Duna-fejedelemségek felől való forradalmasítása s ennek érdekében fegyverszállítás. Cavour augusztus végén táviratilag hívta Klapkát Turinba s szeptember első napjaiban odaérkezett Kossuth és Teleki is.¹⁷⁸⁾ Cavour felszólítására egy memorandumot készítettek azokról a feltételekről, melyek alapján az emigráció részt vesz egy esetleges konfliktusban. Ezek a feltételek a következők: fegyverszállítás Galacig, pénz a forradalom előkészítésére és ágensek küldésére, kölcsön a háború megindítására, ezenkívül a magyar légió olasz földön való újjászervezése.¹⁷⁹⁾ Cavour előterjesztésére a piemonti minisztertanács ezt elfogadta s ezzel a magyar emigráció újra belekapcsolódott a háborús előkészületekbe.¹⁸⁰⁾

Az Igazgatóság Turinban elhatározta, hogy a Cuzával kötött szerződésben ki kell domborítani, hogy Magyarország integritása minden körülmények között megmarad s a harc a magyarok részéről csak akkor kezdődik, ha az olaszok megtámadják Venetot. Elhatározta továbbá, hogy a fegyverek odaszállításának ellenőrzésére Dunyov ezredet küldi ki, akit majd Klapka is követni fog, mihelyt teheti.¹⁸¹⁾

Klapka nagy lelkesedéssel vállalta a megbízást. Turinból Genfbe

¹⁷⁴⁾ Klapka levelezése (máj. 26.) M. N. M.

¹⁷⁵⁾ Klapka levelezése. M. N. M.

¹⁷⁶⁾ Klapka—Kossuth K. Ir. 2844.

¹⁷⁷⁾ Ir. III. 61—65. l.

¹⁷⁸⁾ Ir. II. 549. l.

¹⁷⁹⁾ U. o.

¹⁸⁰⁾ U. o. III. 552. l.

¹⁸¹⁾ U. o. III. 58. l.

ment, hogy magánügyeit elintézzé s onnan írta, hogy azt hiszi ez egyszer céljukat el fogják érni. Október 7-én értesítette Telekit arról, hogy Garibaldi forradalmi felhívására nemmel felelt.¹⁸²⁾ Ez a felhívás, mint Klapka leveléből ki lehet venni, arra vonatkozhatott, hogy azonnal kezdjenek támadásba. Ezt Klapka elutasította, mert hű akart maradni Cavourhoz és nagyon elégedetlen volt Türrrel, aki szerinte indiszkréciókat követett el és nyíltan beszélt a bekövetkezendő magyar forradalomról, úgy hogy erről már a bécsi lapok is tudomást vettek. Október 10-i levelében írta Telekinek, hogy az elutazásra el van szánva, de előre küldi a beteg Dunyov helyett Zglinicki lengyel ezredes (régi ismerőse a szabadságharcból), hogy a fegyverek kirakodására ügyeljen.¹⁸³⁾ Október 16-án ismét kikelt Türr ellen, szerinte ő az oka a tömeges magyarországi letartóztatásoknak, mert sok indiszkréciót követett el. Viszont az a véleménye ezzel kapcsolatban, hogy ha a letartóztatások következtében forradalom törne ki, akkor ebbe rögtön bele kell avatkozni.¹⁸⁴⁾

Végre október közepén párizsi, brüsszeli és londoni útja után megtárgyalva a dolgokat Kossuthtal, elindult keleti útjára, amelynek első állomása Turin volt. Turinban — ezeket az adatokat nov. 22-iki Telekihez intézett leveléből tudjuk — többször látta Cavourt, aki hívta már október közepére oda, mert azt hitte, hogy még ősszel ki fog törni egy olasz-osztrák konfliktus a Minció mellett. Ezt Klapka nagyon valószínűnek tartotta. Cavour beszélgetésük során megkérdezte, hogyan állanak a dolgok Magyarországon, mire ő azt válaszolta, hogy a csekély politikai engedmények folytán alig változott a helyzet. Megegyeztek Cavourral a magyar légió kérdésében. Turinból 9-én utazott el Nápolyba, ahonnan Zglinickit előre küldte, hogy tárgyaljon Cuzával. Részletes helyzetképet nyújtott a Garibaldi-ügyekről s észrevette, hogy nemsokára bajok lesznek Cavour és Garibaldi közt; az ő véleménye az volt, hogy Cavourral kell menniük. 14-én meglátogatta a királyt, erről részletesen beszámolt Kossuth Iratai között kiadott naplójában is s a királlyal hosszas megbeszélést folytatott. Nem volt egyáltalán meglegedve Türr viselkedésével, aki szerinte nagyon különös szerepet játszott itt; úgy viselkedett, mintha ő lenne Magyarország részére az eljövendő Garibaldi. Abban a meggyőződésben van, hogy jövő tavaszra háború lesz, de Franciaország nem fog

182) Klapka levelezése M. N. M.

183) Klapka levelezése M. N. M.

184) Klapka levelezése M. N. M.

segíteni s a háborút Ausztria fogja megkezdeni. Lehetőnek tartotta, hogy Garibaldi megtámadja Venetot. Ebben a levelében határozottan állította, hogy forradalmunknak csak akkor lesz sikere, ha a nemzeti-ségeket már előre kibékitik s evégből kérte Telekit, készítsen egy manifestumot, amelyben a nemzetiségek autonómiája legyen kidomborítva, továbbá az is, hogy Magyarország nem számít Erdély uniójára.¹⁸⁵⁾

Nápolyi benyomásai különben nem voltak a legjobbak. Kossuthnak és Telekinek meg is írta, hogy a légio demoralizálva van: szükség lenne arra, hogy Vetter idejöjjön és rendet csináljon. Féltekenyen nézte Türr sikereit; szerinte Türr megváltozott és nem engedelmeskedik senkinek. Klapka már keleti útja előtt sejtette, hogy Cuza nem teljesen megbízható. Ezért még november 11-én utasította Karacsayt, hogy legyen állandóan kapcsolatban Cerruti úrral, a turini kormány képviselőjével s igyekezzék Cuzával is fenntartani a jóviszonyt, de ha ez nem fogadja el a javaslatokat, akkor a Magnan által a múlt nyáron elszállított hajórakományt, melyet az Ig. Cuzának kölcsönadott, szállíttassa el Szerbiába, a többit pedig küldesse vissza, hogy a következő tavaszra a magyar depot-ban legyen.¹⁸⁶⁾

Mire azonban Klapka december elején Konstantinápolyba érkezett, a három fegyverszállító hajót az osztrákok blokád alá vették. Feladata már csak abból állott, hogy ennek a három hajónak és a Magnan által vezetett hajóknak rakományát megmentse. Klapka két utazása között a hangulat az egyesült fejedelemségekben nagyon megváltozott: ennek két fontosabb oka volt. Az egyik az, hogy ezalatt a másfél év alatt Cuza helyzete romlott, Ausztria és Törökország nem ismerték el, úgyszólván velük nem akart a magyarok miatt újat húzni.¹⁸⁷⁾ III. Napoleon már nem állt a magyar emigráció mögött, mint 59 tavaszán, másrészt pedig ezalatt a másfél év alatt különösen Papiu Hiláriu nyilvánosságra került dakoromán memorandumai miatt a közvélemény teljesen megváltozott: ismét előtérbe került Erdélynek és a Bánságnak elfoglalása s így szó sem lehetett a magyarokkal való megegyezésről.¹⁸⁸⁾ Cuza 1860 végén jobb viszonyba került Ausztriával s osztrák tanácsra ment Konstantinápolyba is. Az osztrák kormány

¹⁸⁵⁾ Klapka levelezése M. N. M.

¹⁸⁶⁾ Klapka levelezése M. N. M.

¹⁸⁷⁾ Jancsó: i. m. 286. l.

¹⁸⁸⁾ U. o. 287. l.

pedig jegyzéket küldött a magyar ügyben októberben és decemberben is; ez is megnehezítette helyzetét.¹⁸⁹⁾

Karacsay már november végén értesítette Kossuthot, hogy bajok vannak, Cuzában nem lehet bizni¹⁹⁰⁾ s december 5-én¹⁹¹⁾ már jelentette azt is, hogy a hajók közül hármat lefoglaltak, kettő pedig veszélyes helyzetben van. Hármat a törökök tartottak fogva Szulinánai, kettőre osztrák hajók vigyáztak. A fegyvereket különben Cantacuzén galaci prefektus árulta el s az egész ügy a Gerbellini-cég vigyázatlanságából derült ki.¹⁹²⁾ Klapka rögtön Galacba utazott s igyekezett a fejedelemmel találkozni, még reménye volt arra, hogy egy esetleges személyes találkozás megmentheti a fegyvereket. Dec. 8-án Galacból írt Kossuthnak,¹⁹³⁾ Cavournak¹⁹⁴⁾ és Telekinek,¹⁹⁵⁾ hogy Cuza óhajt vele találkozni s reményei vannak arra, hogy sikerül vele megegyezni. Még ekkor azt hitte, hogy Cuza mellettük van s azt a szerződést akarja vele megkötni, amelyet Turinban tervbe vettek. Cuza valóban habozott, úgy látszik, félt a szárd kormánytól is s egyideig hitegette Klapkát. Cuza dec. 3-án még azt táviratozta, hogy valószínűleg sikerül megegyezni, de néhány nap múlva Place konzulnak megsürgönyözte, hogy nagyon kellemetlen helyzetben van a fegyverek miatt s nem tud mit csinálni. Dec. 18-án — valószínűleg az osztrák jegyzék hatása alatt — találkozót adott Klapkának és kijelentette, hogy a tábornok ittéléte nagyon kellemetlen. Önvédelme miatt kénytelen lesz intézkedéseket tenni, hogy megmentse az országot a csapásoktól, melyekkel a magyarok vigyázatlansága fenyegeti.¹⁹⁷⁾ Dec. 22-én már határozottan visszautasította azt a tervet, hogy a magyarok oláh földről kezdjenek támadást.¹⁹⁸⁾ Klapka dec. 22-én értesítette Kossuthot a helyzetről: szerinte minden elveszett, most már csak az a cél, hogy megakadályozzák az erdélyi vérengzést.¹⁹⁹⁾ Ugyancsak dec. 22-én értesítette Telekit is, hogy Cuzát jóindulatúnak találta, de a nép nagyon magyarellenes s így nem tud semmit sem tenni. Erdélyt el akarják venni,

¹⁸⁹⁾ Janesó: i. m. 288. l.

¹⁹⁰⁾ Ir. III. 212. l.

¹⁹¹⁾ Ir. III. 216. l.

¹⁹²⁾ Ir. III. 233. l.

¹⁹³⁾ Ir. III. 231. l.

¹⁹⁴⁾ Ir. III. 232. l.

¹⁹⁵⁾ Ir. III. 233. l.

¹⁹⁶⁾ Ir. III. 234. l.

¹⁹⁷⁾ Ir. III. 235. l.

¹⁹⁸⁾ Ir. III. 235. l.

¹⁹⁹⁾ Ir. III. 236. l.

ezért sohasem érthetik meg egymást.²⁰⁰⁾ Sajnos, — írja — Cuza is ellenünk fordult s az Erdélyből jött embereket visszatoloncoltatta. Feladata most már abban merült ki, hogy a 20.000 fegyvert megmentse.

Az új évben a dolgok jobb fordulatot vettek. Klapka jan. 5-én memorandumot adott át Cuzának, amelyben emlékeztette az 59-iki szerződésre s részletesen ismertette az európai helyzetet.²⁰¹⁾ Felsorolta a magyar kívánalmakat és ígéreteket, amelyek a különböző programokból ismeretesek. Cuza előtt újra a konföderációs tervet hangoztatta. Végre jan. 8-án Cuza fogadta Klapkát s 9-én sikerült elég előnyös szerződést kötni. A szerződésben megegyeztek a fegyverszállításról, a raktárak alakításáról, a régi fegyverek egy részének visszavadásáról, továbbá megegyeztek abban, hogy a hadműveletek a fejedelm tudtával fognak folyni, fegyveres magyar csapat Oláhországban nem lesz, de a szökevényeket be fogják fogadni. A független Magyarország megalakulása után a magyarok segédkezni fognak Bukovina megszerzésében.²⁰²⁾

A konvenció megkötése után Klapka eltávozott Oláhországból abban a hitben, hogy eredménye is lesz a megegyezésnek. Kossuthnak Konstantinápolyból azt írta, hogy a helyzet megváltozott, Cuza az oldalukon áll, de az embereket nem kell dezertálásra esábitani még.²⁰³⁾ A török nagyvezérhez egy memorandumot adott be, amelyben arra kérte a török kormányt, hogy a Galacban lévő fegyvereket védje meg. Kifejtette ebben a memorandumban a magyar függetlenség szükségességét és azt, hogy a török-magyar szomszédság mennyire hasznos lenne mindkét állam részére. Az új Magyarország — írta memorandumában — nem radikális színezetű akar lenni, hanem a régi jogokat akarja visszaállítani.²⁰⁴⁾

A román ügy azonban ezzel teljesen befejeződött. Anglia és Oroszország különben is januárban szigorú jegyzéket küldöttek Cuzához.²⁰⁵⁾ Ez megakadályozta volna Cuzát terve végrehajtásában, még akkor is, ha kedve lett volna egyáltalán a magyar ügy támogatásához s nem csak francia-olasz nyomásra ment volna bele. A fegyvereket később Cuza meg akarta venni, de nem akarták neki adni. Visszaszállították Genuába²⁰⁶⁾ s később Kossuth a lengyel forradalmá-

²⁰⁰⁾ Ir. III. 237. l.

²⁰¹⁾ Ir. III. 241. l.

²⁰²⁾ Ir. III. 248—250. l.

²⁰³⁾ Ir. III. 251. l.

²⁰⁴⁾ Klapka levelezése M. N. M. (Másolat.)

²⁰⁵⁾ Ir. III. 210. l.

²⁰⁶⁾ Ir. III. 210. l.

roknak adta át.²⁰⁷⁾ A magyar emigrációnak ez a kísérlete tehát nem sikerült s ez annál szomorúbb, mert ennek oka a már akkor tetőpontra hágó dákó-román hangulat volt. A román törekvés későbbre is kizárt minden összeegyeztést s ez végül is Erdély elvesztéséhez vezetett.

Klapka visszaérkezésekor már nem volt a magyarokra nézve olyan jó a helyzet Itáliában, mint amikor elment. Cavour egyáltalán nem örült a fegyverszállítási botránynak s az emigráció közötti egyetértés sem volt meg már. Erre az időre (1861 januárja) esik Teleki László elfogatása, ami még rosszabbá tette a helyzetet. Kossuth és Pulszky sem értettek már egyet, mert Pulszky Cavour tudtán kívül tárgyalásokat folytatott Garibaldival, akinek terve az volt, hogy egy újabb Marsalát csinálva, felszabadítja az irredentát s vele együtt Magyarországot is.²⁰⁸⁾

Kossuth még január első napjaiban lehetségesnek tartotta azt, hogy az olasz hadsereg egyidejű támadásával szerb és román földről magyar támadás is történhetik, de akkor, amikor Cavour határozottan ellenezni kezdte Garibaldi terveit, ő is a szárd hivatalos politikát tette magáévá s nem akart Garibaldival tárgyalni arról, hogy az olasz kormánnyal ellentétben rendezzenek támadást a horvát tengerparton.

Kossuth még Olaszországba való érkezése előtt tudatta Klapkával azt, hogy Pulszky megszegte ígéretét s nem engedelmeskedett neki. Ennélfogva már értesítette a piemonti kormányt arról, hogy Pulszky nem képviselője többé a M. N. Ig.-nak.²⁰⁹⁾ Kifejtette a Garibaldi-tervet s kijelentette, hogy szívesen tárgyalna ő is Garibaldival, de ezt az olasz kormány miatt nem teheti. Kérte Klapkát, hogy visszaérkezése után ne kezdjen tárgyalni Garibaldival, mert ez félreérthető lenne. Haragudott Pulszkyra, mert szerinte a magyar ügyet egészen elrontotta. Kossuth véleménye szerint csak a kormány tudtával szabad cselekedni; ezt meg is mondotta Pulszkynek és Türrnek, de „Pulszky most rouge-abb, mint én vagy Ön!” Kossuth helyesen érezte, hogy Klapkát óvni kell a Garibaldival való barátságtól, mert Pulszky rögtön Klapka megérkezése után tárgyalt vele s minthogy nézeteik nem különböztek, elhatározták, hogy Garibaldit meglátogatják Caprerában. Mindketten meg voltak győződve arról, hogy Garibaldi nem fog nyugodni addig, amíg Itália egységes nem lesz.²¹⁰⁾ Pulszky valóban el is ment tárgyalni, de Klapka értesítette Kossuthot erről.

²⁰⁷⁾ Ir. V. 409. l.

²⁰⁸⁾ Kossuth—Klapka jan. 22. K. Ir. 3093.

²⁰⁹⁾ Kossuth—Klapka jan. 17. K. Ir. 3085.

²¹⁰⁾ Pulszky: i. m. II. 340. l.

Klapka különben, mint febr. 13-iki leveléből tudjuk, sokkal óvatosabb volt, mint Pulszky, mert felkereste Cavourt, aki kijelentette neki, hogy Garibaldi támadását meg fogja tudni akadályozni.²¹¹⁾ Klapka ekkor már értesült Garibaldi terveiről. Két terv volt, az egyik Miroszlavszky lengyel emigráns tábornoké, a másik Türré. Az első szerint Garibaldi és az emigráns sereg kikötne a török partokon, fellázítaná a szláv népeket és egész Oroszországig felszabadítaná az elnyomottakat.²¹²⁾ A másik tervet Türr készítette. Azt ajánlotta, hogy Garibaldi kössön ki Montenegróban és innen északra haladva Magyarországot lázítsa fel. Klapka ekkor még nem tudta pontosan, mit tegyen, de érintkezésben volt levél útján Garibaldival, akivel közölte véleményét, hogy a romániai támadás lehetetlenség s a Türr terv is túlságosan merész.²¹⁴⁾ Pulszkyval ellentétben, bár érdeklődött az ügy iránt, nem tette a tervet magáévá. Ebben különben befolyásolta Kossuth levelein kívül Türrrel szemben való féltékenysége is, mert ezekben a tervekben főszerep jutott volna Türrnek s neki csak mellékes.

Klapka febr. 17-én értesítette arról Kossuthot, hogy egy magyar légio is szervezkedik, amelynek Türr áll az élén s tudatta vele, hogy Garibaldiék Törökországot akarják megtámadni; ez szerinte nagyon veszélyes s nem is jogos, mert a törökök mindig nagyon pártolták az emigrációt. A támadás — Klapka szerint — csak általános öldöklésre adhat alkalmat.²¹⁵⁾ Kossuth teljesen igazat adott neki és arra kérte Klapkát febr. 21-iki levelében, világosítsa fel Cavourt arról, hogy a magyar emigráció csak akkor veszi fel a harcot, ha nyílt háború van; ilyen kalandos tervekbe nem megy bele.²¹⁶⁾ Garibaldi visszavonult az olasz kormány és Kossuth ellenzése miatt s így egyelőre az ügy lezárult. Kossuth és Klapka jóviszonyban maradtak, de Klapka fenntartotta a barátságot Kossuth haragja ellenére Pulszkyval, aki határozottan szakított Cavourral és minden reményét Garibaldiba vetette. Klapka 1861 februárjában Turinban maradt, teljesen magáévá tette Kossuth nézeteit a Garibaldi-kérdésben, de azt ajánlotta, hogy ha mégis kitörne valahol a forradalom, akkor vegyenek részt benne, akár Garibaldiék csinálják, akár nem. Febr. 25-én írta Kossuthnak, hogy tárgyalta újra Cavourral. Cavour kijelentette, hogy nem akar háborút

211) Ir. III. 552. l.

212) Ir. III. 552. l.

213) Ir. III. 552. l.

214) Klapka—Garibaldi febr. 13. Ir. III. 555. l.

215) Ir. III. 562. l.

216) Ir. III. 563. l.

s ha Garibaldi a kormány ellen tenne valamit, akkor ezt fegyverrel fogja megakadályozni.²¹⁷⁾

Turinból több levelet írt Karacsaynak is, beszámolt arról, hogy a fegyverek ügyében hogyan állapotodott meg a turini kormánnyal s emellett értesítette a Garibaldi-féle tervről. Ezt kivihetetlennek tartotta s úgy látta, hogy ezen az úton nem fog sikerülni Magyarország felszabadítása, mert amíg odáig eljutnának, a nemzet kiegyezik a királlyal s akkor mind az ő, mind a Garibaldiék szép tervej összeomlanak.²¹⁸⁾

Turinból Klapka Párizsba, majd Londonba utazott, de olaszországi benyomásai miatt nagyon kiábrándult és egész komolyan azzal a tervvel foglalkozott, hogy Amerikába megy.²¹⁹⁾ Garibaldival és különösen Türrrel nagyon elégedetlen volt, félt attól, hogy Türr az egész magyar ügyet kompromittálni fogja, mert már orosz hivatalos személyekkel is folytatott tárgyalásokat. Április elején befejezte európai útját, s ismét Genfbe ment, hogy átvegye saját ügyeinek vezetését. Kossuthhoz intézett levele mutatja, hogy minden politikai működést abba akart hagyni, mert az országgyűlés szerinte oly szolgáiban viselkedik, hogy nemsokára koronázás lesz. Most minden azon múlik, hogy lesz-e ott-hon esetleg felkelés, amelybe azután külföldről is bele lehetne szólni — írta levelében. Az a véleménye, hogy külföldön mindenre elő kell készülni s minthogy a kapcsolatok megvannak, ezeket nem szabad elhanyagolni. Őt Turinban biztosították arról, hogy számíthatnak segítségre, ha azt a törvényes kormánytól kéri. Turini tartózkodása alkalmával különben Cavour felkérésére közvetítő szerepet játszott Garibaldi és a miniszterelnök között, mindkettőjükkel tárgyalt s szerinte Cavournak Garibalditól egyelőre nem kellett tartania.²²⁰⁾ Ápr. 7-én helyzetjelentést is adott be Cavournak a magyar viszonyokról, amelyet elküldött Kossuthnak is. Ebben megemlékezett az országgyűlés ügyeiről, az elégedetlenségről s arról, hogy Magyarországon sokan számítanak a külső segítségre.²²¹⁾

Következő levelei, melyeket Kossuthhoz és Pulszkyhoz intézett, a légio zavarairól szoltak. A rendetlenség a légio táborában egyre nagyobbá vált; Kossuth Klapkát kérte fel a rend helyreállítására, de Végül is Vetternek kellett elintéznie az ügyeket. A viszony azonban

²¹⁷⁾ Klapka—Kossuth K. Ir. 3152.

²¹⁸⁾ Klapka levelezése. Febr. 20. és 28. M. N. M.

²¹⁹⁾ Klapka—Kossuth márc. 14. K. Ir. 3185.

²²⁰⁾ Klapka—Kossuth ápr. 2. K. Ir. 3223.

²²¹⁾ K. Ir. 3242.

meghidegült Kossuth és Klapka között, mert Klapka máj. 27-én jegyzéket küldött be az országba s emiatt Kossuth rosszalását fejezte ki.²²²⁾ Ebben a jegyzékben felhívta azokat, akik eddig is kapcsolatban voltak velük, hogy szervezkedjenek továbbra is, mert jövő tavaszra nem lehetetlen a háború. Folytassák erősen az agitációt, ők külföldön ugyanezt fogják tenni. Egyébként felhívta őket arra, hogy Deák programját kövessék, ha Deák tárgyalna a kormánnyal. A nemzetiségi kérdésben legyenek a legliberálisabbak, különösen a horvátokkal szemben. A Székelyföldet szervezzék meg katonailag, az oláhokkal igyekezzenek méltányos megegyezést létesíteni, amíg az országgyűlés nem intézkedik véglegesen. A szerbeknek megadandó a Vojvodina, az orosz intervenciótól nem kell tartani, az olasz segítségre nem számíthatnak.²²³⁾ Ez a jegyzék természetesen Kossuthnak nem tetszett, — ismerjük a különbséget köztük a nemzetiségi kérdésben — s amellet a felkelést sem úgy képzelte el, mint Klapka. A viszony kettejük között egyre rosszabbodott, de egyelőre még nem következett be a szakítás, bár nemcsak Kossuth, hanem Vukovics sem helyeselte Klapka eljárását: Kossuthhoz intézett levelében élesen elítélte Klapka önféjű cselekedeteit.²²⁴⁾

Mint Klapkának Pulszkyhoz írt leveléből értesülünk, júliusban még habozott, hogy ne csatlakozzék-e Deákhoz. Garibaldiban egyáltalán nem bízott, mert szerinte Garibaldi nem tudja, hogy milyen nehéz hadat vezetni Magyarországon.²²⁵⁾ Teljesen bizonytalan volt a jövő tekintetében s ez magyarázza meg ezt a különös jegyzéket, amely egyik szavával a Deák mellé állást, másik szavával pedig a külföldi beavatkozást ígérte.

1861 nyara és ősze a teljes bizonytalanságban telt el. Klapka tárgyalt ugyan Turinban az új kormányelnökkel, Ricasolival, de lassan rájött, hogy nincs az egésznek semmi értelme. Amerikába készült, hogy ott agitáljon a magyar ügy érdekében. Az olaszok azt ajánlották neki, hogy csinálják meg előbb a forradalmat Magyarországon s aztán ők segíteni fognak.²²⁶⁾ Okt. végén Jeromos hercegnél is volt kihallgatáson s mint Irányinak írta okt. 29-én,²²⁷⁾ a herceg szívesen fogadta és kijelentette, hogy valamit kell tenni Róma és Magyarország érde-

²²²⁾ Ir. III. 624. l.

²²³⁾ Ir. III. 621. l.

²²⁴⁾ Vukovics—Kossuth júl. 12. K. Ir. 3348.

²²⁵⁾ Klapka—Pulszky júl. 11. Pulszky-ltár. M. N. M.

²²⁶⁾ Pulszky ltár. (nov. 30.) M. N. M.

²²⁷⁾ Klapka—Irányi K. Ir. 3501.

kében, de ő most nincs jőban a császárral s nem is tudja őket bátorítani, mert az itáliai háború kitöréséig a dolgokat olyan világításban akarja tartani, mint az eddig volt. Klapka az olaszokkal is tárgyalt Párizsban, Jeromosnak pedig átadott egy memorandumot, amelyben kifejtette, hogy az osztrák kormány újabb cselekedetei és az országgyűlés bukása miatt a nép igen elégedetlen s az országban az akciópárt egyre erősebb, a nép között függetlenségi agitáció van, mely igen erős. A memorandumban előadta terveit is, melyszerint Itáliának tavaszra minden erejét össze kell szedni, fegyvert kell Anconában tárolni, hogy onnan Magyarországra szállíttassék, 3—4000 embert a magyar légióból a határra kell állítani, agitálni kell a birodalom magyar ezredeiben és előkészíteni a szövetséget Oláhországgal meg Szerbiával. Hogy ez a szövetség megalakuljon, az Klapka szerint csak a császártól függ. Ilyen módon az operációkat jövő tavaszra meg lehet kezdeni s a másik oldalon az olasz sereg egyidejűleg támadhatna.²²⁸⁾

Hogy milyen választ kapott Klapka erre a memorandumra, nem tudjuk, de a francia politikusokkal egyelőre megszakadt a kapcsolat s a turini kormánytól is elhidegült. Úgy látja, hogy Olaszországban nem becsülik őket s csak játékot űznek velük. Jövő tavaszra azonban kezébe akarta venni a dolgokat.²²⁹⁾ Decemberben már újra tárgyalt Ricasolival,²⁷⁰⁾ de a következő évben minden kapcsolat megszűnt az olasz kormány és Klapka között; ettől kezdve Kossuth személyesen intézte a magyar ügyeket a Ricasoli-kormánnyal.

A tavaszi háborúra még mindig számítottak. Klapka elkészített egy támadási tervet, amelyet Kossuth is jóváhagyott, bár egyelőre végrehajthatatlannak hitte. Kossuth véleményéről jól értesülhetünk jan. 18-iki, Klapkához intézett leveléből, melyben kifejtette, hogy szerinte sem kiegyezés, sem forradalom nem lesz, a politikusok közül egyedül Jeromos hercegben bizik még, Ricasoli teljesen megbízhatatlan s nem szereti a magyarokat, ezenkívül az angol kormány befolyása alatt áll, mely pedig a békét akarja. Kossuth tárgyalt Ricasolival is, majd Garibaldival beszélt, aki előadta, hogy tavasszal kezd valamit s a kormányt maga után szeretné rántani. Kossuth figyelmeztette, hagyjon fel azzal a tervvel, hogy Törökország felé támadjon, mert Anglia nem fogja tűrni s különben is csak akkor számíthat a kormány segítségére, ha sikerei lesznek. Kossuth szerint ragaszkodni kell

²²⁸⁾ Memorandum Napoleon herceghez (Másolat) Pulszky ltár. M. N. M.

²²⁹⁾ Klapka—Pulszky id. levél. U. o.

²³⁰⁾ Pulszky ltár (dec. 17.) M. N. M.

a Cavourral megkötött egyezményhez s ezért nem szabad Garibaldit támogatni. Kossuth most csak egy kibontakozást látott, hogy Garibaldi hivatalos olasz zászló alatt támad s ekkor nekik is kötelességük segítségére sietni. Remélte, hogy Klapka is ezen a nézeten van s nem fog elszakadni tőle.²³¹⁾ De az ellentétek már megvoltak, mert Klapka egész nyíltan barátkozott Pulszkyval, aki változatlanul garibaldista volt s Kossuth tudott is erről, de egyelőre igyekezett Klapkát elszakítani Pulszkytól és Garibalditól; Klapkával nem akart teljesen szakítani. Éppen Kossuthnak ezzel a levelével Klapka egyáltalán nem értett egyet, bár ezt nem írta meg neki, csak Pulszkynek. Kijelentette, hogy semmiképpen sem lesz eszköz Kossuth kezében. Cselekedeteiben csak egy irányítót ismer: saját belátását. Kossuth most állandóan az ügy bukását és a finis Hungariae-t hangoztatta s attól félt, hogy háború esetén nem tud erős sereggel megjelenni. Klapka Kossuth 18-iki leveléről azt mondta, hogy az tele van diplomáciával, politikával, de egy szót sem beszél arról, amire szükség van: a légióról. Úgy látja, hogy Kossuth a légióból egy Leibgárdát akar csinálni s ha ez így lesz, akkor ő abbahagyja az egészet.²³²⁾ Kossuth működésével egyáltalában nem volt megelégedve, de még nem határozta el magát ő sem a szakításra. Febr. 12-iki leveléből már látjuk, hogy teljesen magáévá tette a garibaldista terveket s csak az alkalmas időt várja a támadásra.²³³⁾ Tavasszal azonban a várt támadás helyett csak a légió újabb botrányai tették nehezzé a magyar emigráció helyzetét. A támadásról és a támadás elhalasztásáról szenvedélyes viták folytak; a garibaldisták és Kossuth hívei között a helyzet tűrhetetlen lett. Kossuth kértére éppen Klapka, akinek nevét az egyik párt zászlójára írta (akarata ellenére), volt kénytelen 52 tisztet április elején elbocsátani a légió akkori főhadiszállásáról, Acquiból.²³⁴⁾ Kossuth árulásról beszélt s azt hitte, hogy a légionáriusok között osztrák pénz csinálta a zavart.²³⁵⁾ A válság gyorsan megoldódott, de a viszony ennek ellenére sem javult Kossuth és Klapka között. Klapka újabb konföderációs tervét Kossuth nem helyezte s ellentétek voltak közöttük amiatt is, mert Klapka barátságban volt Pulszkyval és Crouy-Chanel Ágost herceggel.²³⁶⁾ Ez utóbbira vonatkozólag nincs elég adatunk,

231) Kossuth—Klapka K. Ir. 3603.

232) Pulszky ltár (1862 jún. 22.) M. N. M.

233) Pulszky ltár. M. N. M.

234) Klapka—Kossuth ápr. 12. K. Ir. 3703.

235) Kossuth—Klapka ápr. 13. K. Ir. 3705.

236) Ir. III. 724. l.

hogy szereplését a magyar ügyekben rekonstruálhassuk. Klapka barátságban volt vele s neki olyan reményei voltak, hogy — mint az Árpádház leszármazottja — magyar trónra jut. Az egész barátság azonban nem hosszú ideig tartott: Klapka már májusban mint Harlequin-ről emlékezett meg róla.²³⁷⁾ Kossuthnak azonban, aki le akarta beszélni a Crouy-jal való barátkozásról, azt felelte, hogy nem engedi magát magánügyeiben befolyásoltatni.²³⁸⁾ A helyzetet végül Kossuth is tisztázni akarta s máj. 15-iki levelében felszólította, hogy szakítsa meg az intim viszonyt Pulszkyval, mert ez azt a látszatot kelti, hogy nincs egyetértés köztük. Pulszky áruló szerepet játszott, — írta Kossuth — intrikált ellenünk a császárnál és Viktor Emánuelnél s mindent besúgott az angol követnek. A Klapka—Pulszky barátság miatt a légióban azt hitték, hogy Klapka nem hive Kossuthnak s ezért a pártosok őt akarták vezérnek. Felmerül a kérdés, — írta Kossuth — hogy vagy az equivoque szűnik meg, vagy a komité.²³⁹⁾

Klapka erre a levélre máj. 30-án felelt s kijelentette, hogy az ellene irányuló intrikák miatt, valamint egészségi állapotára való tekintettel lemond a komité tagságáról s csak akkor fogja újra tevékenységét megkezdeni, ha a hazából jön erre felszólítás.²⁴⁰⁾ Jún. 6-án pedig azt írta, hogy reméli, magánviszonyuk jó lesz, de a nevét bemocskoló intrikák miatt nem maradhat együtt Kossuthtal.²⁴¹⁾

Ezzel a M. N. Ig. 1862 júniusában nyíltan is megszűnt. Klapka és Kossuth útjai teljesen elváltak egymástól. Annál jobb viszonyban maradt Klapka Pulszkyval s vele újra Oláhország felé tett kísérletet. Összeköttetésbe kerültek még 1862 elején egy Antonio Canini nevű dákoromán ujságíróval, aki különben Kossuth bizalmába is beférköztött s ezzel együtt akarták Oláhországot újra belekapcsolni a magyar ügybe.²⁴²⁾ Canini tipikus kalandor volt, aki a tapasztalt Pulszkyt is becsapta, de az ügy érdekében semmit sem tett.²⁴³⁾ Megbizása az volt, hogy igyekezzék Cuzát meggyőzni arról, hogy a magyar szövetség mennyire hasznára válnék. Caninivel kapcsolatos az ú. n. Alleanza-botrány. Ez abból állt, hogy Canini Kossuth konföderációs tervét közzététette Helfyvel az Alleanza című lapban. Magyarországon ez

²³⁷⁾ Pulszky ltár. (máj. 13.) M. N. M.

²³⁸⁾ Klapka—Kossuth máj. 30. K. Ir. 3761.

²³⁹⁾ Kossuth—Klapka. K. Ir. 3754.

²⁴⁰⁾ Klapka—Kossuth. K. Ir. 3761.

²⁴¹⁾ Klapka—Kossuth. K. Ir. 3774.

²⁴²⁾ Pulszky: i. m. II. 352. l.

²⁴³⁾ Janesó: i. m. 301. l.

nagyon nagy feltűnést keltett s rossz hatást váltott ki. Klapka ebben a kérdésben helyeselte Kossuth nézeteit, hiszen ezeket szerinte Kossuth teljesen tőle vette át, de tisztában volt azzal, hogy Magyarországon a terv rossz hatást keltett s jobbnak látta a formát megváltoztatni a lényeg érintése nélkül.²⁴⁴⁾ Egy röpiratot szándékozott kiadni, mely már megvolt, de az időt még nem tartotta alkalmasnak a kiadásra. Azt tervezte — mint egy későbbi levelében írta — hogy a konföderált államok között ne legyen olyan szoros kapcsolat, ahogyan a Kossuth-féle terv akarta, a szövetséges államok csak laza kapcsolatban legyenek egymással. Nem akart közös parlamentet sem, csak egy delegációt tartott volna szükségesnek.²⁴⁵⁾ Ilyen alapon akarta folytatni a propagandát.

1862 szeptemberében Garibaldi tervét megvalósíthatónak látta. Garibaldi támadásra készen állt, csak attól kellett félni, hogy a reakció nagyon hamar legyőzi. Ha nem jön semmi közbe — írta Pulszky-nénak szept. 5-én — akkor tavaszra háború lesz. Csak az a fontos, hogy Garibaldi és a kormány között egyetértés jöjjön létre.²⁴⁶⁾

Már az 1862-ik évben felvette a kapcsolatot az országban lévő központi bizottmánnyal, de erről Kossuthnak nem volt tudomása. Komáromy György és gr. Csáky Tivadar 1862 tavaszán felkeresték; Klapka hosszabb ideig érintkezésben is volt velük, de nem nagyon biztatta őket, mert a politikai helyzetet nagyon sötétnek találta.²⁴⁷⁾ Ebben az időben inkább üzleteivel foglalkozott, melyek közül legfontosabbak a nápoly-szicíliai vasút építkezése és az itáliai gyapotültetvény voltak.²⁴⁸⁾ Ezeket az üzleteket Jung és Glücky bankárokkal, valamint P. P. Duprat-val, az ismert antibonapartista publicistával együtt bonyolította le s ez év folyamán megszakította az érintkezést a forradalmi elemekkel.²⁴⁹⁾

Nagyobb szerepe volt az 1863-iki évben. A lengyel forradalmárok össze akarták kapcsolni a magyar ügyet a lengyelrel s közvetítőül legalkalmasabbnak Klapkát találták, aki valóban levelezésben is állt még a forradalom kitörése előtt Mickiewicz Lászlóval, a párizsi lengyel emigráció főnökével. Márciusban Mickiewicz határozottan felszólította Klapkát arra, hogy a magyarok a lengyel forradalommal egyidejűleg

²⁴⁴⁾ Pulszky ltár ((jún. 29.) M. N. M.

²⁴⁵⁾ Pulszky ltár (júl. 1.) M. N. M.

²⁴⁶⁾ Pulszky ltár. M. N. M.

²⁴⁷⁾ Klapka: *Erinnerungen aus den Jahren 1863—66.* (Kézirat) K. Ir. 4947.

²⁴⁸⁾ Klapka levelei Glücky Mór bankárhoz. (O. L. 497. sz. fasc.)

²⁴⁹⁾ U. o.

szintén csináljanak egy felkelést, mert a kettős forradalom meg fogja hozni a sikert.²⁵⁰⁾ Klapka hajlandónak mutatkozott a közös felkelésre. Mickievic Klapka válaszára azt írja, hogy örül annak, hogy a terv megnyerte szimpatiaját; felajánlotta azt, hogy a két emigráció kössön újra szövetséget egymással, mert szerinte a lokalizált háború nem fog sikert hozni, de ha a kérdés európai ügygé válik, akkor az eredmény biztos.²⁵¹⁾ A szövetség tervét is benyújtotta Klapkának, aki Kossuth-tal elfogadtatta azt,²⁵²⁾ de ebből a vállalkozásból sem lett semmi, mert Olaszország nem akart megmozdulni s a magyar emigráció nem akart ismét va-banque játékot folytatni, bár Klapka Peruzzi olasz miniszternek erősen ajánlotta a lengyelekkel való együttműködést.²⁵³⁾

Az új olasz kormány, amelynek Minghetti volt a feje és Visconti Venosta a külügyminisztere, nem viselkedett olyan visszautasítóan a magyar emigrációval szemben, mint a Ricasoli-kormány. Klapka fenn tartotta a kapcsolatot Garibaldival is, aki még mindig nem tett le támadási szándékáról és összeköttetésben volt a hivatalos olasz hatálommal is. Klapka ebben az évben — ellentétben régebbi felfogásával — nem volt híve a Garibaldi-expedíciónak, mert látta a nehézségeket. Ápr. 23-án írt Garibaldinak erről a tárgyról s lebeszélte őt a támadásról, mert a háborúra, mint írta — pénz és fegyver kell s ez most nincs.²⁵⁴⁾ Ő a maga részéről egyelőre visszavonul, mert Magyarország nincs egyáltalán elkészülve s nincs előkészítve a Velence-elleni támadás sem. Reméli azonban, hogy lesz még idő, amikor együtt fognak dolgozni. Az olasz kormány azonban félt attól, hogy Garibaldi mégis támadni fog; Klapkát kérte meg arra, hogy beszélje le erről a szándékáról. Minghetti és Visconti Venosta sürgöny útján Olaszországba rendelték 1863 júniusában Klapkát és felkérték arra, hogy erről a lehetetlen tervről beszélje le Garibaldit, mert a jelenlegi körülmények között az olasz kormány nem tud segítséget adni.²⁵⁵⁾ Klapka elvállalta ezt a megbízást és Angliába ment, ahol Garibaldi ez idő szerint tartózkodott. Sikerült megbízatását elvégezni, úgyhogy Garibaldi egyelőre elállott támadási szándékától. Missziója befejezése után az általa Genfben megalakított magyar komité képviselőjét, Csákyt, bemutatta az olasz kormánynak s az olaszok, mint a központi bizott-

²⁵⁰⁾ Mickievic—Klapka 1863 márc. 2. K. Ir. 3881/a.

²⁵¹⁾ Mickievic—Klapka 1863 márc. 2. K. Ir. 3882/a.

²⁵²⁾ Mickievic—Klapka 1863 márc. 16. K. Ir. 3889/a.

²⁵³⁾ Klapka—Peruzzi Ubaldino ápr. 3. K. Ir. 3900.

²⁵⁴⁾ Klapka—Garibaldi ápr. 23. K. Ir. 3907.

²⁵⁵⁾ Klapka: Erinnerungen.

mány képviselőjével tárgyaltak vele.²⁵⁶⁾ Csáky előadta azt, hogy az ország készen áll a forradalomra s ők vállalkoznak rá, hogy a fegyvert elszállítják. Ez az újabb terv néhány hónap múlva árulás miatt megbukott. Almásy Pál terve volt ez, aki Klapkával együtt akarta végrehajtani a támadást, de Kossuthot nem akarta belekapcsolni. Ennek érdekében szervezte Klapka meg a genfi komitét Csákyval és Komáromyval s tárgyalt az olasz kormánnyal is. Az olasz kormány 80.000 fegyvert adott; a terv az volt, hogy alkalmas pillanatban a fegyvereket szétszétják és Olaszországgal együtt támadni kezdenek.²⁵⁷⁾ Az olasz kormány egészen komolyan vette ezt a dolgot és a fegyvereken kívül 2 millió frankot is ígért az összeesküvés céljaira, mint azt Klapka Almásynak írta.²⁵⁸⁾ Az Almásy-összeesküvés, Klapkának ez az újabb terve, csődöt mondott, mert éppen a forradalmi hadsereg egyik vezéréül kiszemelt Asbóth Lajos honvédezredes már az összeesküvés kezdete óta állandóan jelentéseket küldött a bécsi kormánynak s akkor, amikor veszélyessé válhatott volna az ügy, a mozgalom főirányítóit, Beniczky Lajost, Almásy Pált és Nedeczky Istvánt letartóztatták, a fegyvereket lefoglalták s így az újabb forradalom terve megbukott.²⁵⁹⁾

Klapka belátta azt, hogy egyelőre nem lehet semmit sem tenni. Minthogy a háború kitörésére a közeljövőben nem számíthatott, teljesen visszavonult a közélettől és magánügyeit intézte. Lakóhelyét Genfből Brüsszelbe tette át, megházasodott, nőül vette egy gazdag, Európába telepedett braziliai nagykereskedő leányát, d'Arboin Inezt s két évig alig foglalkozott politikai dolgokkal, csak családjának és üzleteinek élt.²⁶⁰⁾ Két évi visszavonulása alatt egyetlen megnyilatkozása 1865-ben kiadott manifesztuma volt, melyben kijelentette, hogy barátjait óva inti minden politikai megmozdulástól. Ez azonban nem keltett nagy örömet az emigránsok között, mert azok is, akik megmaradtak Klapka barátságában, kijelentették, hogy Klapkát nem ismerik el irányadónak s nem helyeslik nyilatkozatát. Ekkor szűnt meg barátsága Horváth Mihállyal, aki egyáltalán nem nézte jó szemmel Klapka vezérkedési törekvéseit.²⁶¹⁾

A magyar emigráció utolsó vállalkozása az 1866-iki osztrák-

²⁵⁶⁾ Klapka: *Erinnerungen*.

²⁵⁷⁾ U. o.

²⁵⁸⁾ Steier Lajos: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos visszaemlékezései és jelentései. Bp. 1924. 713. l.

²⁵⁹⁾ U. o. 733. l.

²⁶⁰⁾ Klapka: *Erinnerungen*.

²⁶¹⁾ Márki: i. m. 294. l.

porosz-olasz háborúval kapcsolatos. Az emigráció két vezetője, Kossuth és Klapka, teljesen függetlenül intézkedtek egymástól; Kossuth nem akarta elismerni a Klapka által nagyon pártolt Komáromyt és Csákyt, akik a pesti a központi bizottmány képviselői voltak, míg Klapka arra az álláspontra helyezkedett, hogy minden megmozdulásnak csak a központi bizottmánnyal együtt szabad megtörténnie. Az 1866-iki események hasonlítottak az 1859-iekhez. Bismarck és La Marmora olasz miniszterelnök most is Klapkával kezdtek először tárgyalásokat s csak később vonták be abba Kossuthot. Kossuth szerepeltetése nagyon kockázatos lett volna különösen Bismarck részére, aki nem akart végleg lezámolni Ausztriával, nem akarta a magyar függetlenséget és éppen az volt a terve, hogy Ausztria hatalmát keletre, tehát Magyarországra tegye át. Mégis a háborús célok érdekében már 1862-től — párizsi követ korától — kezdve folytatott tárgyalásokat nemeskéri Kiss Miklóssal a magyar beavatkozásról s ezeknek a tárgyalásoknak a fonalát ugyancsak Kiss útján a háború kitörése előtt újra felvette.²⁶²⁾

Klapka először nem tudta, hogy az olasz vagy a porosz kormány segítségével hajtsa-e végre régi terveit. Máj. 10-én La Marmorát kereste fel soraival s felajánlotta szolgálatait az olasz kormánynak. Klapka szerint az olasz kormánynak a központi bizottmány küldöttjeivel kell tárgyalni, mert másképpen minden kísérlet csődöt mondana. Kérte La Marmorát, hogy egyezzen meg Csákyval s remélte azt, hogy nemsokára a harctéren teljesítheti kötelességét.²⁶³⁾ Klapka olaszországi szerepléséből azonban nem lett semmi, mert sokkal fontosabbnak látszott az, hogy ő álljon a Bismarcktól felállított magyar légió élére. A Bismarckkal való tárgyalásokat egyelőre Kiss Miklós folytatta s már máj. 14-én Bismarck hajlandónak mutatkozott a légió megalakítására. A légió élére Klapkát találta a legalkalmasabbnak.²⁶⁴⁾ A probléma most az volt, hogyan jöjjön létre a kibékülés Kossuth és Klapka között. A kibékülést Irányi szerette volna létrehozni. Irányi május 31-én értesítette Kossuthot, hogy tárgyalt Klapkával, aki kijelentette, hogy a most kínákozó alkalmat nem szabad elszalasztani. Klapka nem tudja, hogy Kossuthal vagy Deákkal működjék-e együtt, szeretné Deákot a függetlenségi politikára rávenni. Irányi azonban kijelenti, hogy ez lehetetlen. Klapka szeretné azt, ha Kossuth Csáky-

²⁶²⁾ Wertheimer Eduard: Bismarck in politischen Kampf. Berlin 1930. 237. l.

²⁶³⁾ La Marmora Alfonso: Un po' più di luce sugli eventi politici e militari dell'anno 1866. Firenze 1873. 318. l.

²⁶⁴⁾ Ir. VI. 131. l.

val, vagy a bizottmány egy másik kiküldöttjével állandóan érintkeznék s így a hazával állandó kapcsolatban lehetne.²⁶⁵⁾ Kossuth azonban nem akart Klapkával egyezkedni, mert szerinte annak nincsenek elvei s a háta mögött ellene konspirált; eszeveszett kalandos tervei voltak, amelyek a magyar nevet kompromittálták. Bár Kossuth kijelentette többször,²⁶⁶⁾ hogy Klapkával nem egyezkedhetik, de annak berlini látogatásai után nagyrészt Bismarck, Kiss és Irányi javaslatára mégis kiegyezett vele.

Klapka jún. 11-én meglátogatta Bismarckot, megegyezett vele a légio kérdésében s tárgyalt Roonnal és Moltkével is.²⁶⁷⁾ A berlini látogatás után bocsánatkérő levelet írt Kossuthnak, kérte, hogy borítanak fátyolt a multra; teljes mértékben elismerte Kossuth politikai vezetését.²⁶⁸⁾ Erre Kossuth júl. 5-én azt válaszolta, hogy fátyolt vet a multra s felvette a kapcsolatot az otthoni bizottmánnyal, de kijelentette Klapkának, hogy a cél sikere érdekében a kormány és a hadsereg dualizmusát nem engedheti meg.²⁶⁹⁾ Az együttműködés tehát létrejött s Klapka most már, mint az egész emigráció és a központi bizottmány képviselője folytatta poroszországi működését.

Jún. 30-án újra Berlinbe utazott, majd a königgrätzi főhadiszállásra ment s végül Vilmos király titkos engedélye után hozzákezdett július második felében a légio szervezéséhez. A toborzásnak nem volt nagy sikere a hadifoglyok között. Csak azért állottak be, hogy ne kelljen a porosz várbörtönökbe jutniok s a légio létszáma nem is haladta meg a 2000-t.²⁷⁰⁾

A königgrätzi csata után meginduló béketárgyalások hasonlóvá tették a magyarok helyzetét a Villafranca utáni helyzethez. A porosz parancsnokság rendeleteinek értelmében nem volt szabad háborús tevékenységet kifejtetni s Klapka, aki a határon állt légiojával, egyelőre várakozott. Klapka azonban nem akart engedelmeskedni a porosz parancsnokság rendeletének. Végre ismét fegyver volt a kezében s azt hitte, hogy ha támadásának nem is lesz sikere, akkor is meg kell mutatni a külföld előtt azt, hogy a magyar légio kézen volt a támadásra. Július 31-én határozták el, hogy betörnek az országba s néhány nap alatt a jablonkai szoroson át Turzovkáig jutottak el, de innen kény-

²⁶⁵⁾ Ir. VI. 154. l.

²⁶⁶⁾ U. o. 192. l.

²⁶⁷⁾ Kienast: Die Legion Klapka. Wien 1900. 75. l.

²⁶⁸⁾ Ir. VI. 265. l.

²⁶⁹⁾ Ir. VI. 266. l.

²⁷⁰⁾ Kienast: i. m. 186. l.

telenek voltak visszavonulni, mert féltek attól, hogy az osztrák csapatok bekerítik őket. A támadásnak nem volt nagyobb sikere. Az a vidék, ahova betörték, tót lakosságú volt s így csak néhány ember csatlakozott hozzájuk. Aug. 6-án vissza is tértek porosz területre²⁷¹⁾ s ezzel Klapka betörése, melyet Kossuth „örületes fiaskónak“ nevezett, végetért.²⁷²⁾

A turzovkai promenád után még folyt ugyan egyideig a légió szervezése, de Klapka ebben már nem vett részt; aug. 14-én elhagyta a sereget és Brüsszelbe ment. A légió lefegyverzését Mogyoródy ezredes végezte el. Klapka augusztusban már nem számított Bismarck jóindulatára s tisztán látta, milyen kétszínű játékot folytattak velük, de arra törekedett, hogy a Kossuth és a Csáky—Komáromy bizottmány közt egyetértést hozzon létre, el akarva kerülni azt, hogy a fiaskót még egy botrány is kövesse. Klapkának ez sem sikerült. Kossuth nem bízott többé benne, Csákyékkal nyíltan szakított s ezzel a vállalkozással Klapka utolsó kísérlete is meghiúsult.²⁷³⁾

*

Az 1867-iki általános amnesztia alkalmával Klapka is hazatért, de nem tudott állandóan letelepedni Magyarországon s egész 1892-ben bekövetkezett haláláig gyakran utazott üzleti ügyeiben. Idejének legnagyobb részét Budapesten és a franciaországi Cognac-ban (felesége birtokán) töltötte el.²⁷⁴⁾

Közvetlenül a kiegyezés után Andrássy nagyobb politikai szerepet szánt régi barátjának. Tervbe vette azt, hogy a felállítandó magyar honvédséghez Klapkát tábornokká nevezteti ki, de ez 66-iki szereplése miatt — főképpen Albrecht főherceg és Liechtenstein hg. budapesti hadtestparancsnok tiltakozására — nem történt meg.²⁷⁵⁾ Mint a Deák-párt tagja a két első országgyűlésen képviselői mandátumot szerzett; előbb Illava, majd Temesvár képviselője volt, de 1872-ben kimaradt a parlamentből. Rövid ideig szerkesztette (1867—70) a Századunk c. Deák-párti politikai lapot is. Nagyobb szerepe volt akkor, amikor Andrássy megbízásából 1868-ban az egyre veszélyesebbé váló Honvéd-Egyletek izgatását sikerült letompítani. A Honvéd-Egyletek

²⁷¹⁾ Wertheimer: i. m. 269. l.

²⁷²⁾ Ir. VI. 473. l.

²⁷³⁾ Az 1866-iki poroszországi ú. n. Klapka légió története teljesen tisztázva van Kossuth Ir. VI. és VII. kötetében, továbbá Kienast és Wertheimer id. munkáiban. Itt csak a legfontosabb adatokat vettük át.

²⁷⁴⁾ Gelich: Magyarország függetlenségi harca. II. 161. l.

²⁷⁵⁾ Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula. Bp. 1910. I. 429. l.

ugyanis elnökükké választották s Klapka ügyes taktikával elejét vette annak, hogy az izgatás tovább folyjék.²⁷⁶⁾

1872 után a politikától visszavonult s közgazdasággal kezdett újra foglalkozni, de vagyonának nagy része az 1873-iki pénzügyi összeomlás következtében elveszett s Klapka csak felesége családjának segítségével tudta ügyeit rendezni. — Mindazonáltal igen sokat utazott üzleti ügyekben, különösen Egyiptommal voltak gazdasági kapcsolatai.²⁷⁷⁾

Utolsó politikai szerepe az 1877-iki orosz-török háború alkalmával volt. Ekkor a Porta meghívására Konstantinápolyba utazott s ott katonai tanácsokat adott. A keleti kérdésekről írt is egy török-párti röpiratot, amelyet angol nyelven adott ki (The eastern question. London 1877.) A magyar politikába nem szólt bele, de néha egy-egy szabadságharci probléma alkalmával ő is véleményt nyilvánított. Előbb a Kossuth—Görgey-kérdésben nyilatkozott,²⁷⁸⁾ majd Bátorí Schulz Bódog emlékiratait támadta meg.²⁷⁹⁾ Azért, hogy saját szerepét tisztázza, írta meg 1885-ben Emlékeimből (németül: Aus meinen Erinnerungen) címen megjelent emlékiratát.

Az Eml. két szempontból jelent változást Klapka emigrációs irataival szemben. A Kossuth—Görgey-kérdés „viddini“ beállításának most már nem volt értelme. Klapka lemondott a függetlenségi politikáról, elhajolt Kossuthtól s így nem volt semmi oka arra, hogy továbbra is elfogultan írja meg a Görgeyvel kapcsolatos ügyeket. A Görgey-kérdésben való elfogulatlanságát már megmutatta 1881-iki cikkében is s még inkább akkor, amikor csatlakozott ahhoz az 1884-iki mozgalomhoz, amelynek célja Görgey rehabilitálása volt.²⁸⁰⁾ Az Eml.-ben elfogulatlan szemmel nézi Kossuthot és Görgeyt. Ez természetesen jobban megfelel az igazságnak, de viszont emigrációs iratainak megállapításával sokszor teljesen ellenkező. Más szint kap saját szereplésének leírása is: több ízben kénytelen bevallani hibáját, amit emigrációs irataiban csak a legritkább esetben tett meg. Munkáját gyermek- és ifjúkora emlékei, valamint az emigráció első öt évének leírásával egészítette ki. — Ez utóbbi rész igen fontos forrás az emigráció Teleki—Klapka-féle disszidens csoportjának történetéhez.

²⁷⁶⁾ Wertheimer: Andrássy I. 400. l.

²⁷⁷⁾ Klapka—Kunossy Lajoshoz 1874 okt. 20. (O. L. 497. sz. fasc.)

²⁷⁸⁾ Magyarország 1881. márc. 5.

²⁷⁹⁾ Válasz Bátorí Schulz Bódognak. Bp. 1884.

²⁸⁰⁾ Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története. S. a.

Ennek a három emlékiratnak alapján akarjuk a következő fejezetben megállapítani Klapkának, mint írónak hitelességét, összehasonlítva a szabadságharcról megjelent többi emlékirattal és kiegészítve a Klapka szereplésére és az általa előadott eseményekre vonatkozó levéltári anyaggal.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MÁSODIK FEJEZET.

Klapka szabadságharci szereplése 1848 tavaszán kezdődött, amikor Batthyány miniszterelnök megbízásából Gál Sándorral együtt megszervezte a székely nemzetőrséget. Erdélyi működése után a déli harctérre ment, majd 1848 októberében Komárom parancsnokságát vette át s a nemzetőr csapatokkal fényes sikereket ért el Simunich ellen. Novemberben a déli harctérre rendelték s ez alkalommal többször kitüntette magát a szerbek ellen vívott harcokban.¹⁾ Itteni szereplésének köszönhette azt, hogy Kossuth akkor, mikor bizalma a régi vezérekben, Perczelben és Görgeyben megingott, rábízta a Pestről való visszavonulási terv elkészítését.

Munkáiban csak igen röviden emlékezett meg erdélyi, komáromi és délvideki működéséről. A Nat. azok részeiben, melyekben a szabadságharc tavaszi és őszi eseményeit tárgyalja, nem tekinthető kútfőnek; munkájának ez a része a Közlönyből és a hivatalos osztrák publikációkból²⁾ merített adatok száraz összeállítása. Ugyanez vonatkozik a Nat. második részében közzétett szerb háborúra is.

Mint forrás a Nat. csak december végétől érdemel figyelmet, amikor Klapka Kossuth rendeletére a déli harctérről Pestre jött. A főváros helyzete ekkor a Windischgrätz-sereg előnyomulása miatt reménytelen volt s ebben a helyzetben bízta meg Kossuth Klapkát azzal, hogy Vetterrel együtt készítsen haditervet a jövőre vonatkozólag.³⁾ Ennek a haditervnek alapján határozta el Kossuth, hogy a kormánnyal és az országgyűléssel együtt Debrecenbe megy s a hadsereget is a Tisza mögé rendeli, hogy ott vegye fel az ellenállást az osztrák hadsereggel szemben.

A fővárosból való menekülés után Kossuth őt bízta meg azzal, hogy a jan. 4-iki kassai vereség után vezér nélkül maradt észak-ma-

¹⁾ Eml. 37—64. l.

²⁾ Fürst v. Windischgrätz: Die Winterfeldzug in d. Jahren 1848—49. Wien 1850. és Kocicka: Die Wintercampagne d. graf Schlik'schen Armeekorps. Olmütz 1850.

³⁾ Eml. 68. l.

gyarországi sereg élére álljon. Ez a sereg sorozatos vereséget szenvedett Schliktól s a kassai csata után saját vezérének, Mészárosnak állítása szerint, teljesen felbomlóban volt. A sereg nagy részét újonc nemzetőrök és lengyel legionáriusok alkották, képzett katona csak igen kevés volt benne. Ezt a sereget, melynek vezetését Klapka jan. 12-én vette át, nyolc nap alatt harcképessé tette.⁴⁾

Klapka emlékiratai a januári felső-tiszai hadműveletekről teljes mértékben hitelt érdemlők; Szemere hivatalos jelentései csak kiegészítik Klapka állításait. Az ő Klapkához intézett leveleiből látjuk, hogy nemcsak a legénység, hanem a főtisztek is teljesen gyakorlatlanok voltak; a lelkiismeretesség és buzgóság szinte mindegyikből hiányzott. Jan. 14-iki levelében ⁵⁾ kérte Klapkát, hogy honosítsa meg az igazi katonai szellemet, amelyet eddig Mészáros nem tett. Felhívta Klapka figyelmét arra, hogy addig is, amíg a hadműveletekre sor kerül, a legénységet állandóan gyakorlatoztassa, a főtiszteket pedig képezze ki, a hanyagokat, lelkiismeretleneket nem kell kimélni. Szemere szerint a hadseregben van erő, csak a rend és a fegyelem hiányzik. Két nap múlva pedig levelet intézett Kossuthhoz,⁶⁾ amelyben leírta Klapka seregszervezői működését s a végén hozzátette, hogy az ilyen bátor és okos katonát, mint Klapka, istennek tekint s akár szívesen csizmát is tisztít neki.

A kormánybiztos lelkesedését Kossuth azonban egyáltalán nem osztotta. Klapka emlékirataiban mindent elmellőzött, ami Kossuthhoz való viszonyát rossznak tüntette volna fel s így nem közölte azt sem, hogy Kossuth, aki gyors katonai sikereket várt, január közepén bizalmatlanná kezdett válni vele szemben. Az elnök jan. 16-iki levelében ⁷⁾ elég szigorú hangon feddette meg Klapkát azért, mert serege számára folytonosan ruhát és egyéb felszerelést kért. Levelében kijelentette, hogy bizalommal van ugyan iránta, de ne cáfolja ezt meg azzal, hogy folytonosan anyagi segítséget kér Debrecenből, ahol a helyzet amúgy is zilált. Végül biztatta Klapkát, hogy Schliket mennél előbb támadja meg. Kossuth izgatottsága érthető, mert a debreceni helyzet tényleg nem volt rózsás; minden seregvezér anyagi segítséget kért s ezt csak nehezen lehetett megadni.

Az újjászervezett sereg élén megindult Klapka offenzívája

⁴⁾ Nat I. 187. s köv. l.

⁵⁾ Szemere—Klapka jan. 14. (Eml. 73. l.)

⁶⁾ Szemere—Kossuth jan. 16. (O. L.—O. H. B. 709—1849.)

⁷⁾ Kossuth—Klapka jan. 16. (O. L.—O. H. B. 569—1849.)

Schlik ellen. Egymásután aratta a győzelmeket a visszavonuló Schlikkel szemben. A tarcali, bodrogkeresztúri, majd a tokaji csaták lefolyására nézve ő az egyetlen kütfő, előadása teljes egyezőséget mutat egykorú jelentéseivel s így hitelessége nem kétséges. Még a hegyaljai csaták előtt határozták el Szemerével, hogy igyekeznek Görgey segítségével Schliket két tűz közé venni. Már jan. 17-én⁸⁾ írta Szemere Görgeynek, hogy minden erejével legyen azon, hogy Schliket Kassa körül elfoghassák. Nagy veszélynek tartotta a szétszakitottságot s ezért felszólította arra, hogy Schliket Klapkával együtt semmisítsék meg s aztán az egész haderő Windischgrätz ellen lépjen fel. Egy másik levelében, amelyet Szentiványi Károlyhoz írt jan. 25-én,⁹⁾ azt üzentte Görgeynek, hogy siessen, mert a közös támadást addig kell végrehajtani, amíg Schlik nem egyesül Sultziggal. Ezt a terv azonban azért, mert Görgey és Klapka, valamint a néhány nap mulva fővezérré kinevezett Dembinski nem tudtak összeműködni, nem sikerült.

Emlékiratainak januári része minden kritikát kibír; a februári részben, amikor szereplése sok kritikára adott alkalmat, sokkal megbízhatatlanabb. Az első probléma a Schlik-féle üldözés megghiúsulása. A Schlik-féle malheurért a szabadságharc legtöbb memoire-írója Klapkát vádolta. A cél az lett volna, hogy a jan. 31-iki tokaji csata után a két magyar sereg, a Klapka-féle felső-tiszai és a Görgey-féle szépségi, bekerítse a visszavonuló Schliket. Az első hibát Kossuth követte el azzal, hogy nem törődve a Klapka által kivívott hegyaljai győzelmekkel, a még teljesen érdemtelen Dembinskit nevezte ki fővezérré s Klapka seregét alája rendelte. Dembinski kinevezésének legfőbb oka Kossuthnak a váci manifesztum következtében Görgeyvel szemben való bizalmatlansága volt. A váci nyilatkozat óta egyáltalán nem bízott Görgeyben és ezt a bizalmatlanságot még jobban megerősítette az, hogy a debreceni kormány Görgey bányavárosi visszavonulásáról semmiféle hírt sem kapott.¹⁰⁾ Kossuthnak az volt a szándéka, mint ezt Szemeréhez intézett leveléből is látjuk, hogy Görgeyvel leszámol és Dembinski kinevezésével azt akarta elérni, hogy Görgey ne legyen önálló csapatvezér.¹¹⁾ Kossuth jan. 27-én tudatta Dembinski kinevezését Klapkával s ebben a levélben felajánlotta azt, hogy az egyesített seregnek Klapka lehetne a tábornoki főnöke.¹²⁾ Kossuthnak

⁸⁾ Steier Lajos: Az 1849-iki trónfosztás. Bp. É. n. 32. l.

⁹⁾ Szemere—Szentiványi jan. 25. (M. N. M. Törzsanyag.)

¹⁰⁾ Steier: i. m. 30. l.

¹¹⁾ Steier: i. m. 39. l.

¹²⁾ Kossuth—Klapka jan. 27. (Eml. 83. l.)

ez a lépése is mutatja, hogy az új hadjáratban Görgeynek alárendelt szerepet szánt s Klapkát a maga számára akarta megnyerni azzal, hogy a hadseregben a hadvezér utáni legfontosabb pozíciót adja neki. Klapka válaszában loyálisan tudomásul vette az új fővezér kinevezését és megígérte, hogy mindenben Dembinski segítségére lesz.¹³⁾

Emlékiratainak hitelessége a Schlik-féle malheur leírásánál szűnik meg. A Nat.-ban részletesen leírta a febr. 6-án Dembinskivel és Szemerével tartott haditanácsot. Itt arra igyekezett a kormánybiztos segítségével rábeszélni a fővezért, hogy teljes erővel forduljanak Kassa ellen, ahol Schlik tartózkodott.¹⁴⁾ Dembinski azonban ezt a tervet visszautasította és hosszas rábeszélés után csak abba egyezett bele, hogy Klapka 4000 emberrel megtámadhassa az osztrák sereget. A haditanács lefolyását Dembinski¹⁵⁾ és Szemere¹⁶⁾ szintén így mondja el; mindketten éppúgy, mint Klapka, határozottan állítják, hogy itt komoly expedicióról volt szó. Klapka a későbbiekben azt állítja, hogy bár Dembinski megnehezítette a helyzetét azzal, hogy rendelkezésére ilyen kevés katonát bocsátott, mégis a legszebb sikereket érthette volna el, ha Görgey ahelyett, hogy a szepesi városokban tétlenkedett volna, végrehajtotta volna a megbeszélt támadást.¹⁷⁾ A Görgey-féle bányavárosi visszavonulás leírásának végén újra kiemelte azt, hogy Görgey visszavonulásának harmadik részében nagy hibát követett el azzal, hogy Eperjesen tétlenkedett; az ő lassú előnyomulása volt az oka annak, hogy Schlik a két hadsereg közül ki tudott siklani.¹⁸⁾

Hogy Görgey nem volt oka Schlik elmenekülésének, azt megállapíthatjuk emlékirataiból s Görgey István munkájából. Görgey kimutatta azt, hogy sem Klapkától, sem Dembinskitől, akinek fővezéri kinevezéséről nem volt még tudomása, semmiféle hírt nem kapott arra vonatkozólag, hogy Schliket közösen támadják meg; őt is meglepte a Schlik-sereg gyors távozása, de megtámadni nem merte, mert a Sultziggal egyesült Schlik sokkal erősebb volt, mint az ő serege és semmi reménye sem volt a koncentrikus támadásra.¹⁹⁾ Görgey István

¹³⁾ Klapka—Kossuth jan. 28. (Eml. 87. l.)

¹⁴⁾ Nat. I. 225. l.

¹⁵⁾ Danzer F. Alfonz: Dembinski Magyarországon Bp. 1874. 70. l.

¹⁶⁾ Szemere Bartholomäus: Gr. L. Batthyány, Ludwig Kossuth, Arthur Görgey. Hamburg 1853. II. 39. l.

¹⁷⁾ Nat. I. 230. l.

¹⁸⁾ Nat. I. 172. l.

¹⁹⁾ Görgey Arthur: Mein Leben u. Wirken in Ungarn in d. Jahren 1848–49. Leipzig 1852. I. 181. l.

is szolgáltatott adatokat ahhoz, hogy a Görgey tétlenkedésére vonatkozó vád nem igaz, mert értesítés nem jött s a lemesányi híd sem készült el.²⁰⁾ Klapka Görgey-ellenes vádja tehát nem felel meg a tényeknek; ezzel emlékirataiban csak azt akarta elérni, hogy a Dembinski által az ő vállaira hárított felelősség Görgeyt érje. Dembinski Schlik kisiklása után rögtön Klapkát vádolta Kossuth előtt²¹⁾ s erről tudott Klapka is Kossuth hozzáintézett leveléből. A helyzetet különben Dembinski sem ismerte teljesen. Klapka febr. 9-ki levele alapján, amelyben az beszámolt a hidasnémeti ütközetről és Schlik megtámadásának reményéről, Kossuthot azzal biztatta, hogy a Klapka-féle expedíció sikere biztos és Schlik nem menekülhet el a két magyar sereg közül.²²⁾ Szerencsén Klapkát még azzal igyekezett lebeszélni a Kassa ellen irányuló hadműveletekről, hogy Schliket csak Gömörben vagy Borsodban lehet elfogni, most abban reménykedik, — épp aznap, amikor az osztrák sereg elhagyta Kassát — hogy a Klapka—Görgey-féle koncentrikus támadás sikeres lesz. Mikor azonban megtudta az osztrák sereg szökését és azt, hogy a két vezér, Görgey és Klapka, a már kiűritett Kassán találkozott egymással, minden felelősséget elhárított magától s mindenért Klapkát vádolta. Febr. 11-iki levelében részletesen leírta a haditanácsot és kijelentette, hogy csak azért engedte Klapkát mégis Kassa felé menni, mert egyrészt a kormánybiztos is erősödött emellett, másrészt a sereg hangulata miatt gyors offenzívára volt szükség. Megígérte azonban Kossuthnak, hogy sohasem fog ilyen dolgokkal törődni ezentúl, hanem mindig saját hadvezéri belátását követi.²³⁾

Kossuth bizalma ekkor még nem ingott meg Dembinskiben s teljesen elhitte a Klapka-ellenes vádakat. Febr. 12-iki levelében éles hangon tett szemrehányást Klapkának, felelősségre vonta az ügyetlen expedícióért és felszólította arra, hogy adja magyarázatát annak, miért találkozott febr. 10-én az üres Kassán Görgeyvel.²⁴⁾ Kossuth levelére Klapka febr. 16-án válaszolt s ebben a levelében Schlik elmeneküléséért teljes mértékben Dembinskit okolta. Azt írta, hogy a szerencsi haditanács után nem szándékozott Schliket üldözni, mert erre Dembinski nem adott számára elég embert. Az egész katonai erő elegetendő lett volna az üldözésre; a rendelkezésére bocsátott 4000 ember

20) Görgey István: 1848—49-ből. Élmények és benyomások. Bp. 1884. I. 110. l.

21) Dembinski—Kossuth febr. 11. (O. L. O. H. B. — 1883—1849.)

22) Dembinski—Kossuth febr. 10. (O. L. O. H. B. — 3334—1849.)

23. Dembinski—Kossuth febr. 11-iki id. levél.

24) Kossuth—Klapka febr. 12. Eml. 90. l.

rel már csak demonstrálni akart, nem komoly hadműveletet végezni. Schliket komolyan meg sem támadhatta, hiszen Görgeyvel nem tudott kapcsolatot teremteni, serege pedig oly csekély volt, hogy az osztrák vezér könnyen győzedelmeskedhetett volna felette. Levele végén, miután még egyszer hibáztatta Dembinski hadviselését, kijelentette, hogy engedelmeskedni fog a fővezérnek, de ne kívánjanak olyat tőle, mintha független csapatparancsnok volna.²⁵⁾

Ha ezt a levelet összehasonlítjuk a Nat. előadásával, látjuk, hogy az egész Schlik-kérdést kétféleképpen állítja be. Levele szerint nem volt komoly hadművelet, csak demonstráció, a hibás pedig teljes mértékben Dembinski volt, hiszen ő ilyen csekély sereggel nem érhetett el sikert. A Nat. beállítása szerint komoly hadműveletről volt szó, amely legfőképpen amiatt nem sikerült, mert Görgey nem végezte el feladatát s nem támadott idejében. A Nat. beállítását megmagyarázhatjuk azzal, hogy ő mindenképpen mentesíteni akarta magát a Schlik-malheur ódiumától s a legjobbnak találta éppen a mindenki által szidott Görgeyt felelőssé tenni. Dembinskivel és általában a szabadságharc lengyel résztvevőivel szemben ebben az emlékiratában kedvezően bánt el, pedig tudjuk, hogy a hadjárat folyamán számtalan összeütközése volt velük. Ez valószínűleg annak a következménye, hogy éppen a Nat. írásának idejében a magyar és a lengyel emigráció közt szövetkezési tárgyalások indultak meg,²⁶⁾ úgyhogy emiatt kímélte őket.

Másképpen állította be azonban az egész Schlik-ügyet magyar emlékirataiban. 1885-ben már arra törekedett, hogy Görgeyvel szemben igazságos legyen, tehát a Nat. igazságtalan vádját levette Görgey válláról s a katonai balsikerért Dembinskit tette felelőssé. Az Eml.-ben azt állította, hogy a szerencsi haditanács után szándékában volt megtámadni az ellenséget, de Görgey nélkül ezt nem tehetette meg. Annak, hogy a bekerítés nem sikerült, egyedül Dembinski volt az oka, aki nem engedte meg, hogy nagyobb katonai erőt fordítson Kassa ellen.²⁷⁾ Ez tehát ismét egy új beállítás: már nem volt ekkor semmi akadálya annak, hogy Dembinskiről elmondja az igazságot, a saját szereplésére vonatkozó állításai azonban nem felelnek itt sem meg a tényeknek.

Az első kérdés, hogy demonstrálni akart-e Klapka, vagy komoly volt-e a hadművelet. Emlékiratában és leveleiben ellenkezőt állít erről; emlékirataiban hadműveletről beszél, Kossuthhoz intézett levelében

²⁵⁾ Klapka—Kossuth jan. 16. (Steier: i. m. 73. l.)

²⁶⁾ Hajnal: i. m. I. 378. l.

²⁷⁾ Eml. 90. l.

pedig demonstrációról. Ebben a kérdésben visszaemlékezéseiben írta meg az igazat. Dembinski emlékirataiból és leveleiből látjuk azt, hogy Klapka teljes erővel a támadás mellett volt s hajlandó volt ezt még a Dembinski által rendelkezésére bocsátott csekély haderővel is végrehajtani. Ugyanezt erősítette meg Klapka febr. 9-iki Dembinskihez szóló levele²⁸⁾ és a fővezérnek Kossuthoz intézett levele is.²⁹⁾ Szemere kormánybiztos, a szerencsi haditanács harmadik résztvevője, szintén Klapka támadásáról beszél. Ezek alapján biztosra vehetjük, hogy Klapka és vele együtt Szemere ragaszkodott a januári haditervhez, amely szerint Schliket Kassán kell elfogni; Klapka ettől még akkor sem állott el, amikor ezt a fővezér nem helyeselte. Utólagos védekezése a demonstrációval csak arra szolgál, hogy magát tisztázza a vád alól.

A másik kérdés az, hogy kinek a hibájából menekült el az oszt-rák sereg. Klapka előadása ebben a kérdésben is ellentmondó. Előbb Görgeyt, később Dembinskit tartja hibásnak. Ezzel szemben a szabadságharc legtöbb memoiré-írója megegyezik abban, hogy az elmenekülésért Klapka a felelős.³⁰⁾ Kétségkívül a legnagyobb hibát Dembinski követte el azzal, hogy nem engedte meg Klapka nagyszabású expedícióját. Fővezéri hiúsága nem akarta átengedni a dicsőséget egy fiatal vezérnek, hibás amiatt is, hogy miért engedte el csekély haderővel. Klapka azonban nem emelkedett a helyzet magaslatára s nem állott el a támadástól. Ezzel a köztudat előtt magára vette a hibát, mert előnyomulása, minthogy Görgeyt nem tudták értesíteni, teljesen eredménytelen volt, de olyan látszatot keltett, mintha az egész ügyért neki kellett volna a felelősséget vállalni. Emlékiratai szempontjából tehát ezt a kérdést nagyon óvatosan kell kezelni, mert azért, hogy önmagát kimentse a vád alól, előbb a Görgey-ellenes tendenciát követve teljesen jogtalanul Görgeyre, majd pedig Dembinski vállaira hárította át a felelősséget.

Klapka februári szereplésének másik fontos része a Görgeyvel való Dembinski-ellenes összeesküvés volt, amely akkor történt, amikor az új fővezér az egyesített hadsereg türelmét próbára tette ügyetlen hadviselésével. Az összeesküvésre vonatkozó vádak már megjelentek Kossuth febr. 12-iki levelében, amelyben szigorú hangon vonta felelősségre

²⁸⁾ Klapka—Dembinski febr. 9. (O. I. — O. H. B. 334—1849.)

²⁹⁾ Dembinski—Kossuth febr. 10. id. levele.

³⁰⁾ Danzer: i. m. 73. l. U. o. Bulharyn véleménye 75. l., Mészáros Lázár: Külföldi levelei és életirata Pest 1867. II. 59. l. Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harca. II. kiad. II. 277. l. stb.

Klapkát azért, mert Görgeyvel a Schliktól elhagyott Kassán, szerinte minden különösebb ok nélkül, találkozott.³¹⁾ Klapka válaszában azzal magyarázta ezt a találkozót, hogy szükségesnek tartotta a hadműveletekről megbeszélést folytatni Görgeyvel, de Dembinski leveleinek alapján a debreceni gyanakvás már ebben a 10-iki találkozóban is fővezér ellenes megbeszélést sejtett. Erősítette ezt a hitet az is, hogy Dembinski azokban a leveleiben, amelyekben védekezett Kossuthnak a hadműveletek sikertelensége miatt tett szemrehányásai ellen, Görgeyt és Klapkát vádolta; szerinte a két vezér indolenciája miatt nem sikerültek azok a hadműveletek, amelyeket ő a dél felé vonuló Schlik ellen intézett.³²⁾ Emellett mind Dembinskinak, mind Kossuthnak tudomása volt arról, hogy míg a Görgey-hadtest Miskolcon tartózkodott, addig Klapka otthagyta Nagyharsányban levő seeregét és szinte minden nap meglátogatta Görgeyt. Az összeesküvést határozottan állítja Dembinskin kívül Mészáros³³⁾ és Horváth Mihály³⁴⁾ is, de vádakát csak Beniczky Lajos emlékiratai és az ú. n. Kossuth Akten alapján lehet konkretizálni.

Klapka a Nat.-ben egyáltalán nem emlékezett meg arról, hogy Görgeyvel katonai kérdéseken kívül egyébről is tárgyalt volna; Dembinski és Mészáros határozott vádjaira is csak azzal felelt magyar emlékirataiban, hogy Görgey és ő között nem volt semmi olyan megbeszélés, mint amelyet Dembinski főhadiszállásán és Debrecenben gyanítottak; ezeken a találkozókon csak katonai dolgok kerültek szóba, titkos tervek nem kovácsoltak. Bár beismeri, hogy a hadsereg bizalmatlanná vált a fővezérrel szemben s a fővezér is gyakran érezte a bizalmatlanságát Görgeyvel és vele, azért összeesküvésről közte és Görgey között szó sem volt.³⁵⁾ Görgey emlékirataiban szintén tagadja, hogy Dembinski ellen már februárban összeesküdtek volna.

A Nat.-ben Klapka teljesen mellőzte annak a rossz viszonynak leírását, amelyben ő Dembinskivel volt. Ekkor még befolyásolta őt a már ismertetett lengyel barátság s azt sem említette meg, hogy a lengyel legionáriusok még január végén fel akartak lázadni ellene. Pedig valószínűleg Dembinski is azért kezelte mindjárt megérkezése után bizalmatlanul Klapkát, mert jan. végén a viszony Klapka és az alája rendelt legionáriusok között egészen elfajult.

31) Kossuth id. levele.

32) Danzer: i. m. 96. l.

33) Mészáros: i. m. II. 61. l.

34) Horváth: i. m. II. 281. l.

35) Eml. 83. l.

Klapka febr. 2-án értesítette Kossuthot arról, hogy a lengyel legiónáriusok már napok óta azzal a kívánsággal álltak elő, hogy alakítsák át őket dzsidás zászlóaljakká. Ő ezt kénytelen volt megtagadni, mert nem rendelkezett kellő számú lóval s így nem tudta volna felszerelni őket. Erre, mint Klapka írta, a mozgalom egész veszélyes jelleget kezdett öltetni. Kossuthtól kért tanácsot, hogy mit tegyen.³⁶⁾ A lengyelek mozgalma csak Dembinski megérkezése után csillapodott le, de Klapka és Bulharyn, a mozgalom vezetője között a viszony ettől kezdve igen ellenséges volt. Valószínű az, hogy Dembinski Bulharyn hatása alatt kezdett gyanakodni Klapkára s emiatt mérgesült el a viszony közöttük. Minderről azonban Klapka emlékirataiban semmit sem ír, annél részletesebben foglalkozik a Dembinski és Görgey között levő ellenségeskedéssel,³⁷⁾ amely akkor kezdődött, amikor Kossuth Görgeyt is a fővezér alá helyezte. Ennek a viszonyoknak leírása azért történt, hogy ezzel megmagyarázza a március eleji eseményeket, melyeknek feloldozása alól szintén szabadulni akart. Magyar emlékirataiban azonban pontosan megismertette a közte és Dembinski között való viszonyt, de Görgeyvel való előzetes megbeszélésekről itt sem akar tudni. Innen tudjuk meg azt, hogy Dembinski állandóan gyanakodva nézte a Görgeyvel való találkozásait s egyik ilyen után azzal fenyegette meg, hogy ha még egyszer megszegi a katonai fegyelmet, akkor elveszi tőle kardját és Debrecenbe küldi hadtörvényszék elé.³⁸⁾ Másik levelében pedig elzárással fenyegeti meg Görgey-találkozás miatt. Febr. 23-án pedig, amikor Klapka a fővezér előzetes engedélye nélkül megtámadta a Schlik-féle sereget Pétervásáránál, nem engedte meg, hogy a megkezdett hadműveleteket befejezze, hanem egy gyorsfutárral küldött parancsával a legezigorúbb katonai büntetéssel fenyegetve felszólította, hogy seregét vonja vissza.³⁹⁾

A Kossuth Akten és a Beniczky-emlékiratok alapján világos képet kapunk az egész összeesküvésről. Dembinski febr. 16-iki⁴⁰⁾ és 25-iki⁴¹⁾ leveleiben már célzott arra, hogy Görgey és Klapka készítenek valamit ellene, mert gyakran találkoznak egymással és a hadműveletekben inkább ellene, mint vele dolgoznak. Feltűnő ezekben a levelekben az, hogy sokkal ellenségesebb hangon ír Klapkáról, mint

36) Klapka—Kossuth febr. 2. (O. L. — O. H. B. 1014—1849.)

37) Nat. I. 234—35. l.

38) Eml. 96. l.

39) U. o. 99. l.

40) Dembinski—Kossuth febr. 16. (O. L. — O. H. B. 2217—1849.)

41) Dembinski—Kossuth febr. 25. (O. L. — O. H. B. 3631—1849.)

Görgeyről. Különösen febr. 25-iki levelében kelt ki erősen ellene és megvádolta azzal, hogy egyáltalán nem engedelmeskedett neki s kérte az elnököt arra, hogy mielőbb távolítsa el a hadseregtől.⁴²⁾ Szemere, aki állandóan Dembinski közelében tartózkodott, febr. 23-án értesítette Kossuthot, hogy sajnálattal tapasztal némi mozgalmat a seregben, mely azonban még csak most csirázik. A főtisztek aláírássokkal ellátott memorandumot küldtek Dembinski ellen Debrecenbe, ő azonban a maga részéről nem hagyja el Dembinskit.⁴³⁾ Szemere még nem látta tisztán ennek a jelentőségét, de Beniczky emlékirataiból tudjuk, hogy Görgey és Klapka már a kápolnai csata előtt kérni akarták Kossuthtól a helyzet tisztázását és Dembinski eltávolítását. Görgey Beniczkyt febr. 23-án magához rendelte és kifejtette előtte, hogy Dembinski ügyetlen hadviselésével lehetetlenné tette magát, mint fővezér.⁴⁴⁾ Felszólította Beniczkyt, hogy Klapkával is beszélje meg a helyzetet. Beniczky a Görgeyvel való beszélgetés után felkereste Klapkát, aki élénken helyeselte Görgey eszméit és felhozta azt, hogy Kossuth mennyire igazságtalanul bánt vele akkor, amikor őt hegyaljai győzelmei és a felső-tiszai hadsereg restaurálása után Dembinski alá helyezte. Panaszkodott Beniczkynek arról, hogy Dembinski azzal gyanúsította, hogy Görgeyvel ellene konspirál és emiatt haditörvényszékkel is megfenyegette. Ő is, miként Görgey, teljesen elégedetlen volt Dembinski hadviselésével.⁴⁵⁾

Beniczky elvállalta Görgey és Klapka megbízását, de a veszedelmes helyzetről Kossuthnak is tudomása volt s éppen a táborba indult, hogy rendet csináljon. Beniczky állításai szerint Kossuth úgy látta a helyzetet, hogy Görgey izolálni akarja Dembinskit s ezért lázította fel Klapkát is ellene. Világosan látta Kossuth, hogy Dembinskit már csak egy győzelmes csata mentheti meg. A Görgey és Klapka közötti miskolci találkozónak Kossuth szerint semmi katonai oka nem volt, tisztán azért találkoztak, hogy megbeszéljék azt, miként erősítsék meg a Dembinski-ellenes bizalmatlanságot a hadseregben.⁴⁶⁾

Beniczky emlékiratai és a közölt akták alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a Klapka által letagadott „rágalmak“ a valóságban mennyire igazak voltak. Ebben a tekintetben tehát, mint kútfő nem

42) Dembinski—Kossuth id. l.

43) Steier: i. m. 98. l.

44) Steier: Beniczky visszaemlékezései. 226. l.

45) Steier: i. m. 269. l.

46) U. ó. 270. l.

használható, mert mindkét erről szóló megemlékezésében vagy hallgatással, vagy tagadással intézi el a kérdést, pedig Dembinski fővezérége kétségtelenül Görgey pártjára sodorta. A Görgeyvel való titkos megbeszéléseket azért tagadta le magyar emlékirataiban, mert a tiszafüredi jeleneteket úgy akarta beállítani, mintha azoknak közvetlen előzménye csak a kápolnai csata és az azt követő szerencsétlen visszavonulás lett volna. Ha bevallotta volna, hogy Görgeyvel együtt megkísérelte Dembinski eltávolítását már a kápolnai csata előtt, akkor, amikor hadvezéri ügyetlensége nem volt biztos, jó szolgálatot tett volna Dembinskinek, aki emlékirataiban azt állította, hogy februári hadviselését éppen Görgey és Klapka rontották el.⁴⁷⁾ Ebben az időszakban tehát Kossuth politikája Klapkát illetőleg teljes csődöt mondott. Kossuth Görgeyt Dembinskivel és Klapkával akarta kontrakarirozni. Klapkában januárban még teljesen bízott, hiszen ő volt az, aki a fiatal őrnagy vezéri képességeit felfedezte, ezredessé nevezte ki és a felsőtiszai sereg élére állította. Végzetes hibát követett el azonban akkor, amikor a fiatal vezér egymásután aratta győzelmeit, Dembinski alá helyezte. A mellőztetésen kívül még az is bántotta Klapkát, hogy Dembinski lealázóan bánt vele, rossz híreket küldött róla Kossuthnak, aki ezeket el is hitte. Ez aztán teljesen Görgey pártjára vitte át, vele együtt akarta a fővezért megbuktatni és vele együtt szervezte meg a tiszafüredi tábori forradalmat is.

Szintén nem teljes mértékben fogadható el Klapka előadása a kápolnai csata lefolyásáról. Részletesen és a tényeknek megfelelően adja elő az ütközet lefolyását, de fontos tényeket itt is megváltoztat. A Nat.-ben, melynek előadását nagyrészből átvette a Eml.-ben is, a csata elvesztését Dembinski rossz haditervével, a csapatok helytelen felállításával és a Görgey-féle vezérkar indolenciájával magyarázza.⁴⁸⁾ Nem törődött egyáltalán azokkal a vádakkal, amelyekkel őt Dembinski illette, t. i. hogy az ütközet elvesztésének egyik főoka az volt, hogy Klapka engedély nélkül elhagyta a siroki szoros őrzését. Ennek az volt a következménye, hogy a verpeléti út felől Schlik minden nagyobb nehézség nélkül be tudott avatkozni a csatába s ezzel az osztrák fegyverek javára döntötte el az ütközetet.⁴⁹⁾ Ezzel szemben teljesen jogtalanul vádolta a Görgey-vezérkart. Görgeyék ellen a vádat Dembinski találta ki. Dembinski szerint Bayer őrnagy kétórai késéssel továbbt-

⁴⁷⁾ Danzer: i. m. (passim.)

⁴⁸⁾ Nat. I. 265. l.

⁴⁹⁾ Danzer: i. m. 133. l.

toitt egy parancsot s ez fontos befolyást gyakorolt a csata kimenetelére.⁵⁰⁾ A Görgey-tisztek ez alól könnyen tisztázták magukat. Bebizonyították, hogy a parancsot meg sem kapták. Ezt a körülményt minden valószínűség ezerint Klapka is nagyon jól ismerte, hiszen az ütközet után együtt volt a Görgey-vezérkarral Tiszafüreden, de alkalmasnak találta, hogy az általa annyira gyűlölt Görgey-tiszteket, elsősorban Bayert, akivel a júniusi és júliusi harcok folyamán ellenséges helyzetbe került, rossz színben állíthassa be s ezzel Dembinski vállairól a kápolnai csata elvesztésének egész ódiumát le akarta venni.

A két szerencsétlen kápolnai nap (febr. 26. és 27.) után a hadsereg hangulata természetesen rosszabbodott s növelte ezt még a Dembinski által ügyetlenül elrendelt visszavonulás is. A visszavonulás mozzanataira, különösen a vezetése alatt vívott egerfarmosi csatára vonatkozólag,⁵¹⁾ valamint a hadsereg Dembinski-ellenes hangulatának leírásánál⁵²⁾ Klapka igen jó kútfő, annál kevésbé lehet használni akkor, amikor a tiszafüredi tábori forradalom előkészítéséről van szó.

A visszavonulás — Dembinski rossz tervei következtében — újabb osztrák győzelmekkel járt. Előbb Mezőkövesden, majd Egerfarmoson került a magyar sereg olyan helyzetbe, hogy a mocsaras terület miatt képtelen volt az üldöző, kisebb számú ellenséget feltartani. Klapka maga az egerfarmosi csata elvesztését, ahol nagy fölényben volt az üldöző ellenséggel szemben, azzal magyarázza, hogy Dembinski a visszavonulásra rossz terepet választott ki; serege nem tudott kellőképpen kibontakozni s így a győzelmet kénytelen volt átengedni az ellenségnek.⁵³⁾ Ez valóban megfelel a tényeknek, de Dembinski itt is, mint az egész februári hadjárat folyamán, összeesküvést szimatolt. Emlékirataiban azt írta, hogy nem csalódott a két vezér, Görgey és Klapka megítélésében, hogy ezek bizonyos „tekintetek” miatt adták fel állásaikat s hiúsították meg terveit.⁵⁴⁾ Dembinski részéről ismétlődik tehát az a vád, amelyet leveleiben állandóan írt Kossuthnak, hogy hadműveleteinek csak azért nem volt sikere, mert a két vezér ellene dolgozott. Dembinski szerint Klapka teljes mértékben felelős az egerfarmosi vereségért, ezt azonban nem akarta belátni s mikor márc. 2-án találkoztak, Görgey jelenlétében kijelentette neki, hogy ha

⁵⁰⁾ Danzer: i. m. 133. l.

⁵¹⁾ Nat. I. 269. l.

⁵²⁾ Nat. I. 272. l.

⁵³⁾ Eml. 104. l.

⁵⁴⁾ Danzer: i. m. 164. l.

4000 embere lett volna, meg tudta volna tartani Egerfarmost, de 16.000 ember sok volt neki.⁵⁵⁾

Klapkának igaza volt abban, hogy ilyen nagy tömeggel nem lehetett megvédeni a kérdéses pontot; kisebb haderővel sikeresen operálhatott volna. Ez a kérdés csak annyiban fontos, hogy a két fiatal vezér most már teljesen elkecseredett Dembinski hadvezetése miatt és elhatározta azt, hogy az öreg hadvezért minden erővel eltávolítja helyéről.

Klapka a Nat.-ben a tiszafüredi tábori forradalmat Görgeynek tulajdonította. Azt írja, hogy ő csak akkor kapcsolódott bele, amikor az ellentétek kiobbantak; az előkészítéshez nem volt semmi köze.⁵⁶⁾ Általában az egész tábori puccsal igen röviden foglalkozott és a haditanácsok leírásánál csak Görgey szerepét domborította ki. Dembinski felelősségre vonásáról alig emlékezett meg. A Nat. megírásakor sok dolgot elmellőzött; nem akarta olyan színben feltüntetni magát, mint aki nem fogadta meg a kormány parancsait s az áruló Görgeyvel együtt dolgozott a fővezér elbuktatásán.

Klapka tiszafüredi szereplésére vonatkozólag bőven nyerünk adatokat más emlékiratokból. Először Szemere Bertalan kormánybiztos foglalkozott emlékirataiban a tiszafüredi válságos napok leírásával. Ő sajnálattal látta azt, hogy Klapka, aki eddig jó hadvezér volt s nem engedte magát befolyásoltatni Görgey „soldateskai handabandázásai” által, most teljesen Görgey hatása alá kerülve Tiszafüreden Görgey mellett ő játszotta a főszerepet.⁵⁷⁾ Részletesebb adatokat nyújtott Klapka szerepléséről Görgey a maga visszaemlékezéseiben. Görgey szerint március 3-án Klapka közölte vele, hogy annak a három hadosztálynak parancsnokai, amelyek az ő vezetése alatt Egerfarmoson voltak, tisztjeik nevében kijelentették, hogy Dembinski utasításait csak úgy fogadják meg, ha Görgey vagy Klapka ellenjegyzik azokat. Ezt a kívánságukat Görgey előtt megismételték s a Klapka-féle hadosztályparancsnokok bizalmatlansági nyilatkozata nagy hatást váltott ki a Görgey-féle VII. hadtestnél is. Erre határozták el Répásy, Klapka és ő, hogy a törzskari tiszteket össze fogják gyűjteni és Szemere vezetésével haditanácsot fognak tartani, amelyen felkérlik a kormánybiztost, hogy a kormány intézkedéseiig függessze fel Dembinski fővezéri hatalmát.⁵⁸⁾

⁵⁵⁾ Danzer: i. m. 164. l.

⁵⁶⁾ Nat. I. 271. l.

⁵⁷⁾ Szemere: i. m. II. 42—43. l.

⁵⁸⁾ Görgey A.: i. m. I. 265. l.

Dembinski előadása szerint a tábornokok Szemere vezetésével előbb azt kérték tőle, hogy terveit beszélje meg velük. Ő úgy látta, hogy Görgey és Klapka nincsenek teljesen egy véleményen s ennek következménye az, hogy Klapka teljesítette rendeleteit.⁵⁹⁾ A Görgey által említett tisztekről nem emlékezett meg. Szemere ugyan részleteket nem ismert, de annyit írt Kossuthnak, hogy a vezérek unanimitásban vannak Dembinski ellen.⁶⁰⁾ Tehát eszerint Klapka benne volt a puccsban.

Ezek az összehangzó adatok mutatják azt, hogy bár Klapka munkáiban, a Nat.-ben épp úgy, mint a magyar emlékirataiban igyekezett a főszerepet Görgeyre ruházni, mégis a lázadás kezdete az ő seregéből indult ki s nem lehet kétségünk az iránt sem, hogy éppen Klapka sugalmazására jelentek meg a tisztek Görgey előtt, ami azután elindította a nyílt kitörést. Klapka talán még jobban el volt keseredve mint Görgey, hiszen éppen a tiszafüredi jelenetek előtt kapta meg azt a hadügyminiszeri rendeletet, amely őt elmozdította a főseregtől és a komáromi vár parancsnokává nevezte ki.⁶¹⁾ Ez a rendelet kétségkívül Dembinski jelentéseinek következménye volt s ez adta meg az utolsó indítékot arra, hogy a Dembinskivel való leszámolást siettesse.

Sokkal világosabb az előadása a tiszafüredi eseményekről magyar emlékirataiban. Bár itt sem ismerte be, hogy a kezdeményezés az ő seregéből indult ki, annyit mégis elismert, hogy a tábori forradalom legfőképpen az ő és Görgey munkája volt.⁶²⁾ Az Eml.-ben sokkal bátrabban és szabadabban mondta el véleményét a tiszafüredi jelenetekről és Dembinskiről, hiszen ekkor a köztudat már nem tekintette Tiszafüredet lázadásnak, hanem a szerencsés tavaszi hadjárat kiindulópontjának.

A haditanácsok részletes leírását azonban mindkét munkájában ragyrészt elhallgatta. Láttuk Dembinski, Görgey és Beniczky munkáiból, hogy szerepe különösen 2-án igen jelentős volt. Erről a 2-iki szerepléséről alig emlékezett meg s azt állítja, hogy Dembinskit csak azért kereste fel, hogy diszpozíciókat kapjon tőle s ekkor véletlenül találta ott Görgeyt, aki heves szóváltásban volt a fővezérrel.⁶³⁾ Görgey emlékirataiból tudjuk, hogy ez nem véletlen találkozás volt, hanem

59) Danzer: i. m. 164. l.

60) Steier: i. m. 107. l.

61) Nat. I. 273. l.

62) Eml. 109. l.

63) Nat. I. 279. l.

a két vezér előre megbeszélte azt, hogy Dembinskit együttesen fogják felelősségre vonni.⁶⁴⁾

Nem emlékezett meg emlékirataiban arról sem, hogy a Szemere elnöklete alatt tartott március 3-iki tisztgyűlésen nagyobb beszédet mondott. Ezt a beszédet csak Beniczky emlékirataiból ismerjük. Klapka, Görgey és Kmetty beszéde után szólalt fel s kifejtette, hogy nincs szükség katonai diktatúrára, nem kell megváltoztatni azokat a formákat, amelyek közt a nép évszázadok óta élt. Ha katonai diktatúra lépne életbe, akkor megtörténhetnék az, hogy sokan nem fognak engedelmeskedni.⁶⁵⁾

Klapkának ez a beszéde azt mutatja, hogy nem akarta magára vonni a kormány haragját, de mégis Görgeyvel együttműködve viszsza akarta szerezni hadtestét. Célja nem Görgey fővezérsége, hanem az önálló seregvezérlet volt. A 4-én Kossuth elnöklete alatt megtartott haditanács után Görgeyt ideiglenesen fővezérré nevezték ki s Klapka komáromi megbízatását is visszavonták. A tiszafüredi tábori forradalom a fiatal vezérek győzelmével végződött: Dembinski lemondott, eltávozott a hadseregtől, de utóda nem Görgey, hanem Kossuth bizalmas embere, a délmagyarországi hadszíntéren nagy szerepet játszó Vetter altábornagy lett, akit Görgey ideiglenes fővezérsége után neveztek ki. Az egész március hónap eltelt a fővezérek cserélgetésében s egységes haditerv híján a magyar hadsereg kettéosztva a Tisza túlsó partján vesztegelt és sikeres működést nem tudott kifejteni.

A Nat.-ben a Görgey-ellenes tendenciához híven éles szavakkal bírálta Görgey néhány napos fővezérségét. Szerinte Görgey fővezérségének csak egy hasznát vette, hogy a Tiszánál centralizált haderőket szétszította és Szolnokon, valamint Törökszentmiklóson az ő és Damjanich vezetése alatt álló hadosztályokat két napon keresztül minden diszpozíció nélkül hagyta. Vádolta Görgeyt azzal, hogy bár már március 4-én kinevezték fővezérré, semmi intézkedést nem tett és védtelenül hagyta őket egy esetleges támadással szemben.⁶⁶⁾

A Nat.-nek ez a beállítása teljesen tendenciózus. Görgey 4-én kapta meg a fővezérséget Kossuthtól, ezt barátságos levélben tudatta Klapkával s ebben a levélben kérte Klapkát arra, hogy azonnal értesítse seregének helyzetéről, hogy intézkedést tehessen a továbbiakra

⁶⁴⁾ Görgey: i. m. I. 265. l.

⁶⁵⁾ Steier: Beniczky 286. l.

⁶⁶⁾ Nat. I. 284. l.

nézve.⁶⁷⁾ Görgey ezt a levelet 6-án írta, tehát legfeljebb egy napi késedelemről lehetett szó. Ezt a levelet Klapka meg is kapta és válaszolt is rá, de visszaemlékezéseiben nem szól erről. Görgey István bebizonyította azt, hogy Görgey 6-iki levelében részletes diszpozíciókat is küldött, ami Klapka rosszindulatát kétségtelenné teszi. Görgeyt itt igazságtalanul támadta, hiszen küldött diszpozíciókat s az ellenség támadásától sem kellett tartani, mert a Damjanich-féle szolnoki győzelem (márc. 4.) egyelőre feltartotta az osztrákokat. A Görgey—Klapka levélváltást, amely teljesen megcáfolja Klapka vádjait Görgey tétlenkedésére vonatkozólag, Görgey István közölte munkájában,⁶⁸⁾ s a bizonyítékok miatt Klapka magyar emlékirataiban meg sem emlékezett Görgey hibájáról, hanem ehelyett már csak a kormány némtörődömégéről beszélt.⁶⁹⁾

Néhány nap múlva, március 9-én, nevezte ki Kossuth Vettert fővezérré. Ugyanakkor értesítette Klapkát s közölte vele azt, hogy a hadsereget kétfelé osztja, az egyik élén Görgey fog állni s ennek központja Tiszafüred lesz, a másik Damjanich parancsnoksága alá kerül s székhelye Szolnok lesz. Klapka hadtestét Damjanich alá helyezték⁷⁰⁾ A márciusi sikertelen hadműveletekről, a két meghiusult cibakházai előnyomulásról Klapka munkái igen sok hasznos adatot nyújtanak,⁷¹⁾ adatait Vukovics is megerősíti, aki ekkor mint kormánybiztos működött a seregnél. A hónap végén egyesítették egymással a két hadsereget, s minthogy Vetter a Damjanichsal való afférja miatt lemondott, Klapka néhány napi fővezérsége után Kossuthnak nem volt többé más választása, mint az, hogy az egyesített hadsereg élére Görgeyt nevezze ki.

Mindkét erre vonatkozó visszaemlékezésében Klapka csupán a hadsereg működésére vonatkozó adatokat szolgáltat; arra vonatkozólag, hogy milyen viszonyban volt Kossuthal, semmiféle adatot nem találunk nála, pedig ez a probléma különösen az áprilisi függetlenségi nyilatkozat szempontjából döntő fontosságú. Kossuth és Klapka viszonya teljesen megváltozott márciusban. A Dembinski miatt keletkezett bizalmatlanság megszűnt, Kossuth újra elfogulatlan szemmel nézte Klapka hadvezéri képességeit s különösen alkalmasnak találta

67) Görgey—Klapka márc. 6. (Kiadta Görgey I.: i. m. II. 21. l.)

68) U. o. II. 21. l.

69) Eml. 117. l.

70) Klapka—Kossuth márc. 9. (Eml. 113. l.)

71) Nat. I. 293—95. l.

arra, hogy adott esetben Görgeyvel szemben őt játssza ki. Tudjuk Kossuth emlékirataiból, hogy márciusban tudatta Klapkával azt, hogy esetleg ő veszi át a hadsereg főparancsnokságát s ebben az esetben Klapka lehetne a hadsereg tábornoki főnöke.⁷²⁾ Kossuthnak ezt a tervét Klapka valószínűleg nem helyeselte, mert a feladatot nem vállalta el. Kossuth maga is jobbnak látta azt, hogy katonát állítson a sereg élére, bár éppen ebben az időben, március első napjaiban, kapott a hadügyek intézésére külön felhatalmazást.⁷³⁾

Kossuth már a tiszafüredi haditanács után kijelölte Klapkát a II. osztályú érdemkeresztre Vécseyvel együtt. Mészároshoz intézett hivatalos levelében írta, hogy Klapka „a hadsereg organizációjának minden esetre díszes végrehajtásán felül különösen a Schlik-elleni táborozásban, Keresztúr, Tarcal, Tokaj és Hidasnémeti mellett nyilvános jeleit adá vezérkari ügyességének s hősiességszolgálatának.”⁷⁴⁾ Kossuthnak erre a hivatalos levelére Mészáros 10-én válaszolt.⁷⁵⁾ Vécseyt érdemesnek tartotta az érdemkeresztre, Klapka ezredet a szabályok értelmében a katonai érdemjel harmadik osztályával akarja feldíszíteni, minthogy az említett négy haditett kisebbbbszerű volt. Ha ez ellen Klapkának kifogása volna, — írja Mészáros — akkor megmarad az a joga, hogy a tények felhozásával a hadügyminisztériumhoz folyamodhatik. Kossuthban tehát megvolt a jóakarat arra, hogy Klapka megkapja a megérdemelt kitüntetést. De Mészáros, aki az egész hadjárat folyamán lebecsülte képességeit, haragudott rá azért, mert azzal a sereggel, amellyel ő nem tudott sikereket elérni, Klapka nagyjobbbszabású diadalokat aratott, meggátolta a rendjel-adományozást. Klapka nem is kapta meg a kitüntetést, ami természetesen újra Debrecen ellen hangolta.

Kossuth és Klapka teljes kibékülése csak a március 17-iki cibakházai találkozón történt meg. Klapka emlékirataiban nem foglalkozott ezzel a nagyfontosságú jelenettel, csak 1881-iki cikkében írta meg,⁷⁶⁾ hogy Kossuth Cibakházán meglátogatta a tábornokot, közölte az oktrozált alkotmány szövegét s megemlítette a függetlenségi nyilatkozat szükségét. A jelenlevő tábornokok ebbe a módozatok megtárgyalása nélkül belementek. Sokkal részletesebb adatokat kapunk

⁷²⁾ Ir. I. 104. 1.

⁷³⁾ Kossuth—Klapka márc. 9. (Eml. 115. 1.)

⁷⁴⁾ Kossuth—Mészáros márc. 6. (O. L. — O. H. B. 3107—1849.)

⁷⁵⁾ Mészáros—Kossuth márc. 10. (O. L. — O. H. B. 3152—1849)

⁷⁶⁾ Correspondence de Pesth és Magyarország. 1881. márc. 5.

Kossuth cibakházi látogatására vonatkozólag Vukovics emlékirataiból.⁷⁷⁾ Vukovics szerint Törökszentmiklóson kapták meg a márciusi oktroyált alkotmány szövegét s ezt nekik Kossuth olvasta fel. A manifesztum tartalma mindenkire lázítólag hatott. Damjanich és főleg Klapka ingerülten kiáltottak fel, hogy aki még most is pacifikációról beszél, azt hazaárulónak kell nyilvánítani. Kossuth — Vukovics szerint — ekkor kezdte először a függetlenségi nyilatkozat eszméjét hangoztatni, amely az első hír hatása alatt általános visszhangot keltett.

Hasonló esetről emlékezett meg Kossuth is.⁷⁸⁾ Ő azt állítja emlékirataiban, hogy Törökszentmiklóson Vetter, Damjanich és Klapka voltak az első, akik kezükben a márciusi manifesztummal beléptek hozzá és kijelentették, hogy ezen merénylet után a Habsburg-házzal többé alkudni nem lehet s most már a harc pozitív végcélját nemzeti nyilatkozatban kell kitűzni. Ezt a tábornokok közül Aulich, Leiningen és Nagy Sándor helyeselték. Vukovics és Kossuth egybehangzó állításai tehát bizonyítják azt, hogy Klapka márciusban határozottan lekötötte magát a függetlenségi nyilatkozat mellett, holott magyar emlékiratai szerint a döntő fontosságú gödöllői haditanácson csak azért egyezett bele a nyilatkozat kibocsátásába, mert azt Görgey sem ellenezte. A kiegyezési korban, amikor különösen az április 14-iki nyilatkozatot, tehát a Habsburg-dinasztia trónfosztását tartották a legfontosabb eseménynek, Klapka igyekezett letagadni azt, hogy ennek hive volt. Hogy Klapka márciusban határozottan republikánus érzelmű volt és Kossuth bizalmas emberévé lett, azt mutatják Vukovics, Kemény Zsigmond és Kovács Lajos visszaemlékezései, amelyeknek alapján meg lehet állapítani, hogy a függetlenség kérdésében radikális álláspontot foglalt el. Nemcsak Törökszentmiklóson (Klapka tévesen Cibakházát említ), ahol Kossuth először látogatta meg a hadsereget, hanem március 17-én Cibakházán, Kossuth második látogatása alkalmával Klapka erőiesen kikelt azok ellen, akik a márciusi alkotmány után még alkudozni akartak a dinasztiaival. Kemény Zsigmond emlékirataiból tudjuk,⁷⁹⁾ hogy Kossuth Nyáry Pálnak, a Honvédelmi Bizottmány helyettes elnökének azt írta Cibakházáról, hogy nála, a táborba való megérkezése után tüetént megjelent Klapka tábornok számos főtiszttel és meg-

⁷⁷⁾ Vukovics Sebő: Emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből. (Kiadta: Bessenyei Ferenc). Bp. 1894. 440. l.

⁷⁸⁾ Ir. II. 275. l.

⁷⁹⁾ Kemény Zsigmond emlékiratai. (Először kiadta Beksics Gusztáv 1883-ban) Új kiadása: K. Zs. Összes művei IX. 112. l.

kérdezte tőle, igaz-e az, hogy van Debrecenben egy párt, mely a katonaság mellőzésével akar mindenáron a dinasztíával kibékülni. Kossuth ezen megütközve ajánlotta Nyárynak, hogy rendelje el a párt investigációját. Ugyancsak tiltakozott Klapka akkor Kossuth előtt az Esti Lapoknak, a békepártiak orgánumának a hangja ellen.

A debreceni békepártiak erre elhatározták: Klapkát fel fogják világoztatni, hogy sem a katonaság mellőzésével, sem pedig parlamenti úton nincs szándékukban ilyesmit tenni. Emellett még elküldték neki az Esti Lapok számait azért, hogy Klapka jegyezze ki belőle mindazt, amit lázítónak tart. Klapka erre a levélre csak április 8-án válaszolt⁸⁰⁾ s ebben a levelében elismerte, hogy az Esti Lapok cikkei nem ártalmasak a magyar ügyre nézve. Kemény ezt a levelet nem ismerte, vagy tartalmát elfelejtette s így emlékirataiban Kossuthot vádolta azzal, hogy ezt az egész tiltakozást csak ő adta Klapka szájába.⁸¹⁾ A levél egyik kitétele azonban bizonyítja azt, hogy Klapka tényleg tiltakozott Kossuth előtt a békepártiak ellen.

Valószínű, hogy ezt a tiltakozást Kossuth rendezte azért, hogy bizonyítéka legyen a debreceniekkel szemben a hadsereg kiegyezésellenes hangulatáról. Kossuth már ekkor azt hitte, hogy Görgey és a békepárt között kapcsolatok vannak s Debrecenben is olyan hírek terjedtek el, hogy a hadsereg békét akar a dinasztíával.⁸²⁾ Ennek megcáfolására semmi sem volt alkalmasabb, mint éppen a hadsereg vezéreinek tiltakozása a kiegyezés ellen. Klapka tiltakozása tehát jó alkalmat adott arra, hogy Kossuth erélyesebb lépéseket tehessen a békepártiakkal szemben.

Klapka márciusi republikánus és Habsburg-ellenes hangulatára értékes adatokat nyújt Vukovics visszaemlékezése. Vukovics szerint Kossuth távozása után Klapka néhány napig még Cibakházán maradt s nála esténként politizáló társaságok gyűltek össze. Ebben az időben — Vukovics állításai szerint — gyakran hallatszott annak az emlegetése, hogy a magyar trónra Leuchtenberg herceget, az orosz cár rokonnát kellene meghívni. Klapka maga is azt mondta, hogy bár ő republikánus, mégis a jelen körülmények között Leuchtenberg királyságát tartaná a legcélszerűbbnek. Az osztrák házzal való kibékülést senki sem említette, de Klapka neki egy este bizalmasan előadta, hogy értesülése szerint Debrecenben van egy párt Nyáry Pál vezetése alatt,

⁸⁰⁾ Kovács Lajos: A békepárt a magyar forradalomban. Bp. 1883. 102. l.

⁸¹⁾ Kemény: i. m. IX. 114. l.

⁸²⁾ Horváth: i. m. II. 382. l.

amely arra törekszik, hogy a dinasztíával kiegyezzen. Klapka szerint ennek a pártnak a működése igen sérti a hadsereget, mert amikor a sereg vérét ontja a haza függetlenségéért, akkor kinos tudnia azt, hogy van egy párt, amely ellene dolgozik.⁸³⁾ Vukovics, Kossuth és Kemény állításai alapján biztosra vehetjük azt, hogy Klapka ebben az időben teljes mértékben republikánus és híve a Kossuth-féle nyilatkozat-tervnek. Kiegyezéskori emlékirataiban és cikkeiben azt hirdette, hogy ő nem volt híve a nyilatkozatnak, hanem inkább a meg egyezés felé hajlott; ezt azonban csak később találta ki, amikor a függetlenségi nyilatkozat pártolásának bevallása nem keltett volna jó hatást.

Az egyesített hadsereg élére Klapka párnapos ideiglenes fővezérsege után Görgey került, aki Tiszafüredről kiindulva megkezdte offenzíváját a főváros környékén tartózkodó sereg ellen. Klapka előadását a három fontos ütközetről csak kellő kritikával használhatjuk. Mind a három nagyjelentőségű ütközetben, Tápióbicskénél április 4-én, Isaszegnél ápr. 6-án és Vácnál ápr. 10-én, Klapka szerepet játszott. De éppen ezért, mert egyik ütközetben sem járt sikerrel a szereplése, bár mindhárom csata magyar győzelemmel végződött, saját tetteinek leírását nem fogadhatjuk el teljesen. Nem állít valótlanúságot, de az eseményeket úgy csoportosítja, hogy saját hibái nem kerülnek napvilágra.

Tápióbicskén az ő vezetése alatt álló Dipold-dandár követett el olyan ügyetlenséget, amely miatt az ütközet majdnem elveszett. Erről Klapka a Nat.-ben csak nagyon homályosan írt,⁸⁴⁾ de később a Görgey-emlékiratokban lévő bizonyítékok miatt⁸⁵⁾ kénytelen volt bevallani azt, hogy az ő csapatai viselkedtek gyáván.⁸⁶⁾ Ugyanez a helyzet Isaszegnél is. Emlékirataiban hosszasan leírta az ütközetet,⁸⁷⁾ igen érdekes adatokat is közölt, de a saját szereplésére vonatkozó dolgokat, vagy elhallgatta, vagy elferdítette. Az isaszegi csatában lévő szerepét is csak Görgey visszaemlékezéseiből lehet rekonstruálni,⁸⁸⁾ mert saját hibáját, a visszavonulási kísérletet, teljesen elmellőzi és míg saját hibáját nem írja meg, alkalmat talál arra, hogy Görgeyt oktassa ki, mert az szerinte nem használta ki a győzelmet. A harmadik

⁸³⁾ Vukovics: i. m. 446. l.

⁸⁴⁾ Nat. I. 312. l.

⁸⁵⁾ Görgey: i. m. I. 309—313. l.

⁸⁶⁾ Eml. 124. l.

⁸⁷⁾ Nat. I. 521. l.

⁸⁸⁾ Görgey: i. m. I. 518. l.

győzelmes csata Vácánál volt. Itt Damjanich-csal kellett volna együttműködnie, de elkésett s hibája majdnem bajba döntötte Damjanichékat. A csata leírásánál itt is az ismert eszközökkel élt:⁸⁹⁾ saját hibájáról nem emlékezik meg — újból csak Görgeytől ismerjük a részleteket — de annál inkább vádolja Damjanichot, a csata hőst.⁹⁰⁾

Klapka nagy támadásoknak volt kitéve a gödöllői haditanács miatt is. A haditanács kérdése tulajdonképp Kossuth és Görgey között merült fel s az volt a lényege, tudott-e Görgey arról, hogy Kossuth néhány nappal a gödöllői tanácskozás után függetlenségi nyilatkozatot fog kiadni. Kossuth a maga szeptember 12-iki viddini levelében határozottan állította azt, hogy ő Gödöllőn közölte Görgeyvel s a többi jelenlevő tábornokokkal, hogy válaszul a márciusi manifesztumra függetlenségi nyilatkozatot akar kiadni s úgy Görgey, mint a tábornokok beleegyeztek ebbe.⁹¹⁾ Görgey emlékirataiban határozottan tagadja ezt és azt állítja, hogy beszélt ugyan Kossuthtal Gödöllőn a függetlenségi nyilatkozatról, de nem ajánlotta, hogy kiadja, mert Magyarország ügye nem lenne többé igazságos, ha elszakadna Ausztriától. Szerinte a haditettek a fontosak s ezenkívül kifejtette V. Ferdinánd iránt érzett dinasztikus érzését is. Ezek után — írta Görgey — nem került többé szóba Magyarország elszakadása. Görgey kijelentette azt is, hogy nem tud arról, hogy Kossuth közölte tervét a többi tábornokkal.⁹²⁾ Még erősebben fellángolt ez a vita, amikor Kossuth emlékiratainak második kötete megjelent. Kossuth leköszölte annak a cikknek a kivonatát, amelyet névtelenül küldött be a Kölnische Zeitung-nak.⁹³⁾ Ebben tiltakozott az említett lap azon vádjá ellen, hogy ő a hadsereg tudta és helyeslése nélkül adta volna ki a nyilatkozatot. Ismertette a török-szentmiklósi jelenetet, amikor Klapkáék határozottan követelték a nyilatkozat kiadását s hozzátette ehhez, hogy Görgeyt, aki Vetter megbetegedése után fővezér lett, Klapka jelenlétében megkérdezte, egyetért-e a többi vezér nyilatkozatával és osztozik-e a hadsereg érzelmeiben. Erre Görgey kijelentette, hogy ő az alkut Ferenc Józseffel erkölcsi lehetetlenségnek látja, de a resignáltatott V. Ferdinánddal nem ellenezné. Ezután történt a három győzelmes csata. (Hatvan, Tápióbecske, Isaszeg.)

⁸⁹⁾ Nat. I. 330. l.

⁹⁰⁾ Görgey: i. m. II. 20. l.

⁹¹⁾ Kossuth a magyar szabadságharc végnapjairól. (Kiadta Szilágyi Sándor) Pest 1850. 12. l.

⁹²⁾ Görgey: i. m. II. 11. l.

⁹³⁾ Ir. II. 276. l.

A továbbiakra nézve Kossuth azt állította, hogy Gödöllőn Görgey elejtette V. Ferdinándot, vele világosan megegyezett s akkor ő visszatért Debrecenbe, hogy a megállapodások szerint létrehozza a függetlenségi nyilatkozatot. Így Kossuth szerint a hadsereg teljesen egyetértett a nyilatkozattal és ő éppen azért sietett a nyilatkozat megalkotásával, hogy ne a hadseregtől kelljen hallania a pronounciációt.⁹⁴⁾

Kossuth állításait Görgey újra a már ismert érvekkel cáfolta. Erre nyilatkozott erről a kérdésről Klapka is 1881-ben a *Correspondence de Pesth* c. lapban.⁹⁵⁾ Ebben a cikkében azt állította, hogy Görgeynek és Kossuthnak volt egy előzetes tanácskozása négyszemközt, amelynek eredményéről egyik sem értesítette őt. A haditanácson Kossuth olyan értelemben nyilatkozott, mint Cibakházán (helyesen Török-szentmiklóson), Görgey Kossuth előterjesztésére nem nyilatkozott, ők pedig nem elleneztek. Ha Görgey — mint állítja — a terv ellen nyilatkozott, akkor ezt csak négyszemközt tehette meg, mert akkor, mikor Kossuth vele, Gáspárral, Damjanichsal és Aulichhal közölte a nyilatkozat eszméjét, a fővezér nem tiltakozott ellene. S minthogy Görgey nem tiltakozott, — írta Klapka, — ők sem nyilatkoztak a terv ellen, bár ő maga nem helyeselte a nyilatkozatot. A tábornokok Klapka szerint azt hitték, hogy Kossuth és Görgey megegyeztek ebben a kérdésben a négyszemközti találkozón.

Klapka cikkének állításait Görgey István boncolgatta, hibásnak találta azt, hogy Klapka a cibakházai megbeszélésről ír, mert Cibakházán Kossuth nem fejtette ki részletesen a nyilatkozat tervét, másrészt pedig pszichológiai lehetetlenségnek állította azt, hogy Kossuth megnyerte volna a tábornokok beleegyezését, hiszen nemsokára éppen Damjanich és Gáspár voltak legjobban fellázadva a nyilatkozat ellen.⁹⁶⁾

Ezt a fontos megbeszélést a három életben maradt szemtanú háromféleképpen írta meg. A három közül Klapka leírása felel meg a tényeknek. Állításait bizonyítja Görgeynek egy újabban feltalált klagenfurti nyilatkozata. Ebben elismerte azt, hogy Kossuth közölte vele négyszemközt a nyilatkozat tervét, de ő ehhez beleegyezését nem adta s akkor, amikor erről a dologról a tábornokok előtt szó került, nem tartotta szükségesnek azt, hogy tiltakozását még egyszer bejelentse.⁹⁷⁾ Ez a vallomás tehát bizonyítja, hogy Kossuth és Görgey között

⁹⁴⁾ Ir. II. 276. l.

⁹⁵⁾ Klapka id. 1881-iki cikke.

⁹⁶⁾ Görgey I.: i. m. II. 125. l.

⁹⁷⁾ Steier: i. m. 188. l.

nem történt végleges megegyezés, mert a négyszemközi beszélgetésen Kossuth csak értesítette tervéről Görgeyt, de helyeslést nem kapott tőle, a haditanácson pedig Görgey olyan látszatot keltett, hogy beleegyezik a nyilatkozat kiadásába, minthogy nem tiltakozott ellene. Az események leírása tehát Klapka 1881-iki cikkében megfelel a tényeknek.

Klapka visszaemlékezéseiben, különösen az Eml.-ben inkább azt találjuk különösnek s valószínűtlennek, hogy szerinte, ha Görgey akkor nyilatkozott volna Kossuth terve ellen, ő és a tábornokok vele együtt szintén tiltakoztak volna.⁹⁸⁾ Ez teljes ellentétben van a Nat.-ben közölt állításaival, ahol magát mint a függetlenség és Kossuth hívét tüntette fel. Tudjuk a márciusi eseményekből s látni fogjuk a következőkből is, hogy Klapka százszázalékos híve volt ebben az időben Kossuthnak s helyeselte a függetlenség kimondását. Republikánus érzelmű volt s nem valószínű, hogy éppen akkor, amikor Görgeyvel és Damjanichcsal az isaszegi csata miatt rossz viszonyba került, állott volna az ő pártjukra. Klapkának ezek az állításai tehát tisztán a kiegyezés-kornak születtei, a Deák-párt volt tagjáié, aki a függetlenség kimondásában való rézességét lehetőleg kevésbé akarta kidomborítani.

Kossuth anélkül vált el Görgeytől s a főseregtől, hogy közölte volna a nyilatkozat kiadásának időpontját. Ez vezetett arra, hogy akkor, mikor a hadsereg dinasztikus érzelmű tisztjei váratlanul értesültek a lévai táborban a függetlenség kimondásáról, Kossuthot vádolták azzal, hogy ezt erőszakosan, a hadsereg tudta nélkül hozta létre.

Klapka leírása a hadsereg hangulatáról, amellyel a függetlenségi nyilatkozat hírét fogadta, szintén nem felel meg a tényeknek. Klapka Léván volt ápr. 17-én, amikor a hadsereg megtudta azt, hogy három nappal azelőtt az országgyűlés kiadta a függetlenségi nyilatkozatot. A Nat.-ben azt írta, hogy a függetlenségi nyilatkozat hírét a hadsereg a kormány iránt érzett szokásos bizalommal fogadta, csak Görgeyt és az általa befolyásolt tiszteket érte úgy, mint a felhőtlen égből jövő villám.⁹⁹⁾ Szerinte ezek a tisztek a váci nyilatkozat óta akartak egy hátsó ajtót, amelyen keresztül a tárgyalásokat megkezdhetnék volna a dinasztiaival. A függetlenségi nyilatkozat után pedig ilyenről szó sem lehetett. Ettől a pillanattól kezdve — írta Klapka — a Görgey-féle táborban a kormány- és nemzetellenes üzenetek egyre

⁹⁸⁾ Eml. 129. l.

⁹⁹⁾ Nat. I. 334. l.

jobban elharapóztak.¹⁰⁰⁾ A későbbiekben határozottan kijelentette, hogy a Görgeyék részéről elterjesztett hír, hogy a hadsereg royalisztikus érzésű volt s így ellentétben állott a függetlenségi nyilatkozattal, nem felel meg a valóságnak. Ő ebből a Görgey által elterjesztett V. Ferdinánd iránt érzett pietásból semmit sem vett észre.¹⁰¹⁾

A függetlenségi nyilatkozat hatásáról ellentétes adatokat közöl Vukovics Sebő. Ő jelen volt akkor, amikor a nyilatkozat híre a táborba érkezett. Szerinte ez a hír a táborban nagyobb meglepetést nem keltett. Görgey hallgatag volt, néhány tiszt azonban támadta a dolog célszerűségét. Kossuthot egy szóval sem támadták, őt Görgey környezete mindig nagy áhitatossággal emlegette, ellenben a képviselőházat támadták. Görgeyvel négy szemközt is beszélt, de nála semmi ellenszenvet nem vett észre a nyilatkozat iránt, csak azt az észrevételt tette, hogy egy döntő jelentőségű csata után kellett volna kiadni. Beszámol azután arról a tábori vacsoráról, amelyet Damjanich rendezett s ahol tényleg többen kikeltek a nyilatkozat kiadásának időszerűtlensége miatt.¹⁰²⁾

Tehát Vukovics — ellentétben Klapkával — azt állította, hogy Görgey nem volt felháborodva a nyilatkozat miatt, hanem csak a főtisztek támadták erősen. Vukovics állításait megerősíti a Ludvig kormánybiztos és Kossuth közötti levelezés, amelyből kitűnik az, hogy Görgey nem kelt ki erősen a nyilatkozat ellen.¹⁰³⁾ Maga Görgey is csak annyit üzent Kossuth titkárával a kormányzónak, hogy ilyen fontos dolog időpontját máskor jelentsék be neki előre.¹⁰⁴⁾ Különösen érdekes Kossuth április 23-iki levele,¹⁰⁵⁾ melyet a táborban tartózkodó kormánybiztoshoz, Ludvighoz intézett. Ebben a levélben Kossuth egyáltalán nem emlékezett meg arról, hogy Görgey támadta volna a kormányt, csupán annyit jelentett ki, hogy nem érti a főtisztek, különösen a derék Damjanich elégedetlenségét, hiszen ő Magyarország jövője iránt már több ízben szólt Görgeyvel, Klapkával és Damjanichsal s úgy vélte, hogy a hadsereg hangulatával tisztában van, minthogy vezéreinek hangulatát megismerte. Velük közölte a függetlenségi nyilatkozat eszméjét s nem tiltakoztak ellene. Levelének végén panaszkodott Damjanichra, aki állítólag kijelentette, hogy más fővezér alatt,

¹⁰⁰⁾ Nat. I. 334. l.

¹⁰¹⁾ Nat. I. 337. l.

¹⁰²⁾ Vukovics: i. m. 469. l.

¹⁰³⁾ Steier: i. m. 211. l.

¹⁰⁴⁾ Vukovics: i. m. 471. l.

¹⁰⁵⁾ Kossuth—Ludvig h. ápr. 23. (M. N. M. — Törzsanyag.)

mint Görgey nem szolgál. Ha nála egy személyes indulat — írta Kossuth — többet ér, mint a haza, ördög legyen kormányzó, de én nem. Leveléken a legnagyobb bizalom hangján szólt Görgeyről s kijelentette, hogy a hadügyminisztériumot legszívesebben az ő kezében látná.

Klapkának ez a beállítása, hogy a Görgey által sugalmazott tisztek voltak a nyilatkozat ellenségei, nem fogadható el. A főtisztek hangulata valóban rossz volt, de éppen abban állott Görgey feladata, hogy őket lecsendesítse.¹⁰⁶⁾ Ezt Klapka nagyon is jól tudhatta, hiszen ezeket a kritikus napokat, mint szemtanú írta le. Emlékirataiban mindig Görgeyről és Görgey-tisztekről beszélt s ezzel alátámasztotta Kossuth állításait, aki a tisztek lázításával vádolta Görgeyt.

Görgey igyekezett lecsendesíteni a lázadás küszöbén álló kormányellenes tiszteket s mikor Molnár Ferdinánd árulásra akarta csábítani, megtagadta azt. A kormányellenesek különösen a VII. hadtestből kerültek ki s köztük voltak Görgey rokonai is.¹⁰⁷⁾ Kétségkívül szóba került a katonai diktatúra kérdése, de Görgey nem tudta rászánni magát, hogy megvalósítsa. Ellenben, — mint Steier bebizonyítja, — hibás volt abban, hogy később olyan dolgokat ígért meg a főtiszteknek, amiket nem tudott teljesíteni, így pl. azt, hogy eltávolítja a kormányt és visszavonhatja a nyilatkozatot.¹⁰⁸⁾ Viselkedéséből — ellentétben Klapka állításával — az tűnik ki, hogy inkább csak a nyilatkozat időpontja bántotta s nem maga a nyilatkozat, különben nem fogadta volna el a hadügyminiszterséget sem.

Klapka vádjai kétségkívül Kossuth-pártiságból születtek. Kossuth később azt írta, hogy Görgey a maga klikkjében erősen kikelt a nyilatkozat ellen, amelybe pedig előzőleg beleegyezett. De Kossuth szerint éppen az volt az ő árulásának tengelye, hogy míg a hedseregénél volt, addig a legnyájasabb volt iránta, de amikor elment, a háta mögött állandóan támadta őt.¹⁰⁹⁾ Ezt vette tehát át Klapka első emlékirataiban, anélkül, hogy a helyzetet tényleg így látta volna. Kiegyezési emlékirataiban, amikor már sokkal közelebb volt Görgeyhez, egész másképpen írt. 1881-iki cikkében meg sem említette azt, hogy Görgeynek mi volt a véleménye, ezzel szemben erősen kidomborítja Damjanich kijelentéseit.¹¹⁰⁾ Az Eml.-ben pedig határozottan kijelentette, hogy Kossuth nem mondta meg, hogy ily hamar adja ki a nyilat-

¹⁰⁶⁾ Steier: i. m. 217. l.

¹⁰⁷⁾ U. o.

¹⁰⁸⁾ U. o. 221. l.

¹⁰⁹⁾ Kossuth: i. m. 13. l.

¹¹⁰⁾ Id. 1881-iki hirl. cikk.

kozatot s emiatt vett nagyobb felindulás erőt Görgeyn.¹¹¹⁾ Ez a kétféle beállítás is mutatja azt, hogy Klapka Görgey-ellenes vádja, tehát az, hogy Görgey lázította volna a tiszteket, teljesen tendenciózus volt s latározottan annak a kossuthi gondolatnak a kifejezője, amely szerint a vezérek kormány-ellenes tevékenysége okozta a világosi katasztrófát. Ezt néhány sorban Klapka éppen itt világosan ki is fejtette.

Az április 19-iki nagyarlói¹¹²⁾ és az április 26-iki¹¹³⁾ komáromi csaták leírásai megfelelnek a tényeknek. Itt Klapkának fontos szerepe volt s feladatát mindkét ütközetben sikeresen oldotta meg, nem volt tehát semmi szüksége arra, hogy hibáját mentve az eseményeket más színben állítsa be. A budai ostrom kérdésével mind a három emlékiratában foglalkozott. Ebben a kérdésben azonban állításait — szerepének és helyzetének különös volta miatt — csak nagy kritikával használhatjuk.

Az április 27-iki haditanácsról Klapka úgy nyilatkozik első emlékiratában, a Memoiren-ben, hogy Komárom bevétele után Görgey kezében volt nemcsak Magyarország, hanem az egész Európa sorsa is. Görgey Bécsset támadhatta volna meg és nevét ezzel a legnagyobb szabadsághősök közé iktathatta volna, mégis Budát fogta ostrom alá s ezt is késedelmezve tette meg, mert a komáromi csata után több napot hiábavalóságokkal töltött el. Klapka szerint Bécs elfoglalása az egész szabadságharcot is eldöntötte volna. Ezzel szemben a budai ostrom kisebb jelentőségű volt. Klapka szerint Görgey azért választotta ezt a célszerűtlenebb haditettet, mert tudta azt, hogy a magyarság tradíciója Budához fűződik és ha Budát sikerül neki bevenni, akkor a nép körében igen nagy népszerűsége lesz és kedves tervét a diktatúrát ezáltal megvalósíthatja.¹¹⁴⁾

A Nat.-ben csak annyit írt erről a kérdésről, hogy a komáromi csata után egyedül Görgey döntött arról, hogy Bécs vagy Buda felé menjenek-e. Görgey Budát választotta s ezzel az első lépés az összeomlás felé meg volt téve.¹¹⁵⁾ Egyik emlékiratában sem írta le részletesen a haditanács lefolyását, amivel elkerülte azt, hogy saját szerepléséről kelljen szólnia.

Annál részletesebben ismerjük a haditanács körülményeit a Görgey-párti emlékiratokból. Tudjuk, hogy a budai ostrom kérdése meny-

111) Eml. 135. l.

112) Nat.. I. 338. s köv. l.

113) Nat. I. 368. l.

114) Mem. 3. l.

115) Nat. I. 376. l.

nyire fontossá vált, amikor Kossuth viddini levelében az ostrom ódiumát teljes mértékben Görgeyre fogta s a budai ostromot úgy tüntette fel, hogy a szabadságharc igazi összeomlása emiatt az elhibázott hadművelet miatt kezdődött volna meg. Görgey emlékirataiban erre vonatkozólag azt állította, hogy a komáromi haditanácsban Klapka igen tevékeny szerepet játszott. Ő volt az, aki „Budavár bevételének sürgős elsőbbsége mellett kardoskodott”.¹¹⁶⁾ A haditanácsban — írta Görgey — Klapka rámutatott arra, hogy mennyire fontos az, hogy Budavár magyar kézen legyen. Klapka szerint az, hogy Budán osztrákok vannak, a közbiztonságot állandóan veszélyezteti. Az ellenséggel szemben minden offenzíva lehetőségét csak az biztosítja, ha a főváros magyar kézben van. Klapka szerint a főváros bevétele azért is fontos, mert igen jó hatással van a népre. Egyébként — mondja Görgey szerint Klapka — ez a hadsereg kívánsága és a hadsereg imponáló fellépése a várat könnyen elfoglalhatja.¹¹⁷⁾ Görgey szerint Klapka óhaját még az is erősítette, hogy Kossuth leveleiben mindennek előtt Buda visszafoglalását tartotta fontosnak. A fővezér ezenkívül politikai szempontból is hasznosnak látta a budai ostromot s ezért fogadta el Klapka indítványát Bayer bécsi tervével szemben.¹¹⁸⁾

Görgey állításait megerősíti Rochlitz Kálmán naplója. Rochlitz szerint Klapka kérve kérte Görgeyt, hogy engedjen Kossuth óhajtásának, nehogy a baráti frigy felboruljon. Klapka ezzel befolyásolta Görgeyt, de Bayert nem: ez csak azért egyezett bele a tervbe, mert Bécs ostromára nem volt kellő munició.¹¹⁹⁾

A Görgey-párt Klapkának nagy szerepet tulajdonított ebben a kérdésben. És hogy ez így is volt, azt bizonyítja Klapkának magyar emlékirataiban lévő állítása, melyszerint Görgeynek a komáromi csata után nem állott módjában az, hogy Bécset ostrom alá vegye, mert az osztrák sereg Komárom alatt nem volt tönkreverve, hanem képes lett volna a támadó magyar sereg ellen fellépni. Szerinte Komáromban szó sem lehetett Bécs ostromáról. Ezzel szemben Buda birtoka óriási fontosságú volt s itt kifejtette, miért volt szükség arra, hogy előbb Budát vegyék ostrom alá s aztán Bécset. A haditanács lefolyására vonatkozólag azt állította, hogy itt ő az előbb elmondott nézetet képviselte, de sohasem ment addig, hogy hosszú ostromba belemenjen, hanem csak

¹¹⁶⁾ Görgey: i. m. II. 56. l.

¹¹⁷⁾ U. o. II. 57. l.

¹¹⁸⁾ U. o.

¹¹⁹⁾ Görgey I.: i. m. II. 253. l.

azt ajánlotta, hogy egy coup de main-t kell végrehajtani, s ha ez nem sikerül, akkor a feldunai hadműveleteket kell folytatni.¹²⁰⁾

Látjuk tehát, hogy emlékirataiban teljesen ellenkezően beszélt erről a kérdésről. Első két emlékiratában, amikor Kossuth hatása alatt állott és arra törekedett, hogy az elkövetett hibákból mennél többet Görgeyre hárítson, készséggel vádolta a fővezért ezzel a Kossuth által végzetesnek nevezett lépéssel. Kossuth ugyanis már viddini levelében azzal vádolta Görgeyt, hogy hibás volt abban, hogy a komáromi csata után a menekülő Jellasicsot nem üldözte s ahelyett, hogy az ő parancsára Buda ellen 8—10.000 embert küldött volna s a többi 30.000 emberrel Bécsét fogta volna ostrom alá, fordítva cselekedett; Buda ellen fordult, ami által az első lépés az összeomlás felé meg volt téve.¹²¹⁾ Ugyancsak Kossuth a Kölnische Zeitung azon vádjára, hogy az ő parancsára vonult volna Görgey Buda ellen, azt válaszolta, hogy ő a komáromi csata után azt üzenté Görgeynek, hogy „amerre az ellenség megyen, Önnek is arra kell mennie, úgyve, üldözve, kergetve őt szakadatlanul. Buda visszafoglalása igen fontos, de ennél sokkal fontosabb a politikai-sztratégiai eredmény.“¹²²⁾ E cikk szerint azt írta Görgeynek, hogy „ha az ellenség (ami nem hihető) Buda alá vonulna vissza, akkor Önnek kétségtelenül egész erejével Buda alá kellend mennie, de ha ami valószínűbb, hogy az ellenség Ausztria alá vonulna vissza, akkor Ön egy Blocada Corpsot küldend Buda alá“. Görgey azonban futni hagyta az ellenséget. Mikor Klapka Budáról Debrecenbe ment, ő azzal fogadta, hogy Görgey borzasztót hibázott, mikor Buda alá ment. Kifejtette Klapka előtt, hogy parádé-marsban Bécs alatt lehetnének, ha nem fordult volna Görgey Buda ellen. Így elvesztette a győzelem sztratégiai gyümölcseit.¹²³⁾

Kossuthnak ez a beállítása volt annak az oka, hogy Klapka első emlékirataiban ezt a vádat teljesen Görgeyre hárítja. Tudjuk Steier kutatásaiból, hogy a budai ostromot Kossuth kezdeményezte, de annak Görgey sem volt ellensége.¹²⁴⁾ Görgey budai szándékát bizonyára növelte az is, hogy dinasztikus érzelmű tisztjeit nem akarta Bécs ellen vinni, félhetett attól, hogy a hadseregben esetleg újabb bomlás következik be. Klapka beállítása kétségkívül mutatja azt, hogy az emigráció első évtizedében átvette ezt a kossuthi gondolatot, ezenkívül

¹²⁰⁾ Eml. 142. l.

¹²¹⁾ Kossuth: i. m. 14. l.

¹²²⁾ Tr. II. 278. l.

¹²³⁾ U. o.

¹²⁴⁾ Steier: i. m. 260. l.

minden áron menteni igyekezett magát; ezért úgy állította be az egészet, mintha Görgey egyedül határozta volna el Buda ostromát. Így teljesen átvette Kossuth vádjait, kibővítve azzal, hogy Görgey ezt a lépését azért tette meg, hogy ezáltal a katonai diktatúrát könnyebben megvalósíthassa.

A kiegyezési korban, amikor Görgey iratai már megjelentek, kénytelen volt bevallani részességét a budai ostromban, de ekkor is óvatosan középúton haladt: elismerte, hogy ő ajánlotta Buda ostromát, de nem ismerte el, hogy az egész haderőt oda akarta irányítani. Ez az ötvenszázalékos kiegyezés szintén nem állja meg a helyét, mert Klapka a szemtanúk szerint teljes erővel az ostrom mellett volt, Munkácsy tehát ebben a kérdésben nem megbízható, mert a Kossuth—Görgey probléma és saját felelőssége befolyásolta visszaemlékezései írásánál.

Klapka az április 27-én tartott haditanács után megvált a főselegről. A hadügyminiszterré kinevezett Görgey helyét foglalta el Debrecenben, mert a fővezér nem akart megválni hadseregétől. Klapka Pesten keresztül sietett a kormány székhelyére s Pestről írt május elején levelet a fővezérnek, amelyben azt ajánlotta, — komáromi viselkedésével ellentétben, — hogy a főcereg hagyjon fel Buda ostromával s forduljon inkább Ausztria ellen, mert a vár nagyon meg van erősítve.¹²⁵⁾ Klapka emlékirataiban ezt mint bizonyítékot hozta fel arra, hogy Budavár végzettszerű ostromát ő el akarta háritani, felelősségét nem terheli.¹²⁶⁾ Ezt a levelet valószínűleg azért írta, mert a komáromi haditanács óta nézetei megváltoztak és inkább tartotta helyesnek a feldunai hadműveletek folytatását, mint Buda ostromát. Másrészt akkor már Kossuth környezete részéről figyelmeztették arra, hogy a kormányzó hangulata megváltozott s ő ezzel a levéllel — valószínűleg az utókorra is számítva — el akarta háritani a felelősséget az ekkor még kétséges sikerű ostromért. Mindamellett tudjuk Görgey és Bayer emlékirataiból, hogy Klapka levele már csak akkor érkezett meg Görgey főhadiszállására, amikor a sereg már csak két mérföldre járt Budától.¹²⁷⁾ Ilyen körülmények között — mint Görgey írta válaszában — az egész világ a magyar sereg gyöngeségének tudná be azt, hogy ha minden ütközet nélkül visszavonulna. Görgey emlékiratai szerint Klapka levelének a hangja olyan, mintha arra számított

¹²⁵⁾ Nat. I. 387. 1.

¹²⁶⁾ U. o.

¹²⁷⁾ Görgey: i. m. II. 75. 1.

volna, hogy a levél az ő kezébe jut, mielőtt a sereg Buda elé érkezik; ez azonban csak látszólagos, mert Klapka helyhezjuttatási intézkedése egyenesen az ellenkezőre vallott, s a levelet ő már csak akkor kapta meg, amikor Hentzit felszólította a vár átadására.

Látjuk Görgey adataiból azt is, hogy Klapkának nem volt komoly szándéka a hadsereg visszafordítása. Mint jó hadvezér tudhatta azt, hogy ütközet nélkül ilyen nagy levonulást nem lehet bevégezni, mert egyrészt a hadsereg körében demoralizációt, másrészt a céltalan idővesztés a nép körében is rossz hatást keltett volna. S azt nem tarthatta valószínűnek, hogy 30.000 ember az ő szubjektív érzései miatt visszavonul. Ez a levél tehát, — amelyet emlékirataiban oly kedvezően tudott a maga igazolására felhasználni — valószínűleg a felelősség elhárítása végett készült.

Pestről Klapka Debrecenbe ment, ahol átvette a hadügyminisztérium vezetését. Debreceni tartózkodásáról a Mem.-ben semmit sem írt, csak a debreceni országgyűlés mozgalmait és a budai ostrom részleteit mondta el. Pedig éppen a debreceni szereplése miatt támadták a legtöbbet. Debreceni működése és május 14-iki budai látogatása miatt igen súlyos vádakkal illették Klapkát a memoire-írók. Először Görgey említette meg emlékirataiban, hogy Klapka május 14-én, amikor őt a budai ostromműveletek között felkereste, hangosan kikelt az áprilisi függetlenségi nyilatkozat ellen s azt mondta, hogy a békepárttal már összeköttetésbe lépett. Görgey felszólította Klapkát, hogy ezt az összeköttetést folytassa is. Később pedig, amikor Buda bevétele után Debrecenbe ment, ott felkeresték Kazinczy Gábor és Bernáth Zsigmond, a békepárt tagjai. Ekkor mintegy 15—20 békepártival tanácskozott, akik megkérdezték tőle azt, hogy igaz-e, amit Klapka állított, hogy a főszereg körében sok ellensége van a nyilatkozatnak. Ezt Görgey megerősítette.¹²⁸⁾

Kemény Zsigmond posthumus emlékirata foglalkozik részletebben a békepárt és Klapka egymáshoz való viszonyával. Szerinte Klapka debreceni tartózkodása alkalmával tudott a békepárt szervezkedéséről, mely arra irányult, hogy Kossuthot eltávolítsák, a függetlenségi nyilatkozatot visszavonják és a dinasztíával kezdjenek egyezkedő tárgyalásokat. Kemény azt állítja, hogy Klapka május elején, tehát rögtön azután, ahogy átvette a hadügyminisztérium vezetését, érintkezésben volt a békepárttal Kovács Lajos útján. Hozzá egyízben eljött Kovács és kijelentette azt, hogy Klapka mint had-

¹²⁸⁾ Görgey: i. m. II. 104. 1.

ügyminiszter hajlandó 10.000 főnyi reservát Debrecenbe hozni és ennek segítségével a függetlenségi nyilatkozatot visszavonatni.¹²⁹⁾

Több érdekes adatot közölt Klapka szereplésére vonatkozólag Kovács Lajos is a békepárttól írott munkájában. Kovács azt állítja, hogy Klapka Debrecenbe jövetele után néhány nappal megjelent nála Hunfalvy s elmondotta, hogy Klapka megtudva a függetlenségi nyilatkozat kiadásának részleteit, szeretne a párttal érintkezésbe lépni. Klapka kifejtette előttük, hogy nagyon fel van háborodva azért, mert Kossuth a hadseregbe hivatkozott, mint amely követeli a függetlenség kimondását. Megkérdezte tőlük, hogy nem lehetne-e a hadseregbe támaszkodva a nyilatkozatot visszavonatni.¹³⁰⁾ Erre Kemény és ő azt felelték, hogy erre az impulzus csak kívülről jöhetne, mert a képviselőkre ki van mondva a hazaárulás, ha a nyilatkozatot megpróbálják visszavonatni. Klapka — Kovács szerint — erősen ragaszkodott ahhoz, hogy a nyilatkozatot vissza kell vonni, mert ellenkező esetben igen súlyos következményektől tart. Erre Keményék kijelentették, hogy a detronizáció visszavonása nem lenne kétséges, mert a képviselők nagyrésze úgy sem helyesli a dolgot. Ezután említette Klapka azt, hogy talán a reservával lehetne segíteni a dolgon. Kovács ennyit tud a békepárt és Klapka közti kapcsolatról.¹³¹⁾

Görgey, Kemény és Kovács munkáira Klapka is kénytelen újabb emlékirataiban nyilatkozni erről a kérdésről. Még az utóbbi két munka megjelenése előtt — Görgey vádjaira felelve — annyit írt 1881-iki cikkében, hogy mikor Debrecenbe érkezett, úgy vette észre, hogy a képviselők egyrésze szintén elégedetlen az országgyűlés utolsó határozatával (a függetlenségi nyilatkozat). Ezt beszédközben Görgeynek is elmondta; ő valószínűleg erre alapította abbeli reménységét, hogy a Pestre összehívott országgyűlést rá fogja venni a nyilatkozat visszavonására.¹³²⁾

Az Eml.-ben, amikor Kemény és Kovács munkái már megjelentek, Klapka reflektált ezekre a vádakra és kijelentette azt, hogy nem felelnek meg a valóságnak. Azt írja, hogy Keményt valószínűleg a Stein ezredes és a békepárt között tartott megbeszélések tévesztették meg, holott ezek még az ő Debrecenbe érkezése előtt folytak; ő debreceni tartózkodása alatt Kossuthal szemben a legőszintebben és

¹²⁹⁾ Kemény: i. m. IX. 137. l.

¹³⁰⁾ Kovács: i. m. 116. l.

¹³¹⁾ U. o. 118. l.

¹³²⁾ Klapka id. hirl. cikke.

legnyíltabban viselkedett s távolról sem jutott eszébe ilyen terveket kovácsolni.¹³³⁾ Kovács vádjait egyáltalán nem vette figyelembe.

Klapka a békepárttal való tanácskozásokat, amelyek áruló színeben tüntették volna fel, teljesen elhárította magáról és br. Stein Miksa ezredesre, a későbbi Ferhád pasára fogta. Állítása szerint Konstantinápolyban, a keleti háború alkalmával, Stein bevallotta neki, hogy májusban felajánlotta a békepártnak Kossuth elfogását és a török határra való szállítását. Ez — tette hozzá Klapka — ügylátszik, aunyira megrémítette a békepártot, hogy tovább nem tárgyaltak vele.¹³⁴⁾

Klapka védekezése az összeesküvés ellen nem jogosult. Görgey Kemény és Kovács iratai mellett még rendelkezésünkre áll Görgey klagenfurti vallomása is, amely kétségtelenné teszi, hogy Klapka kétkulacsos politikát folytatott. Titokban tárgyalt a békepártiakkal, nyíltan pedig Kossuth politikáját támogatta.

Kossuth május 12-én a budai táborba küldte azért, hogy az ottani kormány-ellenes hangulatot leszerelje. Nagy Sándor, a Görgey-hadsereg egyetlen, igazán kormányhű tábornoka, értesítette május 11-iki levelében a kormányzót arról, hogy a Görgey-főhadiszálláson rossz a hangulat, sőt lázadástól kell tartani.¹³⁵⁾ Nagy Sándor szerint az lenne a legjobb, ha Klapka jönne Debrecenből, mert ő lenne a legalkalmasabb arra, hogy a kormányellenes hangulatot megváltoztassa. Így került tehát a budai ostromműveletekhez Klapka, mint Kossuth megbízottja. Ezt az alkalmat használta fel arra, hogy Görgey és a békepárt között kapcsolatokat létesítsen. Láttuk Kemény és Kovács emlékirataiból, hogy Klapka budai látogatása előtt érintkezésben, sőt szövetségben volt a békepártiakkal s most Görgey emlékiratai és klagenfurti vallomása szerint megkísérelte, hogy a fővezért is bevonja a szövetségbe. Görgey klagenfurti vallomása szerint csak az áprilisi függetlenségi nyilatkozat kiadása után értesült arról, hogy Kossuth a nyilatkozat megtételét a hadsereg kívánságának tüntette fel. A békepárt Klapkához fordult, hajlandó-e Görgeyvel együtt fellépni a nyilatkozat visszavonása mellett. Klapka ezt május 14-én közölte vele budai látogatása alkalmával s arról is felvilágosította, hogy a békepárt az országgyűlésen a legtekintélyesebb párt s a nyilatkozat megszavazása terror következménye volt. Klapkát becsületes embernek ismerte — írta Görgey vallomásában — tehát nem kételkedett szavai-

¹³³⁾ Eml. 160. l.

¹³⁴⁾ Eml. 161. l.

¹³⁵⁾ Nagy Sándor—Kossuth máj. 11. (Steier: i. m. 317. l.)

ban. Vallomásának későbbi részében azt írta, hogy Kossuth eltávolítását a polgári elemek közül Ludvig és Almásy, a katonák közül pedig ő és Klapka akarták leginkább.¹³⁶⁾

Klapka tehát Kossuth megbízását arra használta fel, hogy a kormányzó háta mögött kapcsolatot teremtsen a nyilatkozat ellenzői között. Ez a szövetség valószínűleg Görgey miatt hiúsult meg, aki különösen Buda bevétele után nem volt híve annak, hogy Kossuthot eltávolítsák. A Görgey vallomásában lévő állítás, hogy ő és Klapka együttesen akarták eltávolítani Kossuthot, nem felel meg a valóságnak. Görgey nem fogadta el Klapka propozícióját, amit mutat az, hogy Klapka visszatérése után keresett ugyan kapcsolatot a békepárttal, de Klapkával minden érintkezést és együttműködést megszakított. Görgeynek különösen Ludvigra vonatkozó állítását szintén nem tudjuk elfogadni, hiszen ő Kossuth bizalmas baráti köréhez tartozott és mindig Kossuth hívének mutatta magát.

Klapkában, kétszínű viselkedése miatt, sem Görgey, sem Kossuth nem bíztak többé teljesen. Kossuth valószínűleg megtudta május-i viselkedését. Görgey pedig látta azt, hogy mennyire opportunistá s mennyire hűtlen elveihez és kijelentéseihez.

Klapka pálfordulását azzal magyarázhatjuk, hogy a tavaszi hadjárat előtt Kossuth tekintélyét és hatalmát sokkal nagyobbak látta, mint Görgeyét, tehát az ő pártjához csatlakozott. Valószínű az is, hogy Kossuth személyes hatására tényleg republikánus is volt, hiszen Vukovics irataiból láttuk azt, hogy Klapkának egyes kijelentései valóban őszinte republikánus érzelműek voltak. A tavaszi hadjárat után azonban s különösen akkor, amikor Buda gyors bevételére volt kilátás, opportunusból inkább a felkelő csillaghoz, Görgeyhez akart csatlakozni; róla azt hitte, hogy a főváros visszavétele után a hatalmat a kezébe keríti.

Bár többször is megírta a Nat.-ben, hogy a hadseregben semmiféle dinasztikus érzés nem volt s royalisták tulajdonképpen csak a Görgey-vezérkar tagjai között voltak, a debreceni békepártiak előtt nyugodtan kijelentette, hogy a hadsereg nyilatkozat-ellenes és kívánja a kibékülést a dinasztíával. Ebből világosan látjuk a Nat. tendenciáját. Ezt a könyvét függetlenségi szempontból írta, tehát a hadsereget kiegyezés-ellenesnek tüntette fel. Hogy igazi véleményét fejtette-e ki Kemény előtt a hadsereg békevágjáról, nem tudjuk. Ő kétségkívül

¹³⁶⁾ Görgey 1851-iki vallomása. (Sebess Dénes: Két Magyarország. Bp. 1930. 88. lapon.)

látott Kossuth-ellenes mozgalmat a hadseregben, de kérdéses az, hogy akkori véleménye szerint ez a mozgalom elég erős volt-e eredmény elérésére. Valószínűbb az, hogy a békepárttal való szövetkezés miatt terjesztette ezt a hirt; ezzel erősítette a békepártiak pozícióját.

Budai tartózkodása alkalmával játszódtott le kellemetlen esete Petőfivel. Mint hadügyminiszter felelősségre vonta Petőfit azért, mert Bemnek egy Kossuthoz intézett hivatalos levelét magyarra fordítva publikálta s ezzel kellemetlen helyzetbe hozta Vécseyt, aki ellen Bem erős kifejezéseket használt. Petőfi lemondott őrnagyi rangjáról, majd május 8-ról keltezett levélben tiszteletlen hangon fejezte ki véleményét Klapka működéséről. Klapka május 10-én feljelentést tett Petőfi ellen.¹³⁷⁾ s az esetet Görgeynek is megírta. Feljelentésében vizsgálat megindítását kérte Petőfi „népköltő“ ellen, mert az gyávasággal vádolta őt s levele végén azt írta neki, hogy bocsánatkérést vár tőle s azt, hogy őrnagyi rangjába visszahelyezi. Klapka budai tartózkodása alkalmával ismét találkozott Petőfivel, az ügyet azután úgy intézték el, hogy a költő kért bocsánatot.¹³⁸⁾ Ebből az affairből született Petőfinek Egy goromba tábornokhoz című költeménye.

Buda bevétele után Görgey Debrecenbe ment, hogy a hadügyminisztériumot Klapkától átvegye, de nem váltotta be a békepárt reményét: nem távolította el Kossuthot. Klapka debreceni szerepe megszűnt s a fővezér őt Komárom várába rendelte. A hadműveletek irányítását most teljesen Görgey és vezérkari főnöke, Bayer vette át. Klapka május 21-iki hadtervét, melyet a debreceni minisztertanács elfogadott, Görgey nem tette magáévá s Klapka defenzív haditerve helyett offenzívát tervezett.¹³⁹⁾

A júniusi feldunai harcokra Klapka munkája nagyjában kielégítő kútfő. Bár mellőzése és haditervének el nem fogadása kétségtelenül bántotta, s ezt a sérelmet Görgey és Bayer előtt többször ki is emelte, ebben nem írt valótlanságokat, csak az egyes események, sikerületlen ütközetek okát kereste indokolatlanul Görgeyben és különösen Bayerben, akikkel viszonya ebben az időben teljesen megromlott.

Komáromban csak néhány napig tartózkodott; a hadműveletek megindulásakor a hadsereghez ment. Ekkor történt összeütközése a hadműveleti irodával. Ezt a hadműveleti irodát Görgey állította fel Kossuth tudtával s élére Bayert tette. Célja az volt, hogy ha ő nincs

¹³⁷⁾ Klapka — a hadügyminiszterhez. máj. 10. (M. N. M. Törzsanyag.)

¹³⁸⁾ Eml. 147. l.

¹³⁹⁾ Görgey I.: i. m. II. 327. l.

a hadseregnél, akkor is egységes legyen a vezetés s ez az ő emberének, Bayernek kezében legyen.

Itt kezdődtek a bajok Klapka és a vezérkari iroda között. Görgey a fővárosban tartózkodott s így a helyzet teljesen elmérgesedett Bayer és a mellőzött Klapka között. Az ő viszonyuk már a tápióbicskei csata után sem volt jó, de most annál rosszabbá vált, mert Klapkát sértette, hogy nem az ő haditervét fogadták el s őt a rangban alatta álló Bayer alá helyezték.¹⁴⁰⁾ Emlékirataiban súlyos hibául rőtt fel Görgeynek és Bayernek a júniusi harcok sikertelenségét, amelyek okát abban látta, hogy nem fogadták el az ő haditervét és offenzívát folytattak. Hibáztatta ezenkívül a Bayer-féle vezérkari iroda szereplését, amely az ő tudta nélkül levelezett az alája rendelt seregpáncsnokokkal.¹⁴¹⁾

Klapka június 10-én találkozott Győrben Görgeyvel. Ez a találkozó meglehetősen hideg volt. Itt Klapka még egyszer próbálta Görgeyt rábírní arra, hogy hagyja abba az offenzívát, de amikor a fővezér nem engedett, ő is beleegyezett abba, hogy folytassák az eddigi hadműveletet.

A következőkben Klapka teljesen ignorálta a vezérkari irodától kapott parancsokat, emlékirataiban erről mit sem szól, de az okmányokból meg lehet állapítani, hogy június 14-én Győrből tiltakozott az ellen, hogy ő neki és az alája rendelt csapatoknak a vezérkari iroda parancsoljon. Bayer is panaszkodó levelet írt Görgeynek, hogy Klapka nem veszi tekintetbe a vezérkari irodát és a saját szakállára hajtja végre a hadműveleteket. Görgey Klapkához intézett levelében kijelentette, hogy nem fogadja el érvelését s csak akkor fogja az intézkedéseket megváltoztatni, ha Klapka bebizonyítja neki, hogy azok nem jók. Mindazonáltal meg lehet állapítani, hogy Klapka a Duna északi részén önállóan hajtotta végre hadműveleteit. Egyáltalán nem engedelmeskedett Bayernak, ami komoly bajokat is okozhatott volna.¹⁴²⁾ Emlékirataiban ezt a szembeszállást nem említi, ezzel szemben azzal vádolta a központi irodát, hogy az állandóan bizonytalanságban tartotta az egyes hadtestparancsnokokat, Görgey pedig nem közölte a terveket.¹⁴³⁾ Görgey a véres zsigárdi vereség után tovább folytatta az offenzívát. A peredi csaták aztán kényszerítették arra, hogy visszavonuljon. A 28-iki győri csatában Klapka nem tudott betegsége miatt

¹⁴⁰⁾ Steier Lajos: Haynau és Paskievics. Bp. É. n. I. 42. l.

¹⁴¹⁾ Mem. 57. l.

¹⁴²⁾ Steier: i. m. I. 43. l.

¹⁴³⁾ Mem. 48. l.

részvenni s ezután a vereség után a magyar sereg kénytelen volt Komáromba bezárkózni.

A júniusi részben leginkább az ütközetek leírása értékes. Ezekben nagyrészt meg tudta tartani objektivitását. Ami azonban a központi irodúra s Görgey terveire és hadműveleteire vonatkozik, az csak nagy kritikával használható. Bayer-ellenes folytonos és igazságtalan kifakadásai egyáltalán nem fedik a tényeket. Bayer mindent megtett azért, hogy sikeres legyen az offenzíva, ez azonban a benyomuló Haynau túlereje miatt lehetetlen volt. Az események tehát igazolták némileg Klapka május 21-iki haditervét, mert az offenzíva nem járt sikerrel. Emlékiratainak júniusi része — leszámítva a Görgey és Bayer ellenes kirchanásokat — igen értékes. Különösen fontosak az egyes ütközetek leírásai, mert ezeket mint szemtanú mondja el.

Pöltenberg győri csatavesztése miatt a hadsereg kénytelen volt visszavonulni Komáromba s akkor kezdődött Görgey és Klapka nagy párbaja a hadseregnek a Duna-Tisza közére való levezetése érdekében. Kossuthnak már június végén az volt a felfogása, hogy a feldunai hadműveleteket abba kell hagyni s a hadsereget az ország közepén kell koncentrálni.¹⁴⁴⁾ Leveleiben arra bízta Görgeyt, hogy a vezetésére bízott sereget hozza le Pest köré. Június 22-iki levelében részletesen kifejtette azokat az okokat, melyek miatt fontosnak látja a budai koncentrációt. De már célzást tett arra is, amit a júliusi napok alatt gyakran kifejtett, hogy Görgey nem láthatja el egyedül a hadügymisnizsterséget s a fővezérséget; megkérdezte Görgeyt arra nézve, hogy kit tart maga helyet alkalmasnak arra, hogy a fővezéri teendőket ellássa.¹⁴⁵⁾ Célja az volt, hogy Görgeyt eltávolítsa a hadseregtől.

A jún. 26-iki pesti haditanácson, amelyen Görgey is részt vett, elhatározták, hogy egyelőre nem vonulnak le a Duna-Tisza közére,¹⁴⁶⁾ de a győri csata után Görgey levelei olyan aggasztónak tűntették fel a helyzetet, hogy a jún. 29-iki pesti haditanács elhatározta, hogy a hadsereget minden áron lehozzák az ország közepére.¹⁴⁷⁾ Kossuth bizalma a júniusi csatavesztések óta megrendült Görgeyben, minden áron sürgette a levonulást és arra törekedett, hogy a fővezért megfossza állásától.

Ebben a kritikus helyzetben, amikor a Kossuth-Görgey ellentét

¹⁴⁴⁾ Steier: i. m. I. 86. l.

¹⁴⁵⁾ Görgey I.: i. m. II. 574. l.

¹⁴⁶⁾ Steier: i. m. I. 62. l.

¹⁴⁷⁾ U. o. I. 85. l.

a koncentráció kérdésében tetőpontra hágott, kapta Klapka, azt a feladatot, hogy képviselje a komáromi táborban Kossuth akaratát s Görgey ellenzése dacára igyekezzék a sereget levezetni a fővárosba. Görgey és Klapka viszonya már a májusi békepárti tárgyalások óta nem volt jó, de még jobban elromlott ez júniusban az offenzíva és a Klapka—Bayer viszály miatt. Ahogy Görgeynek a maga tisztjei között megvoltak a Molnár Ferdinándjai, akik szították az ellentéteket, úgy Klapkát is izgatta Thaly Zsigmond alezredes Komáromból. Ez még a budai ostrom alatt, május 19-én írta Klapkának, hogy „amíg Görgey csillaga fennragyog, addig ő nem tud érvényesülni, várja azt, hogy Klapka lesz a főparancsnok.”¹⁴⁸⁾ Klapka tehát a Görgey által ért mellőztetése következtében csatlakozott újra a kormányhoz. Ő reá hárult az a feladat, hogy mint Kossuth egyetlen bizalmas embere a feldunai seregben, Görgey akarata ellenére is véghez vigye a hadsereg levonulását. Abban a félig titkos, félig nyílt harcban, melyet ezalatt a két hét alatt a beteg Görgeyvel folytatott, gyakran vagy a kormány, vagy a saját érdekében olyan harcmodort alkalmazott, amely inkább emérgesítette a hadsereg és a kormány közötti viszonyt, mintsem javította. Saját érdekei ellentétbe kerültek a kormány érdekeivel s ilyenkor attól sem riadt vissza, hogy a rábízott titkokat elárulja. Mentsége az, hogy két erős malomkő közé kerülve a Kossuth által rábízott feladatot az egész hadsereggel ellentétben kellett elvégeznie s így sokszor kénytelen olyan eszközökhöz nyulni, amelyeket különben nem lett volna szabad használnia. Emlékiratainak ebben a részében próbálta szerepét tisztázni, de ezzel inkább összezavarta az eseményeket és nem derített rájuk fényt.

Kossuth a minisztertanács határozata alapján jún. 30-án rendelte el, hogy a feldunai hadsereg vonuljon le a főváros irányába,¹⁴⁹⁾ de nem bízott abban, hogy ezt a parancsot Görgey végrehajtsa s ezért Pestre rendelte Klapkát. Klapka július elsejei pesti tartózkodásáról csak mellékesen emlékezett meg.¹⁵⁰⁾ Felkereste Kossuthot s a kormányzó vezetésével tanácskozást tartottak. Ennek a tanácskozásnak az adatait Klapka helyesen közölte. Itt azt határozták el, hogy a hadsereget rögtön le kell vezetni Komáromból s a vár védelmére egy hadtest élén Klapka maradjon. Hogy a haditanács Görgey-ellenes hangulatban folyt

¹⁴⁸⁾ Thaly—Klapka máj. 19. (M. N. M. — Törzsanyag.)

¹⁴⁹⁾ Steier: i. m. 151. l.

¹⁵⁰⁾ Mem. 110. l.

le, azt megemlíti Klapka,¹⁵¹⁾ de semmit sem beszél arról, hogy mit határoztak a fővezérség kérdésében. Pedig itt fel kellett merülnie annak a kérdésnek, hogy mi lesz akkor, ha Görgey nem engedelmeskedik a kormány parancsának. S hogy fel is merült, azt bizonyítja az, hogy ugyanakkor, amikor Klapka Pesten járt, Kiss Ernő, Aulich és Csányi Komáromban Görgeyt akarták rábeszélni arra, hogy vonuljon le.¹⁵²⁾ Mint Vukoviestől tudjuk, Kiss Ernő a zsebében hordta a fővezéri kinevezést, amelyet akkor kellett volna elővennie, ha Görgey megtagadja a levonulást.¹⁵³⁾ S hogy Klapka tudott arról, hogy Görgeyt el akarják mozditani, bizonyítja az az adat is, amelyet Rochlitz és Görgey István munkáiból tudunk, hogy Klapka Komáromba érkezve felkereste Görgeyt s ott közléseinek hallatára a fővezér Bayerral való rövid tárgyalás után elhatározta lemondását.¹⁵⁴⁾ Ezt a lemondó iratot azonban Görgey nem fejezte be, mert éppen akkor jelentették, hogy az ütközet (a júl. 2-iki komáromi csata) megkezdődött.¹⁵⁵⁾ Ez tehát arra mutat, hogy a július 1-i pesti haditanácson Kossuth már elhatározta Görgey elejtését, de Klapka emlékirataiban úgy állítja be, hogy Görgey elbocsátásáról csak Kossuthnak 2-án este kézhez kapott leveléből értesült.¹⁵⁶⁾ Görgeyvel valószínűleg közölte azt, hogy Kossuth nem bizik benne, ezért mondott le a fővezér. Kossuth ezzel nem bízta meg, ezért hallgatta Klapka el emlékirataiban. Ennek az ügynek egyelőre nem lett folytatása, mert az ütközet alkalmával Görgey súlyosan megsebesült, lemondását nem küldte el s így a válság elhúzódott. Klapka maga az egész ügyet tagadja s csak annyit említ meg, hogy közölte Görgeyvel Kossuth parancsát a levonulásra vonatkozólag, de arról, hogy a kormányzó elejtette volna Görgeyt, nem tett említést.¹⁵⁷⁾ Ha mégis megtette, mint ahogy Rochlitz és Görgey István állítja, kellemetlen helyzetbe hozza a kormányzót, mert így nyilvánvalóvá vált, hogy Pesten már számítottak arra, hogy Görgey nem fog engedelmeskedni, tehát új fővezérről is volt szó. Klapka mindezt igyekszik letagadni, tagadva egyúttal azt is, hogy Pesten ilyen határozatot hoztak volna Görgey ellen.¹⁵⁸⁾ Bizonyos azonban a Kiss Ernő-

---

¹⁵¹⁾ Mem. 111. l.

¹⁵²⁾ Steier: i. m. I. 85. l.

¹⁵³⁾ Vukovics: i. m. 518. l.

¹⁵⁴⁾ Görgey I.: i. m. II. 694. l.

¹⁵⁵⁾ U. o.

¹⁵⁶⁾ Mem. 112. l.

¹⁵⁷⁾ Mem. 113. l.

¹⁵⁸⁾ Mem. 112. l.

féle expedicióból, hogy számítottak a fővezér engedetlenségére, erről Klapka tudott és a tervet közölte Görgeyvel.

A július 2-iki ütközet magyar vereséggel és a fővezér megsebesülésével végződött. Kossuth felmentette Görgeyt s Mészároost nevezte ki helyette.¹⁵⁹⁾ Ettől kezdve, mint rangban legidősebb tábornok, Klapka vezette a hadsereget. Ellenfeleinek legsúlyosabb vádja néhánynapos komáromi fővezérsége ellen az, hogy Klapka bár folytonosan azt állította, hogy a kormány parancsait akarta teljesíteni, mégsem vezette le a sereget akkor, amikor az intézkedés joga a kezében volt.¹⁶⁰⁾ Klapka emlékirataiban a hadsereg rossz hangulatával és Görgey ellenzésével mentette magát.¹⁶¹⁾ Nyilvánvaló azonban, hogy 3-án, amikor Görgey betegn feküdt és a hadsereg éléről el volt mozdítva, Klapka megkísérelhette volna a levonulást. Talán határozatlanságból, talán azért, mert a hadsereg élére nem őt, hanem Mészároost nevezte ki Kossuth, nem tette ezt meg. A Görgey-párti iratok azt állítják, hogy Klapka egyáltalán nem akart levonulni, hanem azt akarta, hogy a fősereg vonuljon le s ő maradjon Komáromban.¹⁶²⁾ Talán ez is rugója volt annak, hogy nem használta fel a kedvező helyzetet, de valószínűbbnek tartjuk azt, hogy a fővezérség átvételének első napján még nem mert teljesen Görgey intencióival szemben eljárni, mert a fővezér rágaszkodott ahhoz, hogy döntő ütközet nélkül nem vonul le.

Görgey bukása hamarosan ismeretes lett a táborban s a kútfők alapján meg lehetett állapítani, hogy a szeretett fővezér elmozdítását és az öreg Mészáros kinevezését általános felháborodás fogadta. Július 4-én tartottak a tisztek Klapka vezetésével haditanácsot s ezen azt határozták el, hogy Klapka és az időközben megérkezett Nagy Sándor tábornokok menjenek Pestre s igyekezzenek kompromisszumot kötni a hadsereg és a kormány között olyképpen, hogy Görgey maradjon a fővezér, de ezzel szemben vonuljanak le a fővároshoz. Klapka kénytelen volt meghátrálni, mert az elégedetlenség oly nagyfokú volt, hogy félni lehetett egy kormányellenes puccstól.¹⁶³⁾ A július 4-iki tisztgyűlés leírása Klapkánál megfelel a tényeknek, de nem annyira hiteles a júl. 5-én Pesten tartott Kossuth-féle haditanács leírása.

Még Komáromból való elutazása előtt kapta meg Kossuth újabb

¹⁵⁹⁾ Kossuth—Klapka júl. 1. Mem. 124. l.

¹⁶⁰⁾ Görgey I.: i. m. III. 58. l.

¹⁶¹⁾ Mem. 128. l.

¹⁶²⁾ Görgey I.: i. m. III. 58. és Bakody Tivadar: Kritikai válasz Klapka tábornoknak. Magyarország 1881. márc. 25.

¹⁶³⁾ Mem. 127—131. l.

levelét, amelyben a kormányzó elrendelte azt, hogy a hadsereget Nagy Sándor vezetése alatt azonnal küldje el Budára s ő maga 18.000 főnyi sereggel maradjon Komáromban. Ezt a megbízást nem teljesíthette éppen a tisztgyűlés határozatai miatt, de parancsot adott, hogy a hadsereg készen legyen a július 6-án véghezviendő levonulásra.¹⁶⁴⁾ Pestre Nagy Sándorral együtt érkezett meg s itt rögtön haditanácsot tartottak Kossuth vezetése alatt. Ezen a haditanácson nagyrészt érvényesült a feldunai sereg óhaja: Görgeyt visszahelyezték a sereg élére, ezzel szemben viszont lemondott a fővezérségről és a hadügyminiszerségről. Ezt Klapka a tényeknek megfelelően adja elő,¹⁶⁵⁾ de a levonulást megelőző tárgyalásokra vonatkozó állításai nem fogadhatók el.

Emlékirataiban ugyanis csak arról van szó, hogy Görgey a haditanács határozata értelmében köteles Mészáros parancsait elfogadni, de azt nem említi meg, amit Görgey István a minisztertanácsi jegyzőkönyv alapján bebizonyított, hogy a pesti haditanács azt is elhatározta, hogy Görgeyt csak úgy állítja vissza a sereg élére, ha levezeti 7-én a hadsereget.¹⁶⁶⁾ Ha megemlítené ezt, akkor többi adataival jutna összeütközésbe. Ha ugyanis 5-én ez a határozat megtörtént, akkor nem tarthatták volna meg visszaérkezése után 6-án délelőtt azt a haditanácsot, amelyen a betegágyból felkelt Görgey elnökölt. Ezen a haditanácson a Pestről visszaérkező Klapka és Nagy Sándor is résztvett. Görgey indítványára elhatározták azt, hogy a kormány utasításával ellenkezőleg nem vonulnak el, hanem megpróbálnak egy utolsó, kétségbeesett erőfeszítést a főellenség, az osztrák ellen. Görgey indítványát pártolták Pöltenberg, Leiningen és Bayer; Klapka és Nagy Sándor eleinte elleneztek, később mégis elfogadták a haditanács határozatát,¹⁶⁷⁾ de nem hozták fel a kormánynak egyenes parancsát, amelyet ők azelőtt való nap tudomásul vettek, hogy 7-ike van kitűzve végső dátumul a levonulás végrehajtására. Valószínűleg Klapka 6-án délelőtt már számított arra, hogy Görgey nem lesz képes sereget vezetni, s akkor, ha Görgey ismét beteg lesz, ő teljesítheti a kormány óhaját. Így tehát azáltal, hogy délelőtt elfogadták a haditanács határozatát, délután pedig, mikor már ő lett a beteg Görgey helyett a fővezér, elrendelte a levonulást,¹⁶⁸⁾ tulajdonképpen félrevezette Görgeyt s nem számolt be részletesen a pesti haditanács határozatairól. Ezért később

¹⁶⁴⁾ Mem. 131. l és Görgey I.: i. m. III. 66. l.

¹⁶⁵⁾ Mem. 132. l.

¹⁶⁶⁾ Görgey I.: i. m. III. 68. l.

¹⁶⁷⁾ Mem. 140. l.

¹⁶⁸⁾ Mem. 163. l.

emlékirataiban sem azt írta — ami a haditanács jegyzőkönyvének ismerete után bizonyossá lett — hogy Pesten pontosan megállapították a levonulás dátumát, hanem a levonulás elrendelését azzal magyarázta, hogy 6-án délután kapta meg Kossuth levelét, amely megparancsolta neki a haladéktalan levonulást.¹⁶⁹⁾ Ezzel mentette tehát a Görgeyék részéről jogosan vádolható eljárást, hogy csak színleg fogadta el a haditanács határozatát és amikor Görgey betegségéről tudomást szerzett, a határozat ellen cselekedett.

A 6-án d. u. kapott levél¹⁷⁰⁾ tulajdonképpen csak figyelmeztetés akart lenni Klapka részére, hogy azt, amit Pesten megígért, most teljesítse is. Ez a levél lényegében nem tartalmazott mást, mint amit az előző nap Kossuth és Klapka megbeszéltek egymással. Erre rendelte el Klapka a levonulást, anélkül, hogy erről a betegen fekvő Görgeyt értesítette volna. A levonulási intézkedések elrendelésére vonatkozólag sem felelnek meg Klapka állításai a tényeknek. Azt állítja ugyanis emlékirataiban, hogy Kossuth levelének vétele után azonnal Bayert, a tábornoki főnököt hívatta, az ő útján rendelte el, hogy a hadtestek álljanak készen a másnapi levonulásra. Egyszermind megbízta azzal Bayert, hogy értesítse a beteg Görgeyt arról, hogy mi történik.¹⁷¹⁾

Ezzel ellenkezően Bakody Tivadar és Görgey István szerint Klapka Kossuth levelének vétele után egy haditanácsot hívott össze, de ebbe a haditanácsba csak az ő pártján lévő tiszteket hívta meg; ezekkel együtt határozta el a levonulást.¹⁷²⁾ Erről a haditanácsról Klapka egyáltalán nem emlékezett meg, de ha valóban így történt, akkor Klapka csak a felelősség alól akart kibújni, de eljárása nem volt egyenes, mert olyan tisztek véleményét kérte ki, akiknek meggyőződését ismerte és a Görgey-pártiakat nem hívta meg.

Bakody és Görgey István másik vádat is hoztak fel Klapka ellen. Azzal vádolták, hogy a beteg Görgeyt az eseményekről nem értesítette, mert nem akarta, hogy a beteg fővezér beleavatkozhasse az ügyekbe. Maga Klapka azt állította, hogy Bayert elküldte Görgeyhez, de az másnap neki elmondta, nem találta Görgeyt olyan állapotban, hogy bemehetett volna hozzá.¹⁷³⁾ Görgey István és Bakody azt állította, hogy az

¹⁶⁹⁾ Mem. 164. l.

¹⁷⁰⁾ U. o. 164. l.

¹⁷¹⁾ U. o. 167. l.

¹⁷²⁾ Görgey I.: i. m. III. 83. l. és Bakody id. ekké.

¹⁷³⁾ Mem. 169. l.

egész életét a beteg közelében töltötték, de senkit sem láttak, aki be akart volna menni a fővezérhez. Így valószínűnek tartják azt, hogy Klapka nem akarta Görgeyt értesíteni a levonulásról, félve attól, hogy Görgey azt erőszakkal megakadályozza.¹⁷⁴⁾ Bayer maga nem nyilatkozott erről az ügyről, de Bakodyék állítása szerint a Bayerre vonatkozó Klapka-féle vádak teljesen megsemmisülnek, mert nem valószínű az, hogy Bayer, akinek egész katonai karrierje Görgeytől függött s akinek tanácsára határozta el Görgey, hogy Komáromba maradt, elmulasztotta volna az alkalmat, hogy a neki nem kívánatos haditervet megakadályozhassa. Arra since egyéb adatunk Klapka állításain kívül, hogy Klapka és Bayer tárgyaltak volna s valószínűnek tartjuk, hogy Klapka nagyrészt ezért hallgatta el a 6-iki esti haditanácsot, hogy Bayerrel való tanácskozása valószínűvé váljék.

A kormány és Klapka óhaja azonban még sem teljesedett, mert Görgey 7-én hajnalban észrevette, hogy a csapatok a várból kifelé vonulnak. Görgey látva azt, hogy teljesen a tegnapi haditanács ellenére történnek a dolgok, lemondott a fővezérségről. Helyreállott a 4-iki helyzet. Görgey megismételt lemondása a főtiszték határozott ellenzésével találkozott, tehát Klapka, hogy Görgeyt és a kormányt szidalmazó tiszteket kiengesztelje, kénytelen volt visszarendelni a Nagy Sándor vezetése alatt elindult sereget, amely Bátorkeszig jutott el¹⁷⁵⁾ s ezzel komáromi szereplésének csődje teljessé lett.

Emlékirataiban ezt a lépést, amely ellentétben volt a kormány intézkedésével, azzal magyarázta, hogy Görgey másodszori lemondásakor a főbb tiszték hangulata igen rossz volt; többen közülük, így különösen Leiningen és Pöltenberg azt hozták fel, hogy sokkal jobb lenne egy tisztességes kiegyezés a dinasztiaival, mint állandó harcvona a pesti kormánnyal.¹⁷⁶⁾ Klapka szerint ő emiatt kénytelen volt Kossuth parancsának ellenére visszahívni Nagy Sándort.¹⁷⁷⁾ Ez a Leiningen és Pöltenberg-ellenes vád azonban csak magyarázkodás Klapka részéről. A vádlottak nem szólalhattak fel a vád ellen s ha megvizsgáljuk a két említett tábornok szabadságharci pályafutását, semmi olyan momentumot nem tudunk találni, ami arra mutatna, hogy ezek bármikor is kísérletet tettek volna arra, hogy a dinasztiaival a kormány ellenére kibéküljenek. Ha ez lett volna a céljuk, akkor megmu-

¹⁷⁴⁾ Görgey I.: i. m. III. 83. l.

¹⁷⁵⁾ Mem. 170. l.

¹⁷⁶⁾ U. o. 169. l.

¹⁷⁷⁾ U. o.

tathatták volna a függetlenségi nyilatkozat kiadásakor, hiszen abban az időben az egész hadseregben el volt terjedve a békülési vágy. Sem akkor, sem Buda ostroma idején, mikor a sereg nagy része a Görgey-féle parancsuralom megteremtésének híve volt, ezek a tábornokok nem játszottak szerepet. Valószínű, hogy Klapka csak azért állította ezt, mert így akarta megmagyarázni, miért fordult Kossuth parancsával szembe.

Nagy Sándor hadseregének visszaérkezése után megtörtént a látszólagos kibékülés Görgey és Klapka között; most elhatározták azt, hogy megkísérik az ellenség megtámadását. A vezetést a még mindig gyengélkedő Görgey helyett a haditanács Klapkára bízta.¹⁷⁸⁾ Az ütközet végül kétnapi halasztás után júl. 11-én megtörtént. A sereget Klapka vezette. Az ütközet nagy véráldozatot jelentett a magyar seregnek, de a Görgeyék által várt sikert nem hozta meg. Többrészből olyan vád merült fel Klapka ellen, hogy akarattal vezette úgy az ütközetet, hogy annak ne legyen sikere. Ezt a vádat Lapinski—Klapka nagy ellensége — terjesztette,¹⁷⁹⁾ akitől inkább a külföldi újságok vették át. Görgeyék nem vádolták ezzel. Ezeket a vádakát bátran mellőzhetjük akkor, ha megvizsgáljuk a Haynau-féle osztrák sereg és a magyar sereg számarányát, mely eleve megnehezítette, sőt szinte lehetetlenné tette a magyar sereg győzelmét. Az elveszett csata után Görgeyt többé semmi sem tartóztatta a várban. Seregének adott ígéretét, „az utolsó próbát“ teljesítette s most már nem volt más hátra, mint ígéretéhez híven teljesíteni a kormány által már két hete sürgetett koncentrációt.

A Kossuth és Görgey között felmerült ellentétek többször különös helyzetbe hozták Klapkát. Kossuth szembeállította őt Görgeyvel s a hadsereg nagyrészevel, ő elvállalta ezt a feladatot, de képtelen volt elvégezni. A kormány kívánságát, a gyors koncentrációt, nem tudta végrehajtani Görgeyék ellenzése miatt s emiatt komáromi működését nemcsak a Görgey-párt, hanem Kossuthék is rossz szemmel nézték. Elfogulatlanul megállapíthatjuk, hogy a levonulás kérdésében Kossuthnak volt igaza. Az ő célja a gyors koncentráció volt, így próbálta felevenni az utolsó harcot az ellenséggel szemben. Görgey azonban makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy a fel-Dunánál döntő győzelmet provokáljon ki, ez azonban a Haynau-hadsereg számbeli fölényénél fogva szinte teljesen lehetetlen volt. Sajátságos helyzetet idé-

¹⁷⁸⁾ Mem. 169. l.

¹⁷⁹⁾ Feldzug d. ungarische Hauptarmee. Hamburg 1850.

zett elő Görgey betegsége is, mert egyik nap átvette a vezérletet, a másik nap ismét beteg lett és átadta Klapkának. Így sem Görgey nem tartja magát felelősnek az eseményekért, sem Klapka, aki ugyan ideiglenes fővezér volt, de a válságos helyzetben Görgey mindig kivette a kezéből az intézkedést. Ez az állandó huza-vona az oka annak, hogy a magyar sereg vereségével végződő döntő csata oly későn, 11-én történt meg és a Görgey hadsereg a koncentráció végrehajtására csak 13-án indulhatott el.

A Görgey-féle hadsereg elvonulása után Klapka Komáromban maradt a vezetésére bízott 18.000 emberrel. Ettől az időtől kezdve egészen a komáromi kapitulációig az ismert adatok legnagyobb része Klapka emlékirataiból került napvilágra; a többi elbeszélő kútfő: Szillányi Péternek Klapka tábornoki főnökének,¹⁸⁰⁾ Szinnyi Józsefnek¹⁸¹⁾ és Hamary Dánielnek¹⁸²⁾ emlékiratai csak kisebb jelentőségű.

Első emlékiratainak írásakor már ismerte az ellene elhangzott vádakat. Tisztában volt azzal a hangulattal, amely az ő komáromi működését kísérte, tudta azt, hogy Kossuth és környezete még számított arra, hogy ő a várat tartani fogja a Komárom lesz az alapja a tavasszal megkezdődő új hadműveleteknek. Valószínű az, hogy ismerte Lapinski lengyel százados emlékiratát is, amely az 1850-ik év legelején jelent meg és súlyos vádakkal illette az ő komáromi szereplését. Ez magyarázza meg azt, hogy emlékiratainak ez a része védekező hangú.

Klapka komáromi szereplésére vonatkozó vádak két részre oszthatók. Az egyik vád terjesztője Lapinski százados volt; a vádat Lapinskitól teljes mértékben átvette Karl Marx.¹⁸³⁾ Ezek szerint Klapka a Görgey-hadsereg eltávozása után nem fejtett ki elég nagy tevékenységet, a rábízott sereget könnyelműen kezelte, az élelmezés helyes beosztásáról nem gondoskodott és bár augusztus elején meg volt a lehetőség arra, hogy Bécsét megtámadja, megelégedett azzal, hogy hatalmát Komárom közvetlen közelére kiterjessze; ezzel lemondott arról, hogy hadseregét diadalra vezesse, mert az egész időt támadás helyett védekezéssel töltötte el.¹⁸⁴⁾

¹⁸⁰⁾ Komorn in Jahre 1849. Leipzig 1849.

¹⁸¹⁾ Komárom 1848—49-ben. Bp. 1887.

¹⁸²⁾ Komáromi napok 1849-ben Klapka György honvédtábornok alatt. Pest 1869.

¹⁸³⁾ Karl Marx: Kossuth u. Klapka. Kölnische Zeitung 1850 február. Magyarul Szabó Ervin: Marx és Engels vál. művei. Bp. 1905. I. 157. l.

¹⁸⁴⁾ Lapinski: i. m. 59. l.

A másik vádat a magyar emigráció tagjai hirdették: Klapka a várat olosón adta oda azért, hogy saját bőrét megmentse; nem vette be a szerződésbe azt, hogy a kapituláció esetén a foglyok szabadon bocsáttassanak. Batthyányt és a tábornokokat sorsukra hagyta. Ezt az utóbbi vádat erősítette az is, hogy az okóberi kivégzések alig néhány nappal követték Komárom feladását s ez olyan látszatot keltett, hogy ha Klapka nem adja fel a várat, akkor ezek sem történnek meg.

A júliusi komáromi napokról Klapka naplószerűen emlékezett meg, ezt a részt kiegészíti a Görgeytől kapott híreknek, a vár megerősítésének és a kisebb csatározásoknak leírásával. Kiemelte azt, hogy a hadsereg ellátásáról előre gondoskodott. Lapinski vádjai között ugyanis elsősorban foglalt helyet az, hogy Klapka nem gondoskodott előre semmiről. Lapinski másik vádjáról, hogy a Görgey-hadsereg elvonulásától kezdve egészen az augusztus 3-iki kirohanásig miért nem kísértett meg nagyobb támadást, semmit sem írt. Lapinski ugyanis azzal vádolta, hogy ők már júniusban béketárgyalásokat folytattak az osztrák sereggel s ennek azért nem volt sikere, mert az osztrák fővezér csak az „unbedingte Unterwerfung“ alapján tárgyalta volna. Ez volt az oka Lapinski szerint annak, hogy Klapkaék egyáltalán semmi hadműveletet nem végeztek. A vád szerint Klapka a tárgyalások miatt mulasztotta el a legjobb alkalmat.¹⁸⁵⁾

Ezek az állítások alaptalanok. Lapinski egész könyve gyűlölködő hangulatú. Görgeyt és Klapkát támadta erősen. Nagyobb baj volt azonban az, hogy K. Marx átvette ezeket a vádaklat s a Kölnische Zeitungban közölt cikkében erős támadást intézett a Németországban rendkívül népszerű Klapka ellen. Ilyenszerű tárgyalásokról egyáltalán nem volt szó, erre vonatkozólag semmi adatunk nincs: ez teljes mértékben Lapinski kitalálása, aki örömmel ragadott meg minden alkalmat, hogy ellenfeleit — különösen Görgeyt és Klapkát — befeketítse.

Az augusztusi rész sokkal szívesebb. Klapka emlékirataiban részletesen írta le az aug. 3-iki csatát, amely Buda visszafoglalása óta a folytonos veszteségek után az első jelentősebb győzelem volt s mintegy feleletül az ellene szintén Lapinski részéről elhangzott vádakra, kijelentette, hogy kellőképpen kihasználta a győzelmet: hatalmát kiterjesztette egész a Balatonig, s hatalmas újonc-sereget szervezett, mely akkor, ha Görgey nem tette volna le a fegyvert, alkal-

¹⁸⁵⁾ Lapinski: i. m. 50. l.

mas lett volna erősebb offenzívára. Arra javádra, hogy miért nem fordult Bécs ellen, azzal felelt, hogy megtette volna ezt, hiszen a toborzásnak is erős sereg szervezése volt a célja, de Világos meggyőztette minden reményét. A győzelemről értesítette Görgeyt és Kossuthot, de ez későn érkezett hozzájuk, mert a hadsereg a fegyvert már letette. Klapka szerint, ha üzenete eljut idejében, komoly reménnyel folytathatták volna a küzdelmet.¹⁸⁶⁾

Mindezzel azonban nem magyarázta meg azt, hogy a nagyjelentőségű aug. 3-iki csata után miért nem fordult azonnal Bécs ellen. A főváros akkor szinte teljesen védtelen volt, a fősereg az Alföldön tartózkodott s Klapka helyzete hasonló volt az április-végi helyzethez, amikor Görgey Bécs helyett Buda felé fordult. Bár magyarázza viselkedését azzal, hogy sereget szervezett és sáncokat készített meg katonákat gyakorlatoztatott, arra nem felel, hogy miért nem kísértett meg egy gyors coup de main-t a főváros ellen. Egy gyors elhatározású hadvezér, ahelyett, hogy lassan előkészítette volna a hadműveleteket, gyorsan a megvert sereget követhette volna s esetleg nagyobb sikereket érthetett volna el. E tekintetben tehát igaza volt Lapinskinak és Marxnak, akik hibáztatták Klapka tétlenségét.

Klapkának azok az állításai, amelyek arra vonatkoznak, hogy ha a világosi katasztrófa nem következik be oly hamar, támadást intézett volna Bécs ellen, inkább utólagos magyarázkodásnak tekinthetők. Ha tényleg szándékában lett volna az, hogy Bécs ellen támadást intéz, akkor nem kellett volna várni az Alföldön tartózkodó Görgeyre, hanem ő maga is megtehetette volna.

A komáromi hadsereg a világosi fegyverletétel hírére a megszökött katonáktól tudta meg, majd az osztrák hadsereg hivatalosan is értesítette a várbelieket, felszólítván egyúttal őket a megadásra.¹⁸⁷⁾ Ez a hivatalos irat aug. 19-én kelt, amikor Klapkának még nem volt hivatalos tudomása a fegyverletételről, tehát válaszában kijelentette, hogy nem akar a hazaárulás bűnébe keveredni s ezért semmiféle alkudozásba nem bocsátkozik.¹⁸⁸⁾

Augusztus 20-ika után a Komáromba érkező hírlapokból értesültek a világosi katasztrófa részleteiről, az osztrák-orosz sereg pedig ugyanekkor Komárom ostromára készült. A várba jövő osztrák és orosz parlamentairek felszólította Klapkát ismét arra, hogy a várat adja

¹⁸⁶⁾ Mem. 223. l.

¹⁸⁷⁾ Mem. 225. l.

¹⁸⁸⁾ U. o.

át, mert ellenállásra Görgey fegyverletétele után semmi remény sincs. Az ellenséges seregekkel Klapkáék úgy állapotdtek meg, hogy amíg hivatalosan nem tudják meg a magyar ügy bukását, addig kétheti fegyverszünetet kötnek.¹⁸⁹⁾ Az aug. 21-én kötött fegyverszünet megkötése után kapta meg Klapka Görgeynek Nagyváradról írt levelét, amely később annyi apokrif változatban jelent meg. Görgey ezt a levelét aug. 16-án írta, amikor már az oroszok fogságában volt. Ebben a levélben ismertette a világosi eseményeket, leírta az utolsó aradi napok és a csatavesztések történetét, végül kijelentette, hogy csapatainak beleegyezésével tette le a fegyvert s eddig még oly bánásmódban részesültek, amelyet derék katonának derék katonától várni lehet.¹⁹⁰⁾ Klapkának nem adott határozott tanácsot arra, hogy mit tegyen, csak közli arra, fontolja meg azt, hogy mit fog tenni.

Klapka emlékiratainak javára írhatjuk azt, hogy az egész világosi katasztrófát rendkívül tárgyilagosan, a tényeknek megfelelően állítja be mindkét emlékiratában. Egyáltalán nem beszél árulásról, csupán a tényeket ismerteti s nem követi azt a módszert, amelyet emlékiratai első felében használt. Az egyedüli, amit ebben a részben kifogásolni lehet, hogy úgy állította be saját szereplését, hogy ha a fegyverletétel nem történik meg, akkor az ügyet még meg lehetett volna menteni ezzel az újonnan megszervezett hadsereggel. Ez tisztán saját szereplésének kidomborítása akart lenni, mert a hadsereget megszervezte ugyan, de az ellenséget nem üldözte, tisztán defenzívára szorítkozott és az alföldi hadseregtől várta a kezdeményezést. Erre mutat az is, hogy készségesen kötötte meg a fegyverszünetet a nála gyengébb osztrák hadsereggel.

Haynau a magyar sereg megsemmisítése után most már figyelmét Komáromra vetette és Klapka hozzáküldött követei — Thaly és Katona — által felszólította aug. 27-iki kelettel Klapkát arra, hogy a várat minden további tárgyalás nélkül adja át a körülzáró sereg parancsnokának, Csorich altábornagynak.¹⁹¹⁾

Klapka azonban nem volt hajlandó a várat ingyen átadni az ellenségnek. Az elnöklete alatt tartott tanácskozáson elhatározták azt, hogy a vár feladását súlyos feltételekhez kötik. A haditanács határozatát szeptember elsején küldték az osztrák főhadiszállásra s ebben a tervezetben kikötötték, hogy a várat csak oly feltétel alatt adják át,

¹⁸⁹⁾ Mem. 238. l.

¹⁹⁰⁾ U. o. 241. l.

¹⁹¹⁾ U. o. 245. l.

ha a nemzet amnesztiát kap s vele együtt az egész hadsereg is. Ezenkívül a magyar kincstár által kiállított papírpénz értékesítését, a külföldre való szabad kimenetelt, Komárom őrségének katonai dísszel való elvonulását, tisztí és legénységi zsold kifizetését a komáromi védősereg számára és még néhány kisebb jelentőségű kikötést tartalmazott a tervezet¹⁹²⁾

Klapkának ez a kapitulációs tervezete természetesen reménytelen volt. Haynau a világosi katasztrófa után már megkezdte Magyarország pacifikációját, az országnak minden része Komárom és Pétervárad kivételével kezében volt, tehát gondolni sem lehetett arra, hogy olyan kikötéseket, mint az amnesztia, teljesíteni fog.

A komáromi haditanácsnak ezt a határozatát az osztrák hadvezetőség nem fogadta el s így a fegyverszünetet is felmondták. Az osztrák csapat teljesen körülrzáta a várat,¹⁹³⁾ továbbra is folytak a tárgyalások, de a végső megegyezés csak a hónap végén jött létre. Ami ezalatt a hónap alatt Komáromban lejátszódott, arra Klapka különösen első emlékirataiban igen sok adatot közölt. A komáromi hadsereg viselkedésével kapcsolatban említi, hogy szeptember hónapban ellenséges emisszáriusok szöktek be a várba s ezek lázítani kezdték a hadsereg tagjait. Első emlékiratainak írásakor meg akarta teljesen világítani azt a helyzetet, amelyben volt, bebizonyította a további ellenállás lehetetlenségét. Tudjuk emlékirataiból, hogy a hadsereg hangulata a hosszú ideig tartó magárahagyatottság miatt egyre romlott. Klapka ezt idegen emisszáriusoknak tudja be, de kétségtelenül komáromi napiparancsaiból is megállapítható, hogy augusztusban, de különösen szeptemberben a csapatok hangulata igen rossz volt s Klapkának s a környező tisztikarnak nagy erőlyre volt szüksége, hogy a bomlást megakadályozza. Emlékirataiban előadja azt, hogy az ellenség ügynökei arra akarták rávenni a katonaságot, hogy az engedelmisséget tagadja meg feljebbvalóinak, sőt egyízben gyilkosokat is béreltek ellene. Emiatt aztán kénytelen volt kegyetlenül eljárni a bűnösökkel szemben.¹⁹⁴⁾ Klapka visszaemlékezései alapján meg lehet állapítani, hogy az összeesküvések és árulások mindennaposak voltak a szabadságharc utolsó seregében.

Az osztrák hadvezetőség végül is rászánta magát arra, hogy tiszteességes kapitulációs feltételeket szab Komárom részére. A végleges

¹⁹²⁾ Mem. 248. l.

¹⁹³⁾ U. o. 250. l.

¹⁹⁴⁾ U. o. 265—267. l.

meg egyezés Pustaherkályon történt, szeptember 27-én. A kapitulációt az osztrák hadsereg részéről Haynau, a magyar sereg részéről pedig Klapka és több tiszt írta alá: a várőrség szabadon elvonulhat fegyvertelenül, volt cs. és kir. tisztek útlevélet kapnak, a többi tisztek pedig bántódást nem szenvednek, úgyszintén a legénység sem. Ezenkívül a kapituláció pontjai közt szerepelt az, hogy a tisztek számára egyhavi fizetést, a legénység számára pedig 10 napi zsoldot fognak kiszolgáltatni, a hadipénztári utalványokat beváltják.¹⁹⁵⁾ Ez a kapitulációs szerződés tehát fontos dolgokban eltér a szeptember 1-i szerződés tervezetétől. Legjelentősebb az, hogy itt már egyáltalán nem szerepel az egész nemzet és a hadsereg összes tisztjei számára adandó amnesztia, hanem csupán a komáromi seregre vonatkozólag állapítja meg a büntetlenséget. Ez volt az oka később annak, hogy Klapkát azzal vádolták, hogy könnyelműen kötötte meg az egyezményt s csak saját biztosságával gondolt s nem terjesztette ki figyelmét a foglyokra.

Klapka tisztában volt ezekkel a vádakkal s ezért erősítette memoire-jában azt, hogy az osztrák küldötteket sohasem egyedül fogadta, hanem mindig tisztjei társaságában, hogy ezzel levegye magáról azt a vádat, hogy megfizették Komárom feladásáért.

Ha megvizsgáljuk azonban a helyzetet, látjuk azt, hogy szeptember végén már egyedül Komárom állott, semmi remény sem volt arra, hogy a komáromi őrség megmentse a nemzetet az elnyomástól. Klapka a lehető legtöbbet ért el, amit körülményei között megkaphatott. Amnesztiáról Haynau nem is akart hallani, hiszen ekkor már az aradi és pesti kivégzések elhatározták. Hogy ennyit el tudott érni Klapka, az annak a következménye, hogy az orosz seregek nagyrészt kivonulóban voltak az országból s az osztrák sereg nem akart egy esetleg hősziadalmas ostromba tél elején belefogni.

Klapka egy utolsó napiparancsot intézett még a katonákhoz és okt. 3-án útlevéllel kezében elhagyta a várat.

¹⁹⁵⁾ Mem. 281. 1.

BEFEJEZÉS.

Láttuk az eddig előadottakból, hogy Klapkát emlékiratai írásánál állandóan befolyásolták a politikai és érzelmi szempontok, különösen a szabadságharc két vezető szereplőjéhez Kossuthhoz és Görgeyhez való viszonya. Befolyásolta még ezen felül az is, hogy saját szereplése mind politikai, mind hadászati szempontból erősen kifogásolható volt. Mint kütfőt, ezekben a kényes kérdésekben a legnagyobb óvatossággal használhatjuk csak, mert saját céljai érdekében sokszor tényeket is megváltoztatott, vagy helytelen megvilágításban adott elő. Viszont emlékiratainak azokban a részeiben, ahol a Kossuth-Görgey-kérdés nem kerül felszínre, vagy ott, ahol saját működése nem kifogásolható, igen értékes adatokat szolgáltat a szabadságharc történetéhez.

Klapka munkái sokáig az egyetlen összefoglaló előadásai voltak a szabadságharc történetének s így az emigrációban és a kiegyezési korban készült munkák legnagyobb része felhasználta. Az ő munkája alapján írta meg Irányi történeti munkájában a szabadságharc hadieseményeit,¹⁾ nagy hatással volt Rüstow Insurrektionskrieg-jére,²⁾ Horváth Mihály Függetlenségi harc története c. munkájára s végül a kiegyezési korban készült nagy összefoglaló munkára.³⁾ Angol nyelven megjelent emlékiratai (Memoirs) pedig az ötvenes években tett nagy hatást a magyar ügy iránt való érdeklődés idejében megjelent Magyarországot ismertető munkákra.⁴⁾

Mint ahogyan emlékiratai is mutatják: Klapka nem volt határozott jellemű ember. Az emberek és események nagy hatással voltak

---

1) Histoire politique de la Revolution de Hongrie 1847—49 par D. Irányi et Ch. L. Chassin I—II. Paris 1859—60.

2) Rüstow: Geschichte d. Insurrektionskrieg in Ungarn I—II. Zürich 1869—71.

3) Gelich Richard: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. I—III. Bp. 1882—89. és B. J. (Breit József) Magyarország 1848—49. évi függetlenségi harcának katonai története I—III. Bp. 1897—98.

4) Felsorolva Bartoniek Emma: Magyar történeti forráskiadványok 1929. c. könyvében. (Magyar Történett. könyve I. k. 3/b. füzet.)

rá és szabadságharci, valamint későbbi szereplése mutatják azt, hogy gyakran egyéni érvényesülési vágyból kalandos politikai vállalkozásokba is belement. Szabadságharci szereplésének elején teljes mértékben radikális-republikánus, de akkor, amikor úgy látszik, hogy Görgey csillaga kel fel, megváltoztatja politikáját s a békepártiakhoz csatlakozik. — Az emigráció alatt szintén nagymértékben befolyásolta viselkedését személyes érvényesülni vágyása és sokszor veszélyes helyzetbe hozta a nemzeti ügyet meggondolatlan tetteivel. Személyes sikerei elbizakodottá tették s emiatt az emigráció folyamán szinte mindegyik vezető emigránssal rossz viszonyba került. Kossuthtal a vezetés és a nemzetiségi kérdés rontotta el a viszonyt; csak rövid ideig tudtak együtt dolgozni. Ugyanigy összeveszett Teleki Lászlóval a légión ügyei miatt és Horváth Mihállyal is, amiatt, mert Klapka sohasem gyógyult ki abból a gondolatból, hogy az emigráció vezére legyen.⁵⁾

Kétségtelen az, hogy Klapka úgyis mint hadvezér, úgyis mint politikus és emlékiró nagy hibákat követett el, de ezeket a hibákat ellensúlyozzák katonai sikerei a szabadságharc folyamán és politikai sikerei az emigrációban. A nemzetközi emigrációval való kapcsolat megszerzése, majd a török, piemonti, francia, oláh és porosz kormányokkal való kapcsolat megszerzése és kimélyítése legfőképpen az ő érdeme volt s ha sokszor kalandos tervekbe is belement, mégis Kossuth mellett ő volt az, aki a független Magyarország ügyéért a legtöbbet tett.

Országos Széchényi Könyvtár

⁵⁾ Ítélj meg, hogy Kossuth a kiegyezés után is igen rossz véleményekkel volt róla. Iratai sajtó alá rendezése közben Klapka 1862. máj. 30-iki levelének (K. Ír. 3761) hátlapjára ezt írta: „Klapka azonban nem vonult vissza, hanem résztvett a Komáromy—Csáky-féle genfi komitéban. Sőt részt vett a fegyverszállítási komédiában s a keleti pucosban is, mely a thurzowkai promenádöt okozta. Komisz egy genus a genus homol!”

KLAPKA GYÖRGY MUNKÁI.

1. Memoirs of the war of independence by General Klapka. Translated from Otto Wenckstern, I—II. London 1850.
Memoiren von Georg Klapka (April bis Oktober 1949.) Leipzig 1850.
2. Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 u. 1849. I—II. 1. kiadás Leipzig 1851. 2. kiadás u. o. 1861.
3. Der Krieg in Orient in den Jahren 1853 u. 1854 bis Ende Juli 1855. Genf 1855.
La guerre d'Orient en 1853 et 1854 jusqu'à la fin de juillet 1855. Genève 1855.
The war in the East from the year 1853 till July 1855. Translated from A. Mednyánszky. London 1855.
4. The eastern question. London 1877.¹⁾
5. Emlékeimből (függetlenül gr. Teleki László levelei). Budapest 1886.
Aus meinen Erinnerungen. Zürich 1887.¹⁾

T A R T A L O M.

	Oldal
Bevezetés — — — — —	3
Első fejezet — — — — —	6
Második fejezet — — — — —	63
Befejezés — — — — —	112
Klapka György munkái — — —	114

---

¹⁾ Az 1877-iki orosz-török háborúval kapcsolatban írt munkáját egyik budapesti gyűjteményben sem tudtam megtalálni.

DIE MEMOIREN DES 48-ER GENERALS GEORG KLAPKA UND SEINE WIRKSAMKEIT IN DER EMIGRATION.

Die Geschichte des ungarischen Freiheitskrieges (1848—49) ist auch bis zum heutigen Tag nicht genügend klargestellt und die sich damit befassenden Historiker müssen in Ermangelung der Originalakten, die oft sich widersprechenden beschreibenden Biographien und ähnliche Quellen in Anspruch nehmen. Ein falsches Bild des Freiheitskrieges brachte auch die übertriebene Betonung des Gegensatzes zwischen Kossuth und Görgey. Seit dem Zusammenbruch der Monarchie aber sind die Archive für die Forschung eröffnet worden, und somit ist die Möglichkeit gegeben die meisten Probleme tiefer und besser zu sehen. Doch behalten dabei die Memoiren noch immer eine grosse Bedeutung. Die vorliegende Arbeit nimmt die in verschiedenen Zeitabschnitten geschriebenen Memoiren des Generals Klapka — eine der zumeist gebrauchten Quellen des Freiheitskrieges — unter kritische Betrachtung, stellt die Autentizität der Angaben fest und strebt zu beweisen, wie weit die jeweilige politische Lage die Darstellung des Verfassers beeinflusste. Im ersten Kapitel befasst sich die Arbeit mit der Entstehung der Memoiren im Zusammenhang mit der Wirksamkeit Klapkas in der Emigration, im zweiten Kapitel nimmt sie die Memoiren unter eine Quellenkritik.

Nach der Kapitulation der Festung Komorn fährt Klapka nach England und schreibt hier in den ersten Monaten der Emigration seine „Memoiren“. Es standen ihm wenige konkrete Angaben zur Verfügung, zumeist war er auf eigene Erinnerungen angewiesen. Er beschreibt bloss die Geschehnisse des Jahres 1849 vom Monat April bis Oktober das Ziel seiner Arbeit aber war, in England und Deutschland für Ungarn Propaganda auszuüben. Diese literarisch gut geschriebenen Memoiren suchten den richtigen

Mittelweg in der Darstellung der Görgey-Frage, welche eines der wichtigsten Probleme des Freiheitskrieges war; in der Beschreibung der eigenen Rolle hingegen verschweigt Klapka vieles oder setzt in unrichtige Beleuchtung. Sein zweites Werk unter dem Titel „Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen“ erschien im Jahre 1851. In dieser zweibändigen Arbeit teilt er schon viele Daten mit; sein Ziel ist hier die Geschichte des Freiheitskrieges vom März 1848 bis April 1849 systematisch zu beschreiben. Trotz des trockenen Vortrages ist die Arbeit eine nützliche Zusammenstellung; doch ist er hier Görgey betreffend nicht objektiv.

Während des Verfassens der Memoiren und auch nachher hielt sich Klapka in London, Paris, in Deutschland und in der Schweiz auf, dann zur Zeit des Krimkrieges reiste er nach Konstantinopel. Seine Absicht war dort eine ungarische Legion zu werben; er erwartete, dass Österreich sich an Seite Russlands in den Krieg hineinmischen dürfte, wodurch eine Gelegenheit entstanden wäre mit türkischer Hilfe, die Unabhängigkeit Ungarns zurückzugewinnen. Seine Hoffnung scheiterte: Österreich verhielt sich neutral. Im Sommer 1854 verliess er die Türkei und kehrte nach dem Westen zurück; hier schrieb er das Buch „Der Krieg in Orient“, in dem er neben der Beschreibung des Krieges die Verwirklichung einer Donaukonföderation empfahl.

Klapka befreundete sich unter den Emigranten hauptsächlich mit dem Grafen Ladislaus Teleki; Kossuth gegenüber war er in den ersten zehn Jahren der Emigration feindlich gesinnt, denn der diktatorischen Führung und der Nationalitätsanschauungen Kossuths konnte weder Klapka, noch Teleki zustimmen. Die Zusammenwirkung der Emigranten begann erst, als Cavour in der Aussicht eines italienisch-österreichischen Krieges mit den Ungarn einen Bund schloss und aus der Richtung der rumänischen Fürstentümer gegen Österreich einen Angriff plante. In diesem Sinne verbündete sich Klapka mit dem Fürsten Cuza im 1859.

Doch vernichtete der Waffenstillstand von Villafranca bald die Hoffnungen der Ungarn; die ungarische Legion, die auf Vorschlag Cavours und J. Bonaparte ins Leben gerufen wurde, vermochte keinen bedeutenden Erfolg zu erzielen. Piemont schloss im Herbst 1860 einen neueren Vertrag mit den ungarischen Emigranten. Der Plan blieb der frühere: der Aufstand Siebenbürgens im Falle eines italienisch-österreichischen Krieges. Um diese Sache zu fördern, reiste Klapka sogar zu Cuza, doch weigerte sich der Fürst

den Aufstand zu begünstigen; er gab sogar die bereits zu ihm gesandten Waffen nur nach grossen Schwierigkeiten zurück.

Nach der Rückkehr Klapkas wurden die Emigranten in Piemont nicht mehr so höflich behandelt; auch ergaben sich im eigenen Kreise alsbald Meinungsverschiedenheiten, die durch Garibaldis kühne Angriffspläne gegen Ungarn hervorgerufen wurden. Schliesslich wurde auch die „Ungarisch-nationale Direktion“ im Frühling 1862 aufgehoben. Von nun an lebte Klapka seinen Privatgeschäften bis zum Ausbruch des Krieges zwischen Preussen, Italien und Österreich; politische Tätigkeit übte er nur bei Gelegenheit der Almásy-Verschwörung. Im Jahre 1866 organisierte er mit Bismarcks Zustimmung in Preussen eine ungarische Legion, die jedoch während des schnellen Sieges der Preussen kaum zu einer Rolle kam. Nach dem 1867-er Ausgleich kam er nach Hause und nahm Teil am politischen und wirtschaftlichen Leben bis zu seinem Tode i. J. 1892. Im Jahre 1886 schrieb er seine letzten Memoiren, in denen er viele unbekannte Angaben mitteilt; diese Arbeit ist in der Beschreibung seiner eigenen Taten im Vergleich zu den übrigen Memoiren ziemlich objektiv, ebenso die Görgey-Frage betreffend.

Die Memoiren Klapkas sind als Quellen vom Januar 1849 an zu gebrauchen. Die Darlegung der Kriegsoperationen im Monat Januar entspricht den Tatsachen, desto weniger authentisch spricht Klapka dort, wo er die Verfolgung Schliks und die Verschwörung mit Görgey beschreibt. Nach der allgemeiner Auffassung war es das Verschulden Klapkas, dass Schlik aus Kaschau anfangs Februar flüchten konnte; er aber schreibt das Scheitern der Verfolgung zuerst Görgey, dann Dembinski zu. Aktenmässig kann man feststellen, dass dies eine grundlose Ausflucht ist. Ebenfalls unwahr verneint Klapka die Tatsache, dass er mit Görgey gegen Dembinski aufgetreten ist. Die Beschreibung der Schlacht bei Kápolna, des darauf folgender Rückzuges und auch der Lager-Revolution bei Tiszafüred zeigt, wie Klapka vor einer Verantwortung flüchten durchaus will und seine eigenen Fehler verhehlend Görgey oder Dembinski in ein dunkles Licht stellt. Auch darf man die Darstellung des Kriegszuges im Frühling 1849 nur mit Bedenken annehmen, da er darin seine nicht eben erfolgreiche Rolle womöglich verheimlichen will.

Kompetent und sogar eine Quelle ersten Ranges ist sein Werk bezüglich der Vorgeschehnisse der Unabhängigkeitsproklamation.

Die Beschreibung des Kriegsrates vom 27. April entspricht wiederum den Tatsachen nicht: er leugnet seinen Anteil am Plane der Belagerung Ofens.

Auch beleuchtet er nicht genügend seine Rolle in Debrecen im Monat Mai. In dieser Zeit war er Kriegsminister und hatte dabei hinter dem Rücken Kossuth's Besprechungen mit der Friedenspartei. Als Quelle ist er wichtig bezüglich der Schlachten bei der oberen Donau im Monat Juni, und namentlich, wo er die Kriegsoperationen bei Komorn von Juni bis Oktober beschreibt. In der ersten Hälfte des Monates Juli benahm er sich als Armeeführer mit dem Feldzug nicht sehr geschickt, infolgedessen ist er bei der Darstellung dieser Ereignisse nicht glaubwürdig. Desto interessanter und wertvoller ist sein Vortrag bezüglich der Tätigkeit der Armee in Komorn während der Monate Juli, August und September. Diesbezüglich ist seine Darstellung die einzige ernste Quelle.

Klapka konnte sich bei dem Verfassen seiner Memoiren von der Wirkung der jeweiligen politischen Lage nicht befreien. Die in verschiedenen Zeitabschnitten geschriebenen Memoiren ändern ganz willkürlich einzelne Tatsachen; dennoch dürfen wir feststellen, dass alle seine Memoiren bezüglich des Freiheitskrieges sehr wertvolle Angaben liefern.

A PÁZMÁNY PÉTER - TUDOMÁNYEGYETEM TÖRTÉNELMI SZEMINÁRIUMÁNAK KIADVÁNYAI

---

1. Istványi Géza : A magyarnyelvű írásbeliség kialakulása.
Ára : 3·50 P
2. Mérei Gyula : Magyar politikai pártprogrammok (1867—1914.)
3. Oszetzky Dénes : A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor.
Ára : 3·50 P
4. Barta István : Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén.
Ára : 3·— P
5. Iván János : Földbirtokreform és társadalmunk (1890—1914.)
6. Ilj. Vayer Lajos : Pázmány Péter ikonográfiája.
7. Papp László : A hiteles helyek története és működése az újkorban.
8. Lengyel Tamás : Klapka György emlékiratai és emigrációs működése.

Lenovet

Кладка

Győrfi

előlekkiratal

N.M.